

Крішан ЧАНДАР

ПРИВИДИ РАДЖПУТСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Повість

Мене звать Мотілал Нагар. Батько мій, П'ярелал Нагар, за англійців був помічником податкового інспектора і прагнув, щоб я, його єдиний син, зробив ще кращу кар'єру, аніж він. Проте мене його наміри анітрохи не обходили. Я так-сяк закінчив школу, потім два роки провчився в коледжі, тоді ще три роки промучився, готуючись до іспиту на ступінь бакалавра, а тоді кинув усе і став безвилазно сидіти вдома, як ото вдова, що повернулась у батьківську оселю.

Та батько нізачо не хотів визнавати своєї поразки. Він підбивав мене то на одне, то на друге, навіть хотів прилаштувати в поліцію, бо один час я захопився був полюванням. Сам я хлопець нівроку собі — високий, ставний, не худий і не гладкий, із свіжим обличчям і великими очима. Зате голова моя була вщерть забита всілякими дурницями. Ні збрити закони, ані ловити злочинців мене не вабило, тож і не дивно, що я зі спокійною душею завалював кожен іспит. Мене анітрохи не цікавили ні посада, ні служба, ні кар'єра, ні становище, ні те, як усього того досягти. Мене вабили тільки барви, жебоніння струмка в нічній тиші, легенькі ніжні хмарки на лазуровому небі, що повільно плинуть у чистих, сніжно-білих накидках, наче прочани, що прямують до святого храму. Я любив пору, коли все навколо поринає в дрімоту, а ніч спинається біля мого узголів'я і ніби тужно, скрушно зітхає. Тоді я, проймаючись дивною бентегою, підводився, виходив зі свого старого предковичного дому, ішов до лісу неподалік, вмощувався там на високому пагорбі й починав вслухатися в голоси та звуки, що ними повнилася ніч. Ті звуки й голоси торкалися мого серця, і воно, мов казковий саз¹, починало й собі звучати, бриніти, і я, крихітна часточка цієї природи, помалу розкривався й сам, як цей незнаний і невидимий світ переді мною; я огортав собою джунглі й пагорби, ніч і дрімоту, темряву й тишу; я відчував себе невагомим, як місячний промінчик, нетривким, як горе, незбагненим, як процес творіння, загадковим, як саме страждання. Згори потоками лилося молочно-біле місячне світло, і я наче плив на його ніжних і лагідних хвилях. Розпустивши пишний хвіст, віддалік танцював павич і разом з ним, здавалося, танцював і я. І коли я плив отак по тих місячних хвилях, мені вбачалися прекрасні, лотосоподібні ніжки, дві ніжки — невимовно гарні, ніжні, рожеві, що ступали одна за одною, як рядочок за рядочком у пісні. Або вбачалося чиясь біле сарі з чорною облямівкою, і тоді і я, і лісовий павич годинами дивилися з безмовним захватом, як у молочному сяєві дріботять оті дві неповторні ніжки. А ніч спочивала на долівці з місячного світла, в чорній накидці, і мовби чогось насторожено чекала, наче розлучниця. Та, власне, ми всі втрюх — я, павич і ніч — чекали чогось, а чого — і самі не знали.

Мій мозок був забитий всілякими химерами, певно, тому, що сам світ був заповнений сніжно-білими хмаринками, а чи просто тому, що

¹ Щипковий музичний інструмент, поширений на Сході.

мені несила було збагнути його, цей безмежний світ, який розстилався переді мною. Щомиті серце пронизував якийсь щем, а чого, за чим — хто відає? Руки несамохіть прагнули діткнутися любого обличчя, ніжно його попестити, а сам світ, наскільки він міг бути осягнений зором, здавався таємничим і незбагненим. А то часом починало здаватися, що за цим, видимим світом є ще інший, одмінний світ або що всередині цього довколашнього світу існує ще один світ, незнаний і небачений; що за видимими барвами і кольорами є зовсім інші барви та кольори. Досі небачені, і саме їх я прагну побачити; що за цими звуками є зовсім інші звуки й голоси, досі нечувані, і саме їх щомиті намагається вловити моє нашорошене, насторожене вухо. У цьому дивовижному світі були поля, і ліси, і мій дім, були селяни, і спілі низи, були краса і відраза, були ненависть і любов, були люди і тварини. Були ночі і ранки, а я ніяк не міг збагнути, що зі мною діється. Ні часу, ні відстані я не відчував. Кожна ніч спонукала мене до довгої-довгої подорожі і щоранку мене охоплювало відчуття, ніби з-за обрії замість сонця з'явиться чиесь личко, любе і чарівне, а коли сподівання не справджувалося, то серце ладне було волати з розпачу. Мені хотілося вчепитися в той обрій, рвати, шматувати його без жалю, але таки побачити образ, оповитий серпанком із сонячних променів, образ, що з кожною миттю немов віддалявся від мене. Інколи мене так знемагав той розпач, що я ставав сам не свій. Мені здавалося тоді, що я божеволію або що я прийшов сюди з якогось зовсім іншого світу і знати не знаю своїх батька й матері. Що я приплинув звідкись хмаринкою, на мить зупинився над оцим пагорбом, а за хвилю знов попливу далі.

Мій батько отримав чималу спадщину та й сам добряче заробляв, отож ми не знали, що таке злидні. Батько спробував заохотити мене до господарювання, але до цього в мене не лежала душа. Я взявся був вивчати музику, та ноти й такти невдовзі мені обридли. На якийсь час я захопився був дівчатами, але дуже скоро здалося, що не тільки кожна з них мені віддавна страшенно знайома, а й що я знаю наперед будь-який порух її душі, всі її думки. У жодній з тих дівчат я не знаходив того небуденного, незвичайного, що могло б мене захопити й повести таємничими, ще незнаними мені стежками кохання.

Після цього я спробував поринути в книжковий світ — одним духом проковтнув сотні, тисячі томів з батькової бібліотеки. Проте кожна з книжок тільки по-своєму виказувала свою зарозумілість і пиху. Кожна книжка була схожа на розмальовану, в дорогому барвистому вбранні міську красуню, яка лише на перший погляд загадкова та недосяжна. Складалися враження, ніби ті книжки стоять у шафі тільки для того, щоб мітлою знімати павутиння з мого мозку, з моїх думок. І я мерщій утік від них і ще глибше поринув у світ своїх мрій та видив.

А потім мене захопили барви, кольори.

І відразу ж мій світ неспізнанно змінився. Гладенька поверхня паперу зненацька заповнилася барвами, що перемішувалися, поєднувалися і творили інші, ще яскравіші, ще привабливіші барви. На тому аркуші паперу я міг зменшити свій світ до малесенької цяточки, а міг зробити і неосяжним, безмежним. Барви танцювали й чарували мене, як оті дві лотосоподібні ніжки з моїх видив. Ті барви для мене то пахнули квітами, то бриніли дивною, чарівною, нечуваною мелодією. Світ тих барв був для мене цілковито новий, напрочуд дивовижний і захоплюючий; у цьому новому для мене світі кожен мій крок був поступом, рухом уперед, відкриттям, а кожен образ, кожна думка не були схожі на попередні. І хоч як глибоко я намагався пірнути в самісінький вир, в самісіньку круговерть того світу, я завжди досягав глибини, якої прагнув. Я потопав, захлинався тими барвами.

Батько не розумів ні моїх образів, ні моїх картин. Ділова, практична людина, він перебував на поверхні реального життя, на самісінькому його гребені. Він був із тих, хто, навіть попавши у запалений ліхтар, знайде можливість урятуватися від спопеляючого полум'я.

Своє вміння жити він намагався прищепити, передати мені, своєму єдиному синові. І ніякої його провини в тому не було: іншого життя він просто не знав, та й не міг знати, а своє прагнення до щастя і розкошів, у яких купався сам, хотів передати своєму нащадкові. Наміри його були щирі, благі й побожні, що, безперечно, відкривало йому шлях прями-сінько в рай.

Нічого не вдієш, помітивши моє захоплення барвами та лініями, він допоміг мені влаштуватися в археологічне відомство, де моїм обов'язком було наглядати за історичними пам'ятками, а також змальовувати їх, особливо фрески, різьблення та ліплення, що їх от-от мав зітерти час. Робота ця анітрохи не обтяжувала мене, навпаки, я радо віддавався їй, а потім і по-справжньому захопився і нею, і старовиною; я не шкодував часу, щоб ретельно оглянути, збагнути, замалювати, відновити давні рештки. Завдяки цьому довколишній світ ставав для мене ще дивовижнішим, штрихи минулого ставали дедалі виразнішими й зрозумілішими і я все глибше поринав у нього. Плин давноминулих днів чимраз дужче захоплював, вабив, притягав мене. І хоч як намагався батько відвернути мене від того захоплення, нічого не допомогло. Він навіть нагледів мені наречену, але я категорично відмовився одружуватися. І батько мусив змиритися, відтак він не намагався вже повернути мене на свою стежу: тепер принаймні його втішало бодай те, що син перебуває на державній службі, що вона йому до вподоби і окрім неї він нічого не хоче знати, що начальство ним задоволене, бо вже двічі за п'ять років підвищувало по службі, а отже, досить впевнено тримається на ногах. Крім того, щомісяця приносить і віддає матері платню, а не вештається і не розтринькує її з волоцюгами та неробами. Для батька з матір'ю те все чимало важило, тож вони й перестали бідкатися про мою долю.

Аж ось одного року на початку липня моє археологічне відомство вирішило відрядити мене в Бідарвах, пригімалайську долину, де виявили кілька історичних пам'яток, а серед них і невідомі досі зразки кангрського живопису. Я мав замалювати в кольорі кращі зразки того живопису, а також з'ясувати, наскільки він зберігся.

Завдання було вкрай важливе, а крім того, відповідало моїм нахилам, тож і не дивно, що вибір начальства зупинився саме на мені. Я зрадів можливості показати себе; не приховували втіхи й мої батьки: вони навіть не відраджували мене, а хутенько зібрали в дорогу. Щоправда, при прощанні на материних очах зблиснули сльози — ще б пак, яка мати витримає, коли її син збирається в неблизьку дорогу, та ще у гори, де на кожному кроці на нього може чигати якась небезпека. Та й пробути далеко від дому я мусив не так мало — кілька місяців.

Як з'ясувалося, спершу треба було дістатися поїздом до Алокпура, потім автобусом до Тіраха, невеличкого селища, за яким не було вже навіть пошти, а тоді ще миль із двадцять іти пішки. До того ж через важкодоступні, порослі густими джунглями ущелини та бурхливі й стрімкі гірські річки, через які не було ні мостів, ні навіть кладок. Вела туди тільки кам'яниста гірська стежина, що звивалася поміж крутих скель та глибоких урвищ, якою на превелику силу міг пройти хіба що нав'ючений мул. В Тіраху я найняв чотирьох носіїв, двох погоничів з мулами, провідника, котрий добре знав дорогу, повантажив спорядження на двох мулів і після цього наш невеличкий караван рушив до Бідарваху, в пригімалайську долину.

Першу ночівку ми зробили за сім миль від Тіраха, на схилі гори Гартун, якраз там, де кінчалися джунглі і починався підйом на засніжену вершину. Тут був невеличкий гайок зі смарагдово-зелених леодарів, — гімалайських кедрів, — який перетинала природна гірська ущелина. З дна тієї ущелини вибивалося прозоре гірське джерельце з дивовижно смачною водою, але такою холодною, що зводило зуби. У тій ущелині й розташувався на ніч наш караван. Між двох валунів ми знайшли щось схоже на піч, де й досі лежали обвуглені головешки:

це свідчило, що ущелина стає притулком на ніч для тих, хто вирушає в Бідарвахську долину.

Носії назбирали хмизу, розвели вогонь і приготували вечерю, а потім, розклавши свої постелі, ми повклалися спати.

Та я ніяк не міг заснути. Лісова тиша іноді ставала такою глибокою, аж давила мені на груди, мов снігова куля, що більшає і більшає. Часом у непроглядній темряві угорі починали ввижатися якісь чорні істоти, таємничі і страшні; вони ніби перехилялися в ущелину і дивилися тільки на мене — некліпно, пильно і довго. А то вчувалося, ніби ліс постогнує під повіями легкого вітерцю, то сам вітерець настільки дужчав, що здавався велетнем, який от-от почне шпурляти в тебе валуни і вивертати дерева з корінням.

Вже й не пам'ятаю, коли я заснув, та десь серед ночі раптом прокинувся: мені здалося, ніби мого чола торкаються чийсь холодні долоні, ніби хтось часто й гарячково обнюхує моє обличчя, а двоє маленьких оченят блискають на мене з темряви. Доти, певно, я спав міцно, отож повністю пробудитися від сну так і не зміг — невдовзі я знову солодко спав, не надавши великого значення тому, що мене збудило. А вранці я б уже і не сказав напевне, приснилося те мені чи сталося наяву. Про ту пригоду я майже забув, якби не провідник Мітія: коли ми вже мали рушати далі, він підійшов до мене і сказав, що пропав кошик з яблуками, персиками та абрикосами. І тоді мені відразу спала на думку моя невиразна нічна пригода. Вже за ущелиною ми помітили чималі сліди, і провідник, оглянувши їх уважно, сказав, що то ведмежі. Тоді один з носіїв додав, що недарма вночі й мули тривожилися й дивно поводитись: певно, відчували неподалік незваного гостя. Так воно, мабуть, і було: до нашого нічлігу навідався ведмідь, прихопив кошик з ласощами і спокійнісінько подався геть. Добре хоч, що нікого не зачепив. Я уявив собі, як ведмідь задоволено хрумає яблука, як розгризає кісточку персиків та абрикосів, а лущиння випльовує, як вдоволено блищать його маленькі очиці...

Наступну ніч ми перебули на березі гірської річечки Мансехри, вже по той бік гори Гартун. Щойно лишилися позаду карколомні, страхотливі урвиська, нашому поглядові несподівано відкрилася її тонюсінька синя стрічечка. Далі починалися Бідарвахські гори, за якими й ховалася долина, мета нашої подорожі. Обабіч річечки буяли майже непролазні джунглі, де навіть удень стояли сутінки, бо суцільне плетиво віття вгорі не пропускало сонячного проміння. А маленька гірська річечка, напоювана талим снігом з гірських вершин, зміїлася, звивалася, вигиналася, жебоніла і плюскотіла, вирувала і пінилась, співала й витанцьовувала, мов юна горянка, а тоді стрімко неслася в долину. І здавалося, що годі вгамувати її невтримний, неприборканий біг. На берегах її не стелилися пшеничні чи кукурудзяні поля, зате обабіч бовваніли дві височенні гори, немов двоє могутніх богатирів-суперників стали й міряють один одного лютими поглядами, готові до смертельного двобою. Якраз між цими двома горами і струменіла річечка Мансехра, неспокійна й непосидюча, мов красуня-горянка. Тут вона була ще неприборкана, недоторкана і чиста — селяни ще не брали з неї води, не напували нею своїх полів, на її березі ще не стояло жодного млина, не тулилося жодного села. Тільки набагато нижче річечка починала ширшати, більшати, з підлітка ставала дорослою дівчиною, справжньою красунею. Аж там на неї уже звертав увагу молодий селянин, прикрашав її золотим пшеничним колоссям, а жінки співали їй величальних пісень, запалювали світильники, пускали по воді гірлянди з живих квітів і в глеках розносили її живлющу вологу на поля і в оселі. Тут річечка ставала річкою, ставала божеством, і люди побожно поклонялися їй.

На тій річечці ми зустріли інший караван, що теж зупинився на ніч. Ніхто з того каравану не знав нас, і ніхто з нас не знав їх, проте наша зустріч була напроцуд тепла і щира. Всім, що в них було найкра-

чого, вони поділилися з нами, а мій собі виклали все, що мали, перед ними. Іноді навіть одна зустріч може залишити в душі глибокий слід, тим більше, коли знаєш, що завтра вранці доведеться розійтися в різні боки і наші життєві стежки, цілком можливо, ніколи більше не перетнуться. В такі хвилини, коли ближчає розлука, дужчою і глибшою стає приязнь, щирість, і кожна мить, проведена разом, стає безцінним скарбом.

Сарса і Тані готували спільну вечерю, а Ладо й Джімірі співали пісень. Наш старий провідник так вигравав на сопілці, ніби доводився батьком самій жебонливій Мансехрі. Горянських пісень я доти не чув, не розумів навіть у тих піснях усіх слів, але ж хіба в пісні найголовніше — слова? Хіба мало важить почуття, яке піднімається з глибини душі, коли співають пісню, хіба мало значить мелодія, переживи, що линуть з горла співця? Або хіба мало промовляють очі, коли пісня оповідає про предковичне, священне, чисте, незаплямоване почуття між чоловіком і жінкою, коли ще між ними не стояло багатство, коли ніхто з них ще не дорікав іншому за те, що, мовляв, я тобі віддав забагато, а ти мені — замало. Співаючи разом із своїми новими друзями, куштуючи з ними виставлені страви, дивлячись їм у вічі, я відчував незвичайне піднесення і втіху. Сам не знаю, чому воно так, чому мене завжди охоплює таке почуття, коли зустрічаю щирих, не знайомих доти людей, чому мені стає любий їхній веселий, заразливий сміх. А вранці, перше ніж я прокинувся, той караван знявся і рушив далі своєю дорогою, залишивши мені незабутню і невитравну згадку про ніч на березі гірської річечки. Ту згадку я, певно, понесу з собою і в інше своє життя, на невідому поки що й мені самому вершину. І чого воно так, адже мене і їх не пов'язують ніякі узи — ні родинні, ні суцідські. Цього я й сам не поясню собі до пуття.

Весь наступний день ми долали бідарвахські гори, добуваючись на протилежний їхній бік, до своєї кінцевої мети. Але думки мої раз по раз верталися на берег річечки Мансехри, яка тепер лишилася далеко позаду. Бідарвахські гори поросли справжнісінькими джунглями, що здавалися правічними, де не ступала людська нога. Вся довколишня природа дихала первозданністю, а те, як неполохано дивилася на наш невеличкий караван тутешня звірина, виразно свідчило, що вона не знає, що таке полювання, не знає людського варварства. І це неабияк тішило мою душу.

Ми сподівалися до вечора завершити свою кількадечну подорож. Та джунглі були такі непрохідні, дорога така важка, що наприкінці дня ми насилу дісталися лише гірського сідла, звідки поглядом відкрився невимовної краси краєвид. Тут, на перевалі, гори наче розступилися, розтисли свій щільний кулак і перед нами, далеко внизу, постала малесенька, як долонька, долина. А на тій долоньці — дві тонюсінькі, немов лінії долі, ниточки-річечки, що зміїлися з півночі на південь, прорізаючи пшеничні лани. Обидві річечки з'єднувалися лише в двох місцях: посеред долини, де височів чималій пагорб, на якому стояла, судячи з архітектури, давня раджпутська¹ фортеця. Обігнувши пагорб, обидві річечки з'єднувалися, а тоді роз'єднувалися знову, утворюючи острівець, на якому в оточенні дерев виднівся старовинний храм. У промінні призахідного сонця його мідна баня блищала, як золота. За пшеничними полями, в самій долині лежало маленьке сільце, а на північ від нього по схилах гір темніли якісь плями — чи не печери, саме ті, де я мав робити замальовки і заради яких мені довелося вирушити в таку далечінь із звичного, цивілізованого світу. Провідник Мітія, коли я поцікавився в нього, що то таке, підтвердив мій здогад.

Та коли я дивився вниз, у долину, найбільше мою увагу привертали не печери, а раджпутська фортеця на високому пагорбі: якимось ніби не-

¹ Раджпути — жителі Раджпутани, території в північно-східній частині Індії, давня славилися своєю воїнською доблестю.

помітно, а проте відчутно вона панувала над довколишньою місцевістю. Навіть здалеку було помітно, що фортечні мури дуже давні, аж наче сиві від моху, яким поросли, через що стіни мали не природний кам'янистий колір, а темніший. Здавалося, фортеця невіддільна від довколишнього краєвиду — і від пагорба, і від чагарів та заростей довкола, і від річечок, одне слово, від усього. Та фортеця, коли я навіть з такої височини та далечини дивився на неї, будила в серці бентегу своєю загадковістю і таємничістю.

Я запитав у Мітії про фортецю, і він відповів:

— Дуже то давня фортеця, пане. Більша частина її вже розвалилася. Подейкують, буцімто ще за монгольського панування в цій долині знайшов захисток один раджпутський ватажок зі своєю родиною, що походив з племені пармар. І буцімто саме він звів ту фортецю. Тепер уже нікого тут не лишилося з його роду-племені. За англійців фортецю пробували підлатати, бо знайшлося кілька поважних англійських урядовців, що призвичаїлися зупинятися в ній під час виїздів на полювання. Потім, коли англійці пішли з Індії, нікому не потрібна фортеця руйнувалася далі. Щоправда, кілька останніх років нею цікавляться власті, особливо тією частиною, яка ще збереглася. Але де ви бачили, щоб будь-яка споруда довго стояла без хазяйського ока? Років за сто-сто п'ятдесят від неї і згадки не лишиться, геть розвалиться...

Вечір спадав на землю, і всю долину затоплювало золотаве проміння призахідного сонця. Здавалося, чиясь умисна рука створила цей райський куточок на умиротвореному, супокійному лоні природи, первісної і чистої. Не приховую, я відразу широко полюбив цю долину і сільце в ній. А потім Мітія подав знак погоничам і носіям, і наш караван став спускатися з перевалу.

Сонце вже зайшло, коли ми, нарешті, дісталися долини. Смарагдова зелень пшеничних полів милувала око. Там і тут купками стояли дерева, наче гурти людей, котрі зачудовано дивилися на подорожніх, схилившись головами одне до одного.

Перш ніж увійти в фортецю, ми проминули дерев'яний місток; за ним височів величезний валун, збоку від якого була фортечна брама. І щойно ми опинилися у фортеці, як зовнішній світ кудись зник, наче його й не існувало взагалі. Довкола залягла незвично глибока тиша, ніздрі лоскотав особливий запах, властивий усім давнім спорудам. Мої очі несамохіть заплющилися, а коли за хвилинку я розплющив їх, то побачив, що ми опинилися в просторій залі, стіни якої були увішані головами тигрів, пантер, оленів. Посеред зали стояла колона, і коли мій погляд ковзнув по ній вище, я помітив, що посеред кам'яної стелі є ще одна стеля, викладена з якогось міцного дерева, вся в павутинні й кіптяві. На ній ледве вгадувалися обриси якоїсь дивної, не зовсім виразної картини.

Я перевів погляд униз і тільки тепер завважив, що на сходах, які вели на другий поверх, стоїть чоловік з ліхтарем у руці. Впізнавши Мітію, він заквапився вниз. То був і фортечний сторож, і кухар, і служник в одній особі, чоловік років сорока п'яти. Найперше, що привертало увагу, то це неспокійні, метушкі, тривожні очі під густими, навислими бровами та ще широкі й дужі, мов у горили, груди.

Послужливість і лестивість, здається, так і струменіли з нього, навіть з його закручених, але обвислих вусів — певно, давалася взнаки багаторічна звичка. Коли Мітія сказав йому, хто я і навіщо прибув сюди, чоловік квапливо поставив ліхтар на підлогу, склав докупи долоні на грудях і схилився переді мною в шанобливому і довгому поклоні. А після цього заквапився нагору — гріти воду, щоб я міг помитися з дороги.

Коли він пішов, Мітія пояснив мені:

— Це Шанкар, здавна ходить тут у служниках. Працював іще за англійців. Щоб не збрехати, років двадцять-двадцять п'ять крутить-

ся у фортеці. Але діло своє знає як ніхто інший — поважні англійці були неабияк задоволені ним. От тільки до грошей жадібний.

— Та, мабуть, кожен трохи жадібний до грошей,— докинув я і заходився розраховуватися з носіями, погоничами й провідником.

Розрахувавшись з ними, я дав ще п'ять рупій Мітії, а всім іншим — по дві рупії, після чого вони попрощалися зі мною.

За вікном вже добряче смеркло, отож я мовив Мітії:

— Ніч заходить, куди ви підете такої пори? Заночували б краще тут. Скажи своїм.

Але вони тільки презирнулися між собою. А Мітія, боязко склавши на грудях долоні, мовив:

— Ми, пане, мабуть, таки підемо...

— Та куди ви підете такої пори?

— Униз, у село,— мовив один з носіїв.

— Чого ж вам іти в село й шукати нічлігу, коли можна спокійно заночувати тут! І поїсти знайдеться.

Я помітив, що носії й погоничі, зачувши про їжу, ніби завагалися. Але Мітія ще рішучіше закрутив головою: ні, мовляв, ми ночуватимемо тільки в селі.

— То дозвольте вже нам іти?— прохально звернувся він до мене.

— Як знаєте,— сказав я і не став їх більше відраджувати.

Вони знову почали квапливо зі мною прощатися. Останнім попрощався Мітія, і мені здалося, ніби він хоче щось сказати. Та наступної миті, певно, передумавши, кинув тільки «бувайте здорові» і рушив за своїми напарниками. А я лишився сам у просторій порожній залі старовинної раджпутської фортеці.

Вони пішли, а мене не полишало відчуття, що вони чомусь прагнули якомога швидше вирватися з фортеці. Проте я не міг збагнути, чим могла бути викликана їхня тривога. Три дні ми були разом, гуртом зносили злигодні, нелегку дорогу, а тепер, коли я запропонував їм переночувати зі мною у фортеці, вони раптом відмовилися, не послухали і рушили у темінь, у ніч, аби тільки не лишатися тут. Ці горяни завжди поводяться якось дивно. Ну, не схотіли, то й господь з ними, чого я маю тим перейматися?

Я окинув свій вантаж уважним поглядом — ніби все на місці. Носії, здається, нічого не пошкодили й не побили. Я полегшено зітхнув і ще раз роззирнувся по залі. Тут не було навіть де сісти. Переді мною видніли кам'яні сходи, що вели, певно, в підвальне приміщення; сам я сидів спиною до інших сходів — на верхній поверх; сидів так, що бачив двері і своє добро.

Я не боявся того, що опинився тут сам, хоч тиша й темрява аж дзвеніли у моїх вухах. І все ж у цій фортеці було щось таке, що якимсь незрозумілим чином вселяло в мою душу дивний неспокій. Відомо, що кожна споруда має власну душу. Відомо й те, що кожна споруда зводиться людськими руками, а тому наче вбирає в себе людську особистість. Немов жива істота, вона поширює довкола себе якийсь особливий настрій, що незбагненим чином діє на наш розум і душу. Інколи той настрій тішить, а інколи й гнітить. І перше моє враження від фортеці, шойно я опинився в ній, була якась неприязнь до неї, мало не ворожість, хоч побачив я тут іще зовсім небагато, власне тільки оцю величезну залу. І ніяк не міг второпати, чим могло бути викликане таке моє відчуття.

Але тоді я не надав цьому особливої уваги. Можливо, подумав я, таке враження спричинене важкою дорогою, втомою, а до всього долучилося й те, що я опинився в новому, незвичному для себе місці. Невдовзі я забув про свої тривоги й спрямував свій погляд на стіну перед собою, на якій у темряві ледь вгадувалася оленьча голова з величезними рогами, що стриміли вгору, і широко розплющеними очима. Зненацька в тих оленьчих очах немов сяйнуло світло, вони на мить ожили, засвітилися життям і зблиснули, як жарини. Я аж здригнувся

від несподіванки і ще уважніше придивився до оленячих очей: у них і справді зроджувалося якесь дивне світло, зовсім не схоже на те, яке буває в очах безживного оленя.

По спині в мене поповзли мурашки, і я, як сидів, так і заціпенів, не відриваючи погляду від оленячої голови. Тим часом позад мене почувалося якесь шарудіння; я злякано озирнувся і відразу ж мусив відвернутися вбік, бо в очі вдарив промінь яскравого світла. Пролунав голоє, глухий, наче з глибокого колодязя:

— Можете йти вмиватися, пане. Вода нагрілася.

То був Шанкар: він стояв на найвищій сходинці і тримав у руці кишеньковий ліхтарик.

Я мовчки почав підійматися сходами нагору. Звідти спробував глянути в залу, але нічого в ній не побачив — усе сповила непроглядна темрява. Не видно було й очей непорушного, безживного оленя. Тільки коли світло від ліхтарика ковзнуло по стіні, мені здалося на мить, що вони ще раз зблиснули живим, трохи аж наче червонястим блиском. Я полегшено зітхнув і рушив слідом за Шанкаром.

Ми ступали вузьким, тісним коридором, і в вечірній тиші наші кроки по дерев'яному настилу відлунювали особливо гучно, те відлуння здавалося оглушливим, дивним, навіть моторошним. Коридор почав забирати ліворуч, і ми по ньому йшли, поки Шанкар зупинився біля однієї з кімнат, двері до якої були відчинені, а з них лилося світло від ліхтаря.

У тому мерехтливому і непевному світлі я швидким поглядом окинув кімнату. Стеля в ній була дерев'яна, підлога теж. Стіни, приблизно до середини, оббиті струганими й полірованими дошками; поліровка була темно-коричнева, хоч тепер здавалася майже чорною. В одному кутку кімнати стояло велике ліжко, в іншому — туалетний столик, двоє м'яких крісел, довгастих триніжок і ще один триніжок, але трохи менший, на якому стояла китайська ваза. З західного боку було вікно, запнуте цупкою темно-коричневою шторою, з іншого — підвищення для одягу та всякого начиння. Поряд двері, що вели у ванну кімнату. Після оглядин у мене склалося враження, ніби тут бозна-відколи ніхто не прибирав і навіть не підмітав.

Шанкар, мовби вгадавши мої думки, вибачливо сказав:

— Я не знав, що ви приїдете, пане, тому не встиг прибрати як слід. А гарячу воду я поставив вам у ванній. І холодну теж. Двоє відер вам вистачить?

— Цілком вистачить, — відповів я.

— Тоді можете вмитися з дороги. А я тим часом злаштую якусь вечерю.

Усе це Шанкар промовляв якось непевнено, потім кинув на мене допитливий погляд, мовби чекаючи, що я йому на те скажу, і, нарешті, наважився:

— Пане, а що ви будете їсти? М'ясо чи овочі?

— Я все їм. Давай те, що швидше і легше приготувати.

Шанкар вийшов з кімнати. Спершу він переніс мій багаж, а тоді пішов лаштувати вечерю. Я швиденько розпакувався, дістав усе необхідне для вмивання й пішов у ванну. На невеличкому столику мене чекали чистий рушник, сорочка й піжама. Сівши на табуретку, я почав митися, а на стіні тим часом метушилася незграбна, спотворена тінь, що повторювала кожен мій рух. Підводився я, підводилась і моя химерна тінь, я застигав із піднятою рукою, з піднятою рукою застигала і моя тінь. Я лив воду собі на голову, і тінь повторювала мій рух. Я завмер на мить, щоб глянути на те кривляння, завмерла і моя тінь. Здавалося, ми обоє уважно й допитливо вивчали одне одного. Мені кортіло зробити несподіваний рух, який моя тінь не встигла б повторити, але то було неможливо. Тінь ніби й чекала того, щоб я хоч трохи ворухнувся, аби перекривити найменший мій порух. Ні, таки справді

людина спроможна навіть на Місяць ступити, а втекти від своєї тіні — годі.

Помившись і перевдягнувшись у чисте та причесавшись, я став чекати вечері. Після купання я майже не відчував свого тіла, а на очі починав налягати сон. Мені хотілося лиш одного: перехопити нашвидку і мерщій упасти на постіль, що було не так уже й дивно після трьох днів довгої, стомливої подорожі.

Я взяв якусь книжку, що була напихваті, і спробував читати. Це не зовсім вдавалося, бо мусив робити зусилля, щоб збагнути зміст, коли ж давав послаблення мозкові, слова і літери відразу починали стрибати перед очима, наче пустотливі дітлахи, і тоді годі було второпати зміст чи значення того, що я перебігав очима. Тільки через годину почувся голос Шанкара, мовляв, вечеря готова. Я підхопився на ноги. Виявилось, їдальня неподалік, через одну кімнату. Зі стелі там звисала старовинної роботи лампа, стояв масивний круглий стіл, за яким могло сісти не менше восьми чоловік. Зараз той стіл був накритий на одну персону: на ньому парували запашний томатовий суп; смажене курча, хлібці, рис і боби з підливою.

Я не гаючи часу заходився коло всього того. Щойно я не знав, як перебороти сон, а тепер відчував, що голод був таки сильніший. І тільки коли я добряче повечеряв, дрімота налягла на мене з новою силою. Я підвівся з-за столу, похвалив Шанкара за смачну вечерю, навіть дав йому рупію на знак вдячності. А тоді звелів швидко приготувати мені постіль. Ми вийшли і знову опинилися в кімнаті з ванною.

— Хіба ви тут ночуватимете? — здивовано спитав Шанкар.

— А де ж іще? — здивувався і я.

— У цій кімнаті?!

— Можна і в іншій, якщо є краща.

— Кращої тут немає, пане. Але... — Шанкар раптом затнувся.

— Що «але»?

— Та недалечко звідси, на березі річки недавно збудували новий поштовий заїзд. Ви могли б ночувати й там. А вранці приходили б сюди, — порадив Шанкар.

— А чому я не можу ночувати тут?

— Бо в цій фортеці ніхто не може заснути.

— А ти сам де ночуєш? — спитав я його. — Хіба не тут?

— Ні, пане. Я ночую в поштовому заїзді.

— То сьогодні можеш спати тут.

— Ні-ні, пане! — злякано заперечив він. — Я спатиму в заїзді. І ви теж там краще б відпочили. А вранці приходитимете сюди.

— А чому я не можу тут спати? — з притиском запитав я його.

— Пане, — знітився чи то збентежився Шанкар. — У цій фортеці вже років десять ніхто не може заснути вночі.

— Чому? — допитувався я.

— Люди кажуть, що у фортеці живуть привиди.

— Привиди?!

Шанкар кивнув головою.

— Тоді я спатиму тільки тут! — рішуче заявив я. — Ніяких привидів я не боюсь.

Шанкар прохально склав на грудях долоні:

— Пане, благаю вас. Ради бога, заночуйте в поштовому заїзді. Це єдине, що я вас прошу. Сім років тому один інженер так само вихвалявся, що нічого не боїться. Три ночі спав у цій кімнаті, а на четверту його знайшли в постелі мертвим.

— Привиди задушили?

— Це ми, горяни, вважаємо, що задушили. А тутешній лікар сказав, що він помер від розриву серця.

— Скоріше за все, так воно і було.

— Тож благаю вас, пане, не залишайтеся тут!

— Ні, я заночую тут, Шанкаре,— не відступався я.— Досі мені не випадало зустрічатися з привидами і пропустити таку нагоду я не хочу. Може, це моя перша і остання нагода. Ти собі спокійно йди в заїзд і не переживай даремно. А я лишуся тут. Вранці приходь.

Бачачи, що йому не вдасться переконати мене, Шанкар пішов, лишивши мені замок і ключ, щоб я замкнув фортечні ворота. З ліхтарем у руці я провів його до воріт: він був не на жарт переляканий, а я, як міг, його заспокоював. Попрощавшись, я став зачиняти фортечні ворота: притягнув один до одного два масивні хрестоподібні бруски з залізними вухами на кінцях, зчепив їх замком і крутнув ключем. Потім повернувся в залу, повісив ліхтар на оленячі роги і ще раз уважно роззирнувся довкола. Тоді, посміюючись подумки з марного страху Шанкара, піднявся східцями, пройшов вузьким коридором і опинився біля своєї спальні. Проте перш ніж зайти до неї, я підійшов до сусідньої кімнати: на ній висів важений залізний замок. Я зайшов у свою кімнату, обдивився уважно і її, потім причинив стулки дверей, нависив замок. І аж тоді увійшов до ванної. У ній було двоє дверей: одні в мою кімнату, а другі — в сусідню, зараз замкнув. Очевидно, ванна призначалася для того, щоб нею користувалися мешканці обох кімнат. Другі двері, певно, були замкнені з того боку. У ту кімнату виходило з ванної віконце, але й воно було зачинене.

Двері в ванну з моєї кімнати не замикалися, тож я тільки причинив їх і ліг на постіль з наміром ще трохи почитати.

Відразу після вечері я страшенно хотів спати, а тепер сон не знати куди й подівся. Раз по раз мимовільний, незрозумілий острах охоплював мене своїми ручиськами, аж по спині пробігали мурашки. Коли по правді, то я і хотів, і водночас боявся побачити тих привидів, якщо вони були тут насправді.

Досить довго я читав свою книжку, а коли мало-помалу сон починав тиснути мені на повіки, струшувався, щоб відігнати дрімоту і про всяк випадок бути насторожі. Години зо дві я боровся зі сном, а далі вже й не пам'ятаю, як книжка вислизнула з моїх рук, а я, як лежав, так і уткнувся в неї обличчям і заснув.

Прокинувся я зненацька, очі мої розплющилися в непроглядній темряві. Лампа, яку я не гасив, бо читав книжку, не горіла: певно, погасла сама, бо скінчився гас. А за дверима відбувалося щось незбагненне. Спершу мені здалося, що хтось навшпиньки підкрадається до моєї кімнати. Потім здалося, ніби хтось обережно пройшов по дерев'яному настилу в коридорі і зненацька зупинився. Після цього надовго запала глибока, дзвінка тиша, і я вже почав думати, що мені усе те просто вчулося.

Помалу мене знову почав долати сон, з якого я зненацька пробудився від незрозумілого шурхоту: здавалося, хтось стоїть біля моїх дверей і обережно водить по них рукою, мовби обмацуючи їх; долинали тільки ледь чутне шарудіння. Моя рука потяглася під подушку, де в мене лежав кишеньковий ліхтарик, а друга схопила прихилений до стіни важкий шворень. Обережно, щоб не рипіти, я підвівся з постелі і нечутно наблизився до дверей. Так само нечутно почав відмикати замок. Це забрало, певно, кілька хвилин. Тоді, відступивши трохи вбік від дверей, одним поштовхом я розчахнув обидві стулки і спрямував у темряву жмут яскравого світла.

За дверима, мало не на самому порозі на мить застигли два перелякані коти. Пригнувшись до землі, вони сторопіло дивилися на мене, а коли світло від ліхтарика впало на них, прожогом метнулися вбік і зникли у вузькому темному коридорі.

Я полегшено перевів дух, помалу приходячи до тями. Напруження потроху спадало. Подумки сміючись над своїм страхом, я знову замкнув двері, впав на ліжко і відразу ж провалився у міцний і безпробудний сон.

Вранці я спав довго, тож прокинувся досить пізно — коли годинник показував десяту. Та й то пробудився не сам, а від того, що хтось несамовито грюкав у двері.

Я підхопився й відімкнув двері: на порозі стояв Шанкар, неабияк переляканий і розгублений. За ним видніло кілька чоловіків, певно, тутешніх горян. Вони, мабуть, вирішили, що я вже давно віддав богові душу, і прийшли забрати мій захололий труп.

Побачивши перед собою мене живого і неушкодженого, та ще й усміхненого, вони сторопіли від несподіванки. А Шанкар аж похнюпився, наче те, що мені вдалося уникнути привидових пазурів, ввергло його в розпач.

— А я вже й не сподівався побачити вас живого. Грюкав-грюкав у ворота, а коли ви все не відчиняли, то мусив гукнути людей,— пояснив Шанкар, кивнувши на чоловіків за собою.

— Але ж ворота зачинені зсередини! — здивувався я.— Як же ви потрапили сюди?

— Через челядницьку,— відповів Шанкар.— Туди веде окремий хід. А ключ від неї у мене.

— Ти, бачу, й досі не віриш, що я живий?

— А хіба вночі привиди не навідувалися до вас? — стривожено, а водночас і зацікавлено спитав Шанкар.

— Привиди — ні, хіба що двоє котів заблукало,— посміхнувся я.— А спав я довго через те, що перед тим три дні був у дорозі. Отже, ти краще облиш своїх привидів та берися за діло. Час уже й снідати.

— Це я миттю,— ніби знітився Шанкар. А тоді показав на одного з чоловіків, що стояв трохи попереду інших: — Це Равідас, сільський староста.

Равідас шанобливо склав на грудях долоні, вітаючись, а мені здалося, ніби в його очах зблиснули іскорки страху.

— Вибачте, а ви хіба не з поліції? — боязко запитав він.

— Ні! — заперечив я.— Звідки ви взяли?

— Та нізвідки, пане,— відповів Равідас.— То я просто так.— А тоді кивнув на Шанкара: — Він сказав, що ви з рушницею, от я і подумав...

— На рушницю я маю дозвіл. Отже, полюватиму законно.

— Ви приїхали полювати в джунглях?

— Та ні! — засміявся я.— Я прибув працювати в печерах. Мушу перемалювати картини, що є в них. А при нагоді й пополкую.

Старості, певно, відлягло на серці, що я не з поліції.

— І довгенько ви тут пробудете, пане? — знову спитав він.

— Поки скінчу свою роботу.

— Тоді нехай вам добре працюється,— побажав він.— А потребуватимете чогось, то я до ваших послуг.

Його влєсливий голос, манера говорити нагадали мені тих старост, що були за англійців — вгадувався добрий вишкіл.

— Найперше мені треба буде оглянути ваші печери. Ти, Равідасе, зможеш їх показати?

— З превеликим задоволенням.

— Але не зараз, трохи згодом. Приходь години за три.

Равідас пішов, прихопивши з собою селян і пообіцявши зайти за мною.

Поснідавши, я в супроводі Шанкара вирішив детальніше оглянути фортецю. Сусідня з моєю кімната, що була на замку, як пояснив Шанкар, була захарашена меблями, тож я і не став її дивитися. Далі кімнат більше не було, бо ця частина фортеці лежала в руїнах. Ми повернули назад, щоб оглянути кімнати з іншого боку. Їх там було три, і одна з них, як виявилось, була ванна, точнісінько така ж, як і в моїй кімнаті. Всі три приміщення були такі брудні, неприбрані, заляпані глиною, вапном та ще чимось, так посновані павутинням, що, здавалося, сюди зроду не ступала людська нога. Всі кімнати розмішувалися

по один бік коридора; з другого ж боку тяглася кам'яна стіна, а над нею уздовж коридора — віконця з барвистого скла — зеленого, жовтого, синього та червоного. Коли сонце світило в ті віконця, коридор вигравав різнобарвними тінями.

Я відчинив одне віконце і виглянув у нього. Моїм очам відкрилася довга купа валунів, що тяглася майже до самого провалля, де обидві річечки зливалися в одну. Таки справді той, хто зводив цю фортецю, вибрав для неї напрочуд вдале місце — з цього боку будь-який ворожий напад був неможливий, бо фортецю з обох сторін охоплювала річечка, а окрім того, оточував глибокий рів. За невеликим пагорбом обидві річечки знову роз'єднувалися. На пагорбі росла купка розлогих дерев, а серед них блищала на сонці мідна баня невеличкого храму.

— То храм богині Бгавані,— пояснив Шанкар.— Його збудував раджа, який звів і цю фортецю.

Я подумки вирішив неодмінно навідатися в храм, тільки-но огляну печери.

Шанкар зачинив віконце, і ми пішли далі. Там, де закінчувався коридор, лишилося всього три цілі сходинок: вони колись, певно, вели в другу половину фортеці, яка тепер звалилася: там були купи каміння, цегли, глини та всякого сміття. І лежало все те, мабуть, віддавна, бо поросло густим, високим бур'яном і навіть кущами.

Звідти ми знову пішли назад і опинилися біля сходів, що вели вниз, до просторої зали. Тільки зараз я помітив, що в протилежному кінці зали є ще одні сходи.

— А куди ведуть ті сходи? — повернувся я до Шанкара.

— В круглу кімнату,— відповів він.

— Давай подивимось.

Ми спустилися в залу, а тоді рушили нагору і опинилися перед замкнутими дверима. Шанкар відімкнув їх, і ми зайшли в кімнату. В ній був ще один прогон сходів. Піднявшись по них, ми знову опинилися перед замкненими дверима. Шанкар відімкнув і їх, ми зайшли і справді опинилися в майже круглій кімнаті: вона була така ж простора, як і зала внизу. Різниця лише та, що, замість голів усіляких звірів, стіни тут прикрашали портрети правителів з роду раджі, який звів фортецю, а також старовинна зброя — мечі, шаблі, кинджали та бойові доспіхи.

— Сам губернатор,— гордо мовив Шанкар,— коли йому випадало полювати в тутешніх місцях, влаштовував у цій кімнаті танці.

— А за раджпутських часів тут, певно, відбувалися врочисті церемонії? — висловив я здогад.

— Чого не знаю, того не знаю, пане,— відповів на те Шанкар.

Кругла кімната мала четверо дверей, що виходили на північ, південь, захід і схід. Шанкар розчинив їх усі. Знадвору кімнату оточувала невисока, зате масивна і міцна стінка, настільки міцна, що й досі жоден камінчик не випав з неї. Понад стінкою тут і там стояли невеличкі гармати — я нарахував їх вісім, причому розташовані вони були так вдало, що могли тримати під прицілом будь-яке місце довкола фортеці. Та й уся долина звідси була як на долоні; а далі громадилися гори із сніговими вершинами.

Я довго милувався чарівним краєвидом, що відкрився моему поглядові. Потім, згадавши, що час братися до роботи, з посмутнілою душею спустився в залу і знову піднявся в свою кімнату. Шанкар сказав, що хутенько приготує мені полуденок, щоб я, йдучи до печер, міг прихопити його з собою.

Найперше я вмився, перевдягнувся, накидав додому коротенького листа, мовляв, зі мною все гаразд, до місця достався благополучно, а тоді ще одного, на службу, приблизно такого ж змісту. Тим часом нагодився і староста Равідас. Я віддав йому обидва листи, наказавши відправити їх ще сьогодні. Він одразу ж гукнув сільського сторожа й

послав його на пошту в Тірах. А сам, узявши мій полуденок та деяке начиння, потрібне для роботи, рушив зі мною до печер.

Проминувши дерев'яний місток, ми спустилися з кам'янистого пагорба і звивистими, вузькими стежинами, що в'юнилися серед пшеничних полів, подалися на протилежний бік долини, де в схилах бідарвахських гір темніли розверзнуті паші печер. Відразу за пшеничними полями стояло кілька приземкуватих селянських мазанок, а за ними — плаский пагорб з невеличким садком, обнесеним дерев'яною загорожею. В глибині садка був будиночок, більшу частину якого затуляли дерева. Від хвіртки до ганку тяглася доріжка, полога і всипана дрібною чорною жорствою. З правого боку хвіртки подмухи вітерцю розгойдували дощечку з написом, що висіла на одному гвіздку, бо другий випав.

Там значилося: «Річардс-котедж». По огорожі обабіч хвіртки тяглися вгору і перепліталися якись в'юнкі рослини з рожевими квітами. І раптом я помітив неподалік жінку, що, опустивши голову, поливала їх. Вона, мабуть, почула, як ми неголосно перемовляємося зі старостою, бо перестала поливати квіти, випросталася і здивовано глянула на нас.

Жінка була в білій, з візерунками сорочці. На голові в неї було покривальце, теж біле, з-під якого на мене допитливо і пильно дивилося круглоvide, рум'яне обличчя. Якусь хвилю ми зацікавлено придивлялися одне до одного. Її вбрання, манера триматися й зачіска свідчили, що вона не тутешня, а з міста. Тож і не дивно, що, сама городянка, вона щиро здивувалася появі у цій глушині ще одного городянина.

— Добродій прибув сюди, щоб оглянути малюнки в наших печерах,— пояснив жінці Равідас, поправляючи на голові високий, пишний тюрбан, і обернувся до мене: — А це — дружина шановного Махмуда.

Я ледь уклонився їй по-міському, і вона, всміхнувшись, відповіла на моє привітання, а тоді підійшла до хвіртки, відчинила і попросила зайти. Я рушив за нею до котеджу. Поки ми йшли, вона встигла повідомити мені, що її звать Насіма, що в цьому котеджі вони живуть уже дванадцять років, що її чоловік — відомий багатій, але любить самотність, тому й забрався в таку глушину, подалі від стомливої, галасливої цивілізації. Я сказав кілька слів про себе, а тоді висловив подив, як це багата людина могла оселитися в такому пустельному, напівдикому місці. Мовляв, якщо ти багатій, то і в місті можна знайти куточок, де б ніхто не порушував твого спокою.

На ганку стояло розкладане крісло, а в ньому на м'яких подушках лежав худий, довгий чоловік. Обличчя його було накрите хустинкою і здавалося, що він спить. Але я помилився, бо, зачувши біля себе кроки та голоси, чоловік раптом стрепенувся і рвучко сів, а хустинка сповзла на груди. Я глянув на чоловіка і заціпенів: обидві руки і місцями обличчя його були жахливо попечені — здавалося, найкваліфікованіше хірургічне втручання було б неспроможне усунути страшних слідів. Повіки його були без віії, одного ока не було зовсім, друге наче потонуло в очній западині. Його потворність, певно, відбилася на виразі мого обличчя, бо чоловік відразу страдницьки скривився.

— Хто це і чого він тут? — неприязно запитав він дружину.

Насіма на мить збентежилась, не знайшовши, що сказати, а тоді відрекомендувала мене. Тим часом оговтався і я, ступив до чоловіка і чемно привітався. Це, певно, справило свій вплив, бо він уже лагідніше запросив мене сісти в крісло навпроти себе. Я сів, а Насіма вмостилася на канапі під стіною.

— Тепер ви, очевидно, здогадалися, чого я забрався в таку глушину? — звернувся до мене Махмуд. — Я ще вдома так обпікся, що найкращі хірурги не могли нічим зарадити, хоча, по суті, зробили мені зовсім нове обличчя. — Він невесело всміхнувся: — Нічого свого я не маю. Все моє відійшло у небуття.

І посмішка в нього була моторошна. Я почав розгублено і недолжно висловлювати йому своє співчуття.

— Не треба мене втішати,— сердито мовив Махмуд.— Таке обличчя ні в кого не може викликати співчуття. Коли я вже сам його ненавиджу, то що казати про інших. Я ж розумію, що ваші слова нещирі.

Насіма дивилася на мене мовчазним, благальним поглядом, мовби вибачаючись за свого чоловіка: «Простіть йому, якщо ви здатні людському зрозуміти його душевний стан».

І я знову, ще палкіше, мовби й не чувши останніх його слів, заходився розраджувати та втішати Махмуда. І, певно, в моєму голосі він уловив нотку щирого співчуття, бо помітно полагіднішав і показав на Насіму спотвореним, скарлюченим пальцем:

— Це, певно, все витівки Насіми. Через неї, мабуть, вас відрядили в наші печери. Вгадав я чи ні? — звернувся він до мене.

Я спантеличено глянув на Насіму, яка тільки засміялася на чоловікове звинування.

— Я теж люблю живопис,— озвалася вона.— Не так, щоб аж дуже, але люблю. І досить посередньо розбираюся в ньому. Це я написала в археологічне відомство про тутешні печери і про малюнки в них. Навіть надіслала кілька ескізів з тих малюнків, а заодно повідомила, що малюнки псуються і цьому треба якось зарадити.

— Кілька років я забороняв їй писати.— В голосі Махмуда прозвучали різкі нотки.— Просто не хотів, щоб хтось приїжджав сюди, бо мені не до зустрічей із сторонніми людьми. Та цього року, бачачи, як на очах псуються картини в печерах, вона все-таки написала, щоб хтось приїхав сюди і нишком від мене оглянув печери. От вони вас і відрядили. А тепер ви довгенько пробудете тут і, чого доброго, відіб'єте у мене дружину.

— Махмуде! Перестань! — спалахнула Насіма і обурено додала: — Як тобі не соромно! Що ти верзеш людині?

На очах її зблиснули сльози. А я підвівся з крісла:

— Мені вкрай прикро, але якби я знав, що так усе обернеться, то навіть не заходив би до вас. Я пішов, містере Махмуде. Обіцяю, що більше ноги моєї тут не буде.

— Та ви сидіть, сидіть,— начебто зніяковів Махмуд.— Не зважайте на мої дурні слова. Такий уже я є, і нічого тут не вдієш. Коли ви визнаєте мене трохи ближче, то навчитеся багато чого не помічати. У мене, крім усього, ще й рак кісток, тож довго я не протягну. Вибачте мені мої безглузді слова. І Насіма самотня, понад десять років живе тут зі мною. Я віддаю належне її самопожертві, але звладати зі своїм несамовитим серцем не завжди можу.

Зненацька він заплакав, мовчки, без схлипу.

Я сидів у кріслі, не знаючи, як бути. Що казати, якими словами його втішати? Я почував себе цієї хвилини незваним, непроханим чужинцем, що, сам того не бажаючи, нагодився на розпал людської драми. Мене поривало підвестися і стрімголов кинутись геть, але ноги наче прикипіли до землі.

Насіма приготувала чай, принесла й поставила переді мною, хоч сама вона і Махмуд пити чай відмовились. Коли після чаю я подякував і підвівся, щоб іти, Махмуд мовив мені:

— Насіма супроводитиме вас, вона ті печери знає як свої п'ять пальців. Вона там усе виходила вздовж і впоперек. І може багато чого розповісти про самі печери і про малюнки в них.

Я спробував заперечити, але Махмуд наполягав і я здався: що ж, нехай Насіма супроводжує мене, коли він так хоче.

Вийшовши за хвіртку, ми якийсь час ішли мовчки. Насіма перевдяглася для подорожі в гори і тепер була у весняного кольору блузці й верблюжого кольору джинсах. Волосся вона зібрала на потилиці у вузол ще й прикрасила великою заколкою, від чого її шия стала ще

довшою і гарнішою. В руці вона тримала міцного ціпка. Равідас ступав трохи позаду за нами, несучи одну торбину з моїм полуденком через плече, а в руках іншу з художницьким причандаллям.

— Мені страшенно подобається ваша долина,— порушив я мовчанку.— Вона така затишна... Хоч бери та назавжди лишайся в ній.

— Днів кілька, може, й витримали б,— заперечила Насіма.— А там вас і ланцюгом не вдержали б. А щодо мене, то я вже й дивитися на неї не можу.

— Просто вам більше до вподоби міське життя, його розваги, вбрання, його запашні ванни, блиск та розкіш, які тільки в місті і знайдеш.

— Що правда, то правда.

— То як же ви тут опинились?

— Навіщо знову розпитувати, коли й так знаєте?

Ідучи, вона ціпком підбивала камінчики на стежці.

— Ви ж самі нагадали про це. Треба було вам обом лишатися в місті.

— Махмуд не хоче потикатися на люди з таким каліцтвом. А ви й уявити не можете, який він був вродливий до того, як це сталося.

— Як же він обгорів? Хтось умисне підлаштував?

— Це сталося під час сутичок між індусами та мусульманами. Ще в сорок сьомому році. А ви теж, здається, індус?

— Так, моє ім'я Мотіалал Нагар,— відповів я.— А близькі друзі та рідні називають мене просто Лалі.

— Не бійтеся, пестливо я вас не називатиму,— трохи роздратовано кинула вона.— Бо я недолюблюю індусів. Отак-то, шановний містере Нагар,— підсумувала Насіма.

— Дякую! — мовив я по-англійському.

Насіма раптом вибухнула сміхом.

— Що з вами? — здивовано глянув я на неї.

— Та це я просто така вередлива,— відповіла вона теж по-англійському.

— Всі жінки непостійні і вередливі. У них завжди сім п'ятниць на тиждень. І ви, певно, не виняток. А з Махмудом ви одружилися з любові?

— Ні! — коротко кинула вона й надовго замовкла. А тоді щосили, наче спересердя, вдарила ціпком по камінцю, що лежав на стежці, і озвалася: — Був у мене хлопець, Акрамом звали. От його я, здається, справді кохала.

— І що ж сталося?

— Якщо точніше, то це він мене дуже кохав. Просто умирав за мною, а мені це, звичайно, подобалось. Тепер мені здається, що з ним я була б по-справжньому щаслива. Та він був з бідної родини, і я не могла вийти за нього заміж. Проте відверто я йому цього так і не сказала.

— Пожаліли?

— Не те щоб пожаліла. Просто мені страшенно подобалось, як він побожно дивився на мене, як звірявся в коханні, як ніжно брав мою руку і притискав до серця, як говорив мені свої божевільні слова... Словом, усе те мене захоплювало. Його мрії були просто химерні: щоб ми на рикші або й пішки вирушили чи на пікнік, чи в якесь гірське селище, щоб там я жила з ним у маленькій хижці, щоб так само, як сільські дівчата, носила йому в глеку з річки воду, готувала їсти, щоб уночі ми лежали на поламаному ліжку і я клала його голову собі на груди й гладила її.

— А що ж дивного у таких мріях?

— Просто надто вони були заземлені, надто прості. На рикші я ніколи не їздила, пішки ніколи й нікуди не ходила, в гірській хижці не жила, води з річки не носила, їжі сама не варила і не спала на поламаному ліжкові. Він таки був дивна людина: бач куди йому хотілося

заманити мене, в яку глушину?! Та коли я чула його любовні слова, мене аж охоплював страх. А як ви гадаєте, він був сповна розуму?

— Все дуже просто,— мовив я.— Той бідолашний хлопчина намагався заховати свою бідність у яскраву обгортку.

— Може, і так,— погодилася вона.— Але теперішні дівчата не такі дурні, щоб слухати подібні теревені. Гарні слова краще слухати віддалік. Коли я навчалася в лакхнауському коледжі, в мене закохався був якийсь Соз Фатехпурі. Він просто божеволів за мною. Щомісяця присвячував мені газель і вміщував її у журналі «Махтаб». Коли той журнал якось потрапив мені до рук і я прочитала газель, мені аж мову відібрало від захвату — ото були гарні вірші! Вони так і сходили бодем, кожне слово було соковите й солодке, наче то розтопили пісню і вона перелилася в газель. Я мало не зомліла від тих віршів. Цілих півроку він друкував у журналі свої газелі, а душа моя тим часом трепетала, мліла, бо я ще не бачила і навіть не уявляла свого загадкового прихильника. Так мені хотілося хоч краєчком ока поглянути на нього, хоч якось дізнатися, хто він такий, де живе; хотілося піти до нього й пригорнутися до його серця. Спершу вирішила написати редакторові журналу і попросити в нього адресу того Соза Фатехпурі. Але посоромилася. На моє щастя, в сьомому номері, де було надруковано чергову газель, я побачила і його лист, адресований мені. У тому листі Соз Фатехпурі виливав переді мною всю таємницю свого переповненого почуттями серця. І висловлював бажання зустрітися зі мною. А я і собі, коли прочитала те любовне послання, почала згоряти на повільному вогні кохання. Відразу ж відповіла йому. В записці просила його прийти в Бенареський парк через тиждень, на шосту годину вечора і чекати у вказаному мною місці.

Зустрітися нам випало в середу, і той день я пам'ятаю до найменших подробиць. Вбравшись у найкраще, що мала, я сіла в материн автомобіль і поїхала в Бенареський парк. Серце, здавалося, от-от вискочить із грудей. Приїхала я на призначене місце на півгодини пізніше, ніж домовлялася, бо гадала, що коли прибуду рівно о шостій, то він іще чого доброго розчарується в мені. А змушувати свого залицяльника трохи почекати, у кожної дівчини є неписане правило; дівчині просто необхідно запізнюватися на побачення, якщо вона хоче, щоб її любили ще дужче.

Вона залиvisto засміялась, і її дзвінкий сміх злетів і розтав у високості. Насіма ніби відразу стала сама собою, поривчастою і захопленою, мов і забула про чоловіка вдома і цілком піддалася швидкоплинному грайливому настрою.

— І що ж було далі? Ви...

Та Насіма перебила мене:

— Ні, ви тільки послухайте! Коли я зупинила на узбіччі свій автомобіль і відчинила дверцята, щоб вийти, він уже підхопився з лавки, бо помітив мене. Він виявився чорний-чорнющий, щоки запалі, а очі навпаки — витрішкуваті, лоб наче стесаний назад. Коротке волосся невиразного кольору і довгі руки; він нагадав мені одного з голлівудських акторів. У простій довгій сорочці з білого полотна, на якій був рослинний орнамент, і в попліновому піджаку, що навдивовижу не пасував йому і свідчив про цілковиту відсутність у нього бодай якогось смаку. У мене було враження, нібито він уперше за кілька місяців оце поголився, вперше підстригся, вперше сходив у лазню. Я, як побачила його, так і сторопіла, земля попливла в мене під ногами. Здавалося, от-от зомлію.

— То ви й будете Соз Фатехпурі? — насилу спромоглася запитати я. У відповідь він показав мені всі свої тридцять два жовті, прокурені зуби і схилився в шанобливому поклоні.

— От я і прийшла! — сказала я перше, що сплигло на язик. І не встиг він ступити до мене іще хоч крок, як я хряпнула дверцятами й натиснула на газ, якомога швидше тікаючи від свого залицяльника.

— Цим і скінчилося?

— Відтоді мені більше не доводилося зустрічати його. Він, бідолаха, як виявилось потім, служив простим клерком у якійсь податковій конторі й заробляв усього сімдесят рупій на місяць. А прийшов освідчуватися мені в коханні!

У мене несамохіть вихопилися рядки:

Коханню, друже,
До касти байдуже.
Кохання — це свято душі.

— Це просто гарні слова і справджуються вони тільки в казці. А в житті чоловік чи жінка мусять кохати тільки рівню собі.

— Отже, ви висуваєте дві неодмінні умови: по-перше, щоб кохання було обмежене релігійними рамками і, по-друге, щоб обранець належав до того ж суспільного прошарку, що й ви? Якщо висунете ще й третю умову, ви мені завчасно про неї скажете, гаразд?

Насіма у відповідь дзвінко засміялася, проте з легкою задишкою, бо підйом крутішав й іноді доводилося нахилитися мало не до землі, хапаючись за куші та каміння, щоб не сповзти вниз. Отож розмова на якийсь час мусила урватися.

Незабаром ми вже стояли перед першою печерою, потім зайшли в неї. Ще дві печери видніли неподалік, за ними ще дві. Всі п'ять печер мали природне походження, не були витвором людських рук: тут, певно, на перших порах і знаходили притулок втікачі-раджпути з племені пармарів. З часом вони розширили печери, зробили їх зручнішими для житла, затишнішими, почали прикрашати в міру своїх життєвих потреб та вміння, навіть малювати картини на стінах. А згодом, коли виникла небезпека, люди спустилися в долину і звели там свою фортецю.

Кожна печера мала посередині стовп, витесаний з каменю, на якому були зображені Шіва та його дружина Парваті, а в п'ятій печері містився навіть невеличкий храм.

Після огляду п'ятої печери я відчув, що зголоднів. Вода тут була, отож ми посідали край жебонливого струмка, розв'язали наш полуденок і заходилися їсти. Хлібець, від якого відламують по черзі чоловік і жінка, мимоволі зближує їх, змушує співчутливіше ставитись одне до одного. Я відламував шматочок по шматочку, кидав у рот і не переставав думати про цю дивовижну властивість хліба.

— То що ви можете сказати про малюнки в печерах? — порушила мовчанку Насіма.

— Спершу ви скажіть свою думку, — попросив я її.

— Широ кажучи, вони мені не дуже подобаються, — заговорила вона. — Усі люди на них схожі, всі дерева однакові. На малюнках немає й крихти тієї краси, що в цій долині, немає того простору, який є в ній. Надто багато темряви, надто переважає тема зречення від земних утіх. Коли дивишся на ці малюнки, душу огортає розпач.

— Певно, ці теми були взяті з реального життя, коли пармарські раджпути мусили залишити рідні місця і тікати світ за очі, шукати притулку в чужих краях. Ось чому, мабуть, у їхніх малюнках переважають похмурі кольори, настрої, барви. А мені вони подобаються, бо незважаючи на все, їхні обличчя не свідчать про розпуку, вони людяні, інколи навіть гордовиті. Образи людей, природа, реалії об'єктивної дійсності — все тут підкорено єдиній меті, все є уособленням ніби спільного внутрішнього болю. Найкращі взірці західного мистецтва подають нам усі нюанси, усі особливості зовнішньої дійсності. А творчі помисли тих, хто розмальовував ці печери, звернуті всередину самих себе, у свій внутрішній світ. Немов сама людська душа для них була печерою, в якій художник мусив навпомацки шукати дорогу.

— Коли я дивлюся на ці малюнки, то наче аж задихаюся, мовби мене хто душить за горло, — страдницьки скривилася Насіма. — Важко

усміхнутися, коли розглядаєш їх. Ці малюнки заперечують усе, що є в світі світлого: красу природи, людську надію, жінку і щастя її молодості, кохання...

— А що таке радість і щастя? Суцільна вигадка — адже над людиною постійно висить меч долі. Погляньте лише на свої власні рани і ви впевнитесь в цьому,— заперечив я Насімі.

— Але хоч які ті рани тяжкі, все одно у сердечних глибинах. десь на самому дні причаїлося людське щастя, нехай і завалене камінням. Воно ворухиться, дрімає, бринить, як ось цей струмочок перед нами, і прагне вирватися на волю.— Насіма з докором глянула на мене: — Я молода і бажань у моєму серці ще чимало, як ви цього не хочете зрозуміти! А в кожній душі є своя плоть, є своє тіло.

— Це я знаю. Але особисто для мене куди важливіше те, щоб у кожному тілі була людська душа,— докинув я.

— Ви говорите дурниці,— спалахнула Насіма.— За цим світом нічого немає, ніякого іншого світу не існує, а я належу до цього, земного світу. І мені потрібне щастя на цьому світі, і то повними пригорщами, а не...

Насіма зненацька вмовкла.

— А чого ж ви не прихопили Акрама в ту пригорщу?

— Бо він був вільний від цих пут, тобто тоді, коли він мене кохав. Мені, не приховую, він подобався, а зараз навіть здається, що, окрім нього, я більш нікого й не кохала в своєму житті. Але тоді я цього не усвідомлювала, та й батьки мої душі не чули в Махмудові, цьому самому Махмудові, тоді молодому і вродливому синові багатого поміщика. Тільки він міг здійснити мої найзаповітніші мрії. Свої мрії я здійснила, але Акрам постійно нагадував мені про себе, особливо, коли у мене були хвилини вимушеної самотності, хвилини задуми. Тоді я відчувала докори сумління. Спогади про Акрама то розцвітали, наче брості пахучих квітів, то ранили душу, наче колючий терен. Але довкола мене було стільки земних радостей і спокус, стільки втіх, що з часом я розгубила спогади про Акрама. Я намагалась не згадувати про нього.

— Людина не любить згадувати того, кому вона щось винна.

— Якщо я комусь і заборгувала, то тільки Махмудові,— відрубала Насіма.— Мені шкода, що в його горі я для нього занадто слабка підпора.

— Чому ж? Адже ви живете з ним стільки років, далеко від земних радощів, на цьому безлюдді, в глушині... Заради чого? Тільки щоб слугувати своєму чоловікові.

— Душею я не жила разом з ним! Я приїхала сюди, згнітивши серце, всупереч власній волі. Та й що то за самозречення, коли тебе щомиті шпигає в серце жаль за іншим життям? Коли ти б'єшся об жертовну стіну, то це не самопожертва, а каторга. А який такий страхотливий злочин я скоїла, що мушу весь вік тяжко каратися? Який?

На очах Насіми зблиснули сльози.

— А чого ви не покинете Махмуда й не подастесь звідси?

Вона гірко зітхнула:

— Як мені його тепер кинути? Безглуздо кидати того, кому віддала кращі свої роки.

— А де зараз Акрам? — поцікавився я.

— Не знаю,— сердито відказала Насіма.— Три роки тому, коли стало відомо, що в Махмуда ще й рак кісток, я возила його в Бомбей, в Інститут Тати, і там випадково його зустріла. Він став інженером, працював у якійсь фірмі і пристойно заробляв. Аж дві з половиною тисячі рупій!

— А життям він своїм задоволений?

— Чого б йому не бути задоволеним життям!

— Одружений?

— Я не наважилася спитати його про це,— відповіла Насіма.— Мабуть, одружений, бо що йому могло перешкодити? Таким женихам не дають довго парубкувати. Тепер, певно, в нього вже й дітей ціла купа.

Насіма гірко зітхнула. В її словах був такий біль, така злість, немов вона жалкувала, що та купа дітей у Акрама не від неї. Як, мовляв, Акрам посмів народжувати дітей з кимось іншим, а не з нею. Та воно й зрозуміло, адже в кожній жінці надзвичайно розвинуте материнське почуття. Для неї це не щось невиразне, а безсумнівна реальність, яку можна відчутти, помацати, а то й узяти в руки. Якщо кохання припаде до вподоби, можна спокійнісінько покласти його собі в сумочку. А ідеального, платонічного кохання вона уникає — боїться його. От чому я і не можу по-справжньому покохати земну жінку. Я кохаю тільки дівчину з моїх мрій, яка іноді ввижається чи мариться мені, коли замріюсь.

Коли ми пополуднували, Равідас звернувся до мене:

— Пане, вам лишилося оглянути ще дві печери, яких не бачила навіть шановна Насіма.

— Хіба є такі?! Де вони? — радісно стрепенулася Насіма.

— Он за тим видолінком,— показав Равідас рукою на лісок, прорізаний улоговиною.

Насіма злякано глянула туди:

— Але ж дістатися до них не вистачить і дня!

Я й собі глянув в той бік:

— А здається, ніби вони не так і далеко.

— Дурненькі ви! — раптом вихопилося в Насіми.— У горах усе здається близьким, а насправді набагато далі. Це оптичний обман. Чим більше ви наближаєтесь до предмета, тим більше він віддаляється від вас.

— Точнісінько як із жінкою, правда? — обернувся я до неї.

Вона засміялася, щоки її порожевіли від збентеження, але за мить вона рішуче підхопилася на ноги:

— Ну, все, що знала, я показала, а тепер мені треба йти...

— Та посидьте, надвечір підемо всі разом.

— Ви думаєте, мені так хочеться йти додому? За стільки років побачила живу людину з рідних країв і то...— Вона не договорила.

— Гарзд, можете йти. Равідас вас проведе.

— Тоді до зустрічі,— сказала Насіма. Равідас підвівся й собі, пообіцявши, що тільки проведе Насіму і відразу ж повернеться.

Вони пішли, а я почав розбирати своє начиння, потім походив понад проваллям, зайшов в одну з печер, оглянув там малюнки і поставив мольберт перед картиною, на якій гірська принцеса крізь завірюху опівнічної пори линула на побачення з коханим. Картина належала пензлеві відомого кангрського художника Кхушірама. Через кілька хвилин для мене не існувало ні цього світу, ні потойбічного. Довкола мене вирувала заметіль, і я разом з принцесою шукав її коханого серед того снігового шалу.

Вечоріло, коли повернувся Равідас і сказав:

— Пане, час вертатися додому. А то, поки дійдемо до фортеці, зовсім смеркне.

Я зібрав своє начиння, віддав Равідасові. Ми почали квапливо спускатися в долину. Сонце вже заходило, коли ми наблизилися до Річардс-котеджу.

Біля хвіртки нас очікувала Насіма. Очі в неї були заплакані, а на підборідді червоніла пляма, наче від опіку. Я звелів Равідасові йти далі, а сам зупинився біля Насіми. Допитливо глянув на неї, і вона, ховаючи погляд і схлипуючи, мовила:

— Він заборонив мені бачитися з тобою.

— А що в тебе на підборідді? — спитав я.

— Та... припик запаленою сигаретою,— занукаючись, пояснила вона.

Я похилив голову, а тоді озвався:

— Він хворий, і ти мусиш йому прощати.

— Тобі легко казати,— огризнулася вона.— Бо тобі не довелося стільки років сидіти в цій добровільній в'язниці. А мені вже все остогидло, остогидло, остогидло!

Різно повернувшись, вона пішла геть.

Решту дороги до фортеці у мене з голови не йшла Насіма. Я відчував до неї то співчуття, то осуд. Іноді навіть зринала думка: чоловік у неї помирає, а вона тільки й думає, що про радості та втіхи. Але ні, не така вона вже й погана, адже стільки років висиділа в цій глушині, в цьому безлюдді. Та інша на її місці давно б дремнула звідси. Якщо поміркувати, то Насіма мужня жінка. Тільки ж якби самопожертва збагатила її новими, суто людськими якостями. А вона ненавидить саму себе, чоловіка, свою долю. А я? Чи я сам витримав би тут не те що десять років, а хоча б два місяці? Та за два місяці долина, певно, обридла б мені більше, ніж Насімі за десять років.

Такі думки обсідали мене, поки я добирався додому гірською стежиною. Коли я наблизився до фортеці, чорна заноч, здавалося, стала ще чорніша. Тривожна атмосфера фортеці огорнула мене з усіх боків. Рожева заграва на заході вже розчинилася в темряві, а густі сутінки поглинули долину. На дерев'яному містку мене вже дожидався Шанкар з ліхтарем. Побачивши мене, він без жодного слова повернувся і пішов попереду, показуючи дорогу.

У фортечній залі мені здалося, що темрява згустилася ще більше. Равідас пішов, пообіцявши прийти вранці, а я заходився вмиватися. Потім перевдягнувся, якраз надійшов Шанкар і сказав, що вечеря готова. Повечерявши, я відразу подався в свою кімнату. До мене зайшов Шанкар, сьогодні на його обличчі бачилося ще більше занепокоєння, ніж учора.

Якийсь час він мовчки переступав з ноги на ногу: відчувалося — хоче мені щось сказати. Та я не збирався його підганяти чи вдаватися в суперечки, не хотів давати найменшій нагоді заходити зі мною в розмову. Отож, надавши голосу деякої суворості, я кинув йому:

— Не забудь залишити мені ключі!

Шанкар не рушав з місця, стояв переді мною, а його обличчя вкрилося крапельками поту. Раптом у нього вихопилось:

— Пане, я приготував для вас гарну кімнату в поштовому заїзді. Можете ночувати там.

— Ні! — різко кинув я.— Я спатиму тут, у цій кімнаті. І поки я у вашому селі, я спатиму тільки тут і ніде більше! Іди собі.

Я з таким притиском мовив останні слова, що Шанкар аж стопорів на мить. Тоді скрушно похитав головою і, похнюплений, вийшов з кімнати.

Як і вчора, я замкнув двері у великій залі, потім оглянув замки на всіх дверях, у коридорі поторгав віконця, а тоді стомлено впав на ліжко. «Тепер побачимо, як у фортецю можуть проникнути якісь привиди»,— зловтішно подумав я, ставлячи поруч заряджений вінчестер.

Я досить довго лежав на постелі, але сон чомусь не йшов, наче його відганяла сама атмосфера фортеці. Що ж це таке: находився, наморився за день так, що й ніг не чую, а сну ні на крихту! Моторошна фортечна тиша мало-помалу накопичувалася, збиралася довкола мене, мовби якийсь джин, що прибирає всіляких страхітливих образів та подоб, аби залякати мене. Мене поймало враження, ніби з кожної стіни безліч очей втупилося в мене, не зводять з мене своїх некліпних поглядів, не можуть змиритися з тим, що тут опинився хтось чужий, лютяться і ненавидять мене. Я спробував відігнати ці

думки і зосередитися на книжці, та хоч як намагався, літери стрибали перед очима, прибирали химерних подоб, розпливалися. Я відклав книжку, викрутив у лампі гніт, повернувся набік і заплющив очі. І відразу ж доти невиразно темні кімнатні стіни наче ожили, почали наближатися до мене, підступати, тиснути. Я злякано підхопився, сів на постелі, знову підкрутив гніт у лампі, розкрив книжку і почав читати.

Але то були даремні намагання. Я не міг прочитати до пуття жодного слова, жодного рядка — вони просто не доходили до мене. Та все ж я автоматично перебігав і перебігав очима рядки, доки відчув, що повіки потроху зажчають і важчають. Тоді, піддавшись якійсь могутній, всевладній невідомій силі, я поклав книжку на груди, опустив голову на подушку і навіть не помітив, коли і як мене, нарешті, здолав довгожданий сон.

Увесь світ огортала темрява. Я лежав на своєму ліжку, довкола мене була пільма та пільма, і нікуди від неї я не міг подітися. Годі було розрізнити, де земля, а де небо. Я гоїдався на невиразно-тьмавій темряві сну, яка все більше гуснула. Та пільма з усіх боків була чорна-чорнюща, тільки посередині трохи світліша і миготлива. Вона тужно зітхала, її зітхання перемішувалися, зливалися. І раптом серед того мороку я побачив дві лотосоподібні ніжки — вони ступали, повільно-повільно наближаючись до мого ліжка. Я зацікавлено дивився на них, упізнавав, безмежно радіючи. Моїй задурманеній сном голові здавалося, наче в пільмі стало ледь-ледь вирізнятися сніжно-біле сарі, яке, полушчучись, тріпочучи, теж наближалося до мене. Я ще раз уважніше глянув угору: тепер серед трохи просвітлілої, білястої пільми я почав розрізняти і якесь личко, що ховалося в краєчок білої накидки. Обличчя було бліде-бліде, без сліду рум'янцю, немов витесане з холодного білого мармуру або виліплене з снігу. Прямий ніс, тонкі вуста, напіврозкриті, напіврозтулені, наче пелюстки квітки. Очі заплющені, на чолі печать нездоланої смерті. Постать у білому сарі повільно підходила, наближалася до мене, з обличчям зболілим і сумним, та водночас ніжним і прекрасним, схожа на запашну квітку чамелі, що розпустилася, щойно зайнявся день. Постать у білому зупинилася біля мене, обличчя нахилилося наді мною, серце моє несамовито закалатало в грудях, ніби от-от розірве їх. Зненацька вона розплющила доти заплющені очі, глянула на мене — і я потонув у їхній бездонній глибині. І вже ніяк не міг збагнути, ява це чи сон, чи, може, вони геть перемішалися, чи, може, це здійснюється мрія, про яку я марив роками. Пелюстки її вуст ворухнулися, і вона тихим голосом, що переривався схлипами, озвалася до мене:

— Я задихаюся, мені тисне на груди, душить. Я задихаюся! Порятуй мене, благаю! Забери мене звідси!

Я простягнув руку, щоб торкнутися її обличчя, але воно зненацька попливло поверхнею пільми, наче бульбашка, і зникло серед її тьмянних хвиль. Довкола мене знов запанувала сама тільки пільма, клапті пільми, клубки пільми, що сунули на мене, як величезні чорні хмари.

І тоді я прокинувся.

У кімнаті нікого не було. Язичок полум'я в лампі трохи ослаб і все частіше помигував. На стінах танцювали довгасті, химерні тіні. Книжка, як я її поклав, так і лежала на грудях. Але серце моє і досі несамовито калатало, а мене не полишало невідступне враження, ніби щойно хтось вийшов з моєї кімнати.

Та ні, все те мені тільки здалося, приверзлося: кімната, як і раніше, була зачинена зсередини. Нікого не було і у ванній; віконце в ній було зачинене, як і двері, що вели з неї до іншої кімнати. А більше потрапити в мою кімнату було ніяк. Отже, справді — все те мені примарилося, наснилося, нікого біля мене не було.

Але чому ж мене не полишало нав'язливе відчуття, що тут усе-таки хтось був? І що той хтось тільки-но пішов звідси?

Більше тієї ночі я так і не заснув: читав книжку, поставивши її сторчма собі на груди, аж доки надворі зайнявся ранок. Тоді підвівся з постелі, відімкнув кімнату і вийшов у коридор, повідчиняв там усі віконця. Потім спустився в залу, відімкнув двері, повернувся до себе і заходився голитися. І весь той час мені не йшло з думок нічне видиво, перед очима стояло бліде, біломармурове обличчя; і його я ніяк не міг відігнати від себе.

Незабаром прийшов Шанкар — приніс мені вранішній чай. Він не озвався до мене жодним словом, проте його стривожений погляд красномовно свідчив, що він неабияк здивований, як це я і досі примудрився лишитися живим. Певно, він щось відчував, про щось здогадувався, помітив мій душевний неспокій, хоч і не наважувався розпитувати, чим той неспокій викликаний. Та я і сам не хотів нікому розповідати про нічну пригоду, тим більше Шанкарові, щоб не тривожити його ще більше.

Цього разу я вже квапливо вмився, квапливо й поснідав, бо вирішив, перш ніж прийде Равідас, все-таки навідатися в поштовий заїзд: мені кортіло поглянути, що там за хороми наготував для мене Шанкар. Бо вже не виключав можливості, що доведеться перебратися туди з фортеці. Шанкар нічого не сказав, коли я повідомив йому, що хочу подивитися на житло, про яке він учора згадував. Але я помітив, що він зрадив, хоч і намагався цього не показувати.

Поштовий заїзд містився недалеко від фортеці: треба було тільки перейти вже знайомий мені дерев'яний місток, а там ще пройти метрів сто до невеличкого пагорба, на якому і стояв той заїзд, цілком сучасна споруда, схожа на тисячі інших. Чимось суто своїм та споруда не відзначалась, а служила, як і ведеться споконвіку, щоб давати притулок подорожнім. Оздоблена й умебльована вона була теж по-сучасному: у подібних закладах таку обстановку я бачив безліч разів і в ньому витав специфічний дух, властивий лише йому і теж знайомий мені. Та воно й не дивно, бо теперішнє життя, його спосіб, настільки часто повторюється в багатьох і різних місцях, що життя стає не життям, а якоюсь раз і назавжди визначеною формулою.

Майже поруч із заїздом стояв будиночок з двох кімнат, у якому жив Шанкар. Будиночок був не кам'яний, а з ялинових колод, дах був теж дерев'яний, покритий нарізаним дерном, а потім залитий і обмазаний глиною. На даху де-не-де пробивалася травичка, а посередині стримів невеличкий димар, з якого курився легенький димок.

Звідси було рукою подати і до маленького храму, мідна баня якого виблискувала на сонці. Я не втримався від спокуси і запропонував Шанкарові:

— А давай-но заглянемо і в храм!

Храм стояв трохи нижче від фортеці. До нього вели камінні сходи. Я порахував сходинок — п'ятдесят одна. Довкола храму росли могутні гімалайські кедри-деодари та ялини. В міру того як ми підіймалися, я помітив, що більшає фруктових дерев: яблунь, груш, гранатів, перевитих подекуди виноградною лозою. Видніли там і грядки з квітами. Над ними, приваблені медовими пахощами, роїлися і гули бджоли.

Ми піднялися нагору і побачили перед собою велику браму, за якою виднів невеличкий дворик, оточений з чотирьох боків стінами. Попід стінами теж росли квіти. В одному кінці дворика росло священне деревце тулсі, обнесене низенькою загорожею. За ним простягався моріжок, а ще далі знову підіймалися сходи, що вели вже в храм, зведений з великих, нетесаних брил, увінчаний угорі мідною банею, яка виблискувала у перших променях вранішнього сонця.

Я зайшов у дворик, проминув деревце тулсі, обнесене старенькою гратчастою огорожею, і попрямував до сходинок, що вели в храм. А коли повернувся до Шанкара, то застиг як укопаний: за ветхою, напівзруйнованою загорожею тулсі я зненацька побачив дві маленькі

босі ніжки, що повільно ступали вздовж стіни високих кущів. А ще побачив краєчок білого сарі, що полоскався на вітрі, час від часу ховаючись за віттям дерев. Ще якась мить, а тоді з-за повені кущів та зелені несподівано вийшла дівчина і постала перед моїм поглядом. З моїх вуст мало не вихопився вражений вигук.

То була та сама дівчина, що минулої ночі привиділася мені уві сні!

Я так і прикипів до неї поглядом, а вона й собі здивовано вступилася в мене. Справді, переді мною було те саме біле-білісіньке личко, щоправда, зараз рожеве й ніжне, наче яблуневий цвіт; і бездонні карі очі, затоплені, здавалося, незглибимим океаном жури та смутку. Волосся її, розчесане на прямий проділ, було довге й розпущене; в руках дівчина тримала маленьку тацю з начинням для пуджі¹, а на таці миготів і коливався блідим, тріпотливим полум'ям світильничок, наче то жевріла чиясь непевна і слабка надія.

Дівчина дивилася на мене з-під довгих вій, що ніби аж затінювали очі. Ті очі неквапливо обмацували і наче обіймали мене всього, затагували в свою бездонну глибочінь. Хвилину або дві для мене нічого більше не існувало, окрім тих величезних, незглибимих, чарівливих очей.

І тоді, наче десь іздалеку, крізь густий туман, до мене долинув голос Шанкара:

— Пане, це жриця цього храму.

Але ніщо вже не могло вразити мене більше, і я сам не помітив, як у мене несамохіть вихопилось:

— Але ж це та сама дівчина, що привиділась мені вночі!

Дівчина на мої слова здригнулася, а Шанкар зненацька зблід.

— Виходить, цієї ночі ви бачили привидів? — помертвілими губами спитав він.

— Привидів — не знаю, а от цю дівчину достеменно бачив!

— То була не вона, — аж затрусився від страху Шанкар. — То була її старша сестра.

Я втупився в нього, нічого не розуміючи.

— Я вам потім поясню, коли вийдемо звідси, — мовив Шанкар, бачачи мій подив.

Дівчина вже стояла до нас спиною, і її розпущене чорне волосся, що сягало до пояса, коливалося в такт її крокам. Вона почала церемонію пуджі, а я, мов закам'янівши, тільки дивився на неї. Коли вона, помолившись, знову випросталася, я звернувся до неї:

— Як тебе звуть?

Вона нічого не відповіла, тільки мовчки дивилась на мене, тримаючи в руці тацю з ритуальним начинням.

— Вона не говорить, пане, — докинув Шанкар.

За мить дівчина рушила від нас і стала підійматися сходами, що вели у храм. А я не зводив з неї очей, з її лотосоподібних ніжок, таких чарівних і прекрасних, які безліч разів бачив у своїх мареннях-видивах. Досі мені ніколи не доводилося бачити цієї дівчини, я не знав її, але відразу упізнав її. Та що ж це за напасть така!

Ноги мої несамохіть рушили за нею. Піднявшись сходишками нагору, вона зайшла у відчинені двері храму і схилилася перед потемнілим від часу зображенням богині Бгавані — поринула у молитву. А я, не сміючи переступити порогу храму і перешкодити молитві, неслухняними, наче здерев'янілими ногами, пішов назад.

— То давня історія, пане, — співчутливо глянув на мене Шанкар.

Ми обоє вийшли з храмового дворику, дійшли до берега річки, сіли на зелену траву, і Шанкар розповів мені дивовижну давню історію.

¹ Пуджа — молитва.

Жили в цьому селі двоє братів: старшого звали Равідас, а меншого — Харідас. Дружина Харідаса померла, залишивши йому двох дітей, двох дівчаток — Шеванті і Ратну. Старший, Шеванті, на той час уже було років вісімнадцять, а Ратні — заледве вісім чи дев'ять. Родина їхня походила з дуже давнього і шанованого роду: їхні предки жили в цих краях ще задовго до того, як тут з'явилися втікачі-раджпути, і споконвіку були в селі старостами та жерцями. Тож і обидва брати теж. Старший, Равідас, старостував, а Харідас був при храмі жерцем; там же він мав трохи храмової землі.

Все сталося ще до того, як відбувся поділ країни на Індію та Пакистан, за панування англійців. Якось у тутешні місця забрів на полювання містер Джеферсон, новий окружний податковий інспектор, який за своє недовге перебування на цій посаді прославився визисками й жорстокістю. На той час фортеця була в трохи кращому стані, ніж зараз. Нового податкового інспектора супроводжував цілий почет — понад три десятки чоловік, чимало слуг, кухарів... Із собою він понабирав всякого харчу, вина та всього іншого. Вдень вони вирушали на полювання, а ввечері розважалися, влаштовували всілякі забави, гульки й танці. І мені, розповідав Шанкар, щодня перепадав від них чималий бакшиш — містер Джеферсон не шкодував грошей. Це тільки тепер...

Шанкар зненацька вмовк і глянув на мене, а я дістав з кишені п'ять рупій і простягнув йому. Очі Шанкара радісно зблиснули, він квапливо узяв гроші, потім вдячно склав на грудях долоні. Сховавши гроші, продовжив:

— Якось містер Джеферсон випадково побачив старшу дочку Харідаса Шеванті, котра за храмом на березі річки гоїдалася на гоїдалці. І в ньому спалахнуло бажання до неї. Після вечері того ж дня він закликав мене до себе.

«Ти, Шанкаре, дуже добрий слуга,— мовив він і дав мені десять рупій. Я подякував йому і взяв гроші.— Ти дуже, дуже сумлінний слуга,— знову повторив містер Джеферсон і дав мені ще десять рупій. Я знову подякував йому, взявши гроші.— Я дуже, дуже задоволений тобою і неабияк тебе ціную»,— провадив далі Джеферсон і дав мені ще двадцять рупій. Я низько вклонився йому і взяв ті гроші. Тоді містер Джеферсон сказав, що він хотів би побачити в своєму покої ту дівчину, що гралася за храмом. Я аж затрусився весь, коли почув таке, але не промовив і слова. Тоді містер Джеферсон знову повторив, що йому страшенно сподобалася та дівчина і він хотів би, щоб я зробив якось так, щоб вона опинилася в його кімнаті, щоб я привів її до нього.

Я тільки заперечливо хитав головою. Тоді містер Джеферсон сказав:

— Я дам тобі за це великий бакшиш. П'ятдесят рупій!

Та я відповів йому:

— Вона дочка найшанованішої в селі родини, донька храмового жерця. Рід її дуже давній і дуже поважний, вона брахманка. Її навіть пальцем торкнутися — великий гріх. Це неможливо, зовсім неможливо.

— Я тобі за це не півсотню, а цілу сотню рупій дам. Але притягни мені сюди ту дівчину.

— Пане,— відповів я йому,— якби ви давали мені не п'ятдесят рупій, а п'ятдесят тисяч, і то я не взяв би такого гріха на свою душу. Усе село може збунтуватися.

Зачувши мої слова, містер Джеферсон замовк. Обличчя його невдоволено скривилося, але він більше нічого не сказав мені. Я повернувся і пішов з його кімнати.

Після тієї розмови зі мною містер Джеферсон три дні полював у наших джунглях, але більше жодного разу не заводив зі мною роз-

мови про Шеванті. А ще через два дні відіслав до міста всю свою прислугу, лишивши коло себе одного служника. І коня. На третю ніч Шеванті зникла з дому, а четвертого дня вранці поїхав звідси і містер Джеферсон. Але, певно, із своїм слугою він виїхав ще вдосвіта, бо ніхто їхнього від'їзду не бачив.

— А де ж у цей час був ти сам? — спитав я Шанкара.

— Мені ще раніше містер Джеферсон звелів супроводжувати до міста його прислугу. Коли через три дні я повернувся, то дізнався, що Шеванті зникла і що самого Джеферсона теж тут немає. Після цього батько Шеванті, жрець Харідас, ще два дні шукав свою доньку, де тільки міг, а коли так і не знайшов навіть слідів її, пішов на річку і втопився. От з того самого дня, як зникла Шеванті, її меншій сестрі Ратні й відібрало мову. Відтоді ніхто не чув від неї жодного слова, вона стала німою. Одне тільки знає — без кінця молитися своїй богині Бгавані. Вона зреклася цього світу і присвятила своє життя служінню храмові й богині.

— Он воно що, — задумливо проказав я, вже якось по-новому кидаючи погляд на фортецю. — І відтоді про Шеванті нічого більше не чули?

— Ні, пане, ніхто нічого не чув, — відповів Шанкар. — Коли селяни здійняли тривогу, то старший брат Харідаса, сільський староста Равідас, таки наважився з'їздити в Алокпур і повідомити властям про зникнення Шеванті. Але це мало допомогло, бо якраз на той час відбувся розділ країни і містер Джеферсон поїхав до себе в Англію. Подейкували, правда, що містер Джеферсон забрав із собою за кордон і Шеванті, що нібито вона там живе в нечуваних розкошах, що тепер вона вдягається по-європейському, розмовляє по-англійському, вживає помаду і що взагалі їй там ведеться краще нікуди. Казали й таке, що містер Джеферсон потримав Шеванті у себе ніч, збезчестив її, а тоді вбив, завіз у джунглі і там закопав труп. Одне слово, скільки ротів, стільки й припущень. Але певно одне: відтоді ніхто її більше не бачив; не знайшли ні самої Шеванті, ні її тіла, хоч і шукали скрізь. А тепер душа її блукає ночами у фортеці, де її, певно, було збезчещено, і лякає подорожніх, які в ній зупиняються. Саме з того дня ніхто не може перебути в фортеці довше однієї ночі і чимдуж тікає у поштовий заїзд. Я і сам ніколи не ночую у фортеці і відразу ж попереджаю про це тих, хто наміряється ночувати там. А один інженер, я вже вам розказував, не послухався мене, і от маєте: однієї ночі його знайшли мертвим — не витримало серце всіх тих страхів. Паночку, привид Шеванті таки справді вкрай небезпечний. Тож я благаю вас, падаю вам до ніг, не ночуйте більше в тій клятій фортеці!

Шанкар і справді кинувся мені в ноги. Але я позадував від нього:

— Це ми ще побачимо! А поки візьмися до свого діла.

Отак я ще раз прикрикнув на Шанкара, хоч ніде правди діти — в душі відчував якийсь ніби страх і водночас тривогу.

Находившись за день по печерах, я надвечір рушив додому. Коли проходив повз Річардс-котедж, то завважив, що надворі порожньо і тихо, а на веранді не було навіть крісел. Проте в глибині дому, за зачиненими дверима та вікнами, світилося. Я тільки глузливо чмихнув, мовляв, благовірний Махмуд тримає свою Насіму під замком. Але наступної миті, згадавши незavidне становище Насіми, я зігнав глузливу посмішку з обличчя і навіть відчув до неї мимовільний жаль.

Я ще рішучіше попрямував до фортеці, хоча вранці поклав собі цю ніч спати в поштовому заїзді. Та в міру того, як фортеця ближчала, рішучість моя дедалі меншала, блякла. А коли опинився у фортеці, то відразу відчув, що якась нездоланна, незбагненна і невидима сила огорнула мене, взяла у свої лабета. І, здавалося, не було такої протидії, яка могла б визволити мене від тих міріад непомітних, але напрочуд міцних пут. Незбагненна й невідпорна сила владно вабила

мене, кликала, тягла в мою кімнату. І я, не затримуючись у великій залі, відразу ж піднявся нагору. Там я відчув якусь перемену, хоч і не міг второпати, в чому тут справа. І тільки за мить збагнув: у кімнаті не було моїх речей.

Я озирнувся до порога: там стояв Шанкар і задоволено всміхався.

— Де поділися мої речі? — сердито спитав я в нього.

— Відніс у поштовий заїзд, пане,— трохи збентежився він.

— Навіщо?

— Та ви ж самі хотіли перебраться туди. Ще вранці.

— Ні! — заперечив я.— Я спатиму тільки тут. Принеси назад мої речі!

— Пане...— відразу посмутнів Шанкар.

— Не хочу нічого слухати! Неси сюди мої речі!

Шанкар ще якусь хвилю непевно постояв, вражено дивлячись на мене, а тоді мовчки вийшов. Незабаром він повернувся, несучи мої речі.

Цього разу я забрав у Шанкара ключі і від челядницької, бо, подумав собі, якщо той привид з'являється у фортеці, то він спокійно може проникнути і через челядницьку. Взяв у Шанкара я ключ і від сусідньої кімнати: як знати, може, й через ті другі двері, що ведуть із ванної, теж можна проникнути до мене. Ні, тепер привилові, якщо він справді десь є, таки доведеться виказати свій таємничий сховок!

Коли Шанкар пішов, я ретельно замкнув зовнішні двері, власноручно навісив замок на челядницьку, тим самим відрізавши всі можливі шляхи проникнути у фортецю, і повернувся до себе. Відімкнув сусідню кімнату, уважно оглянув її, посмикав усі засувки, оглянув двері ззовні і зсередини, а потім замкнув знову. Повернувся в кімнату з твердим наміром цієї ночі не стулити очей і на хвилю. Побачимо, що за привиди тут водяться!

Я ліг і довго читав, а коли відчув, що мене починає хилити на сон, підвівся і пішов у ванну. Хлюпнувши в обличчя холодною водою, знову взявся до книжки. А коли мене знову став долати сон, пересів у крісло, взяв мольберт і пензлі й почав підправляти ескізи, які наробив за день. Коли ця робота надокучила мені, знову ліг і почав читати. Сон не відходив, повіки ставали дедалі важчі, злипалися, і мені коштувало чималих зусиль знову розтуляти їх. Злипались вони дедалі надовше, а потім враз я, як лежав, так і поринув у непереборне, бездонне, блаженне забуття.

То було дивне напівзабуття-напівсон. Інколи здавалося, що я водночас сплю і не сплю. Потім відчув, як у ніздрі мені вдарив незвичний різкий запах, що трохи нагадував запах камфори, але сильніший, і мої відчуття ніби почали провалюватись у якусь темну імлу. І як я не намагався, ніяк не міг відігнати від себе того запаху, тієї імли. Потім запах почав наче слабнути, але водночас я виразно відчув, що той запах уже прикував мене до ліжка невидимими, міцними ланцюгами. Очі мої були ніби розплющені, але я не міг ворухнути ні рукою, ні ногою. Я ніби міг бачити все перед собою, але ворухнутися не міг. То був якийсь дивовижний стан напівдрімоти-напівнепритомності.

І тоді в темній імлі переді мною замайоріла якась біла пляма чи то тінь; незабаром я вже розрізнув постать у сніжно-білому сарі, а тоді на мене почало напливати біломармурове обличчя і то так, наче хто кінчиком олівця обережно наводив контури того обличчя. Величезні очі наблизилися до мого обличчя майже впритул, а наступної миті мені вчулося, як незліченні пори на тому ніжному обличчі повняться голосом і той голос уже долинає до моїх вух, а її напіврозтулені уста ледь чутно прошелестіли:

— Хто ти?

— Мене звать Мотіلال. Але вдома всі називають мене Лалі.

— Ла-алі?

— Так, Лалі. А ти хто?

— А я Шеванті.

— Шеванті?! Звідки ти тут взялася?

— Нізвідки. Я живу у цій фортеці.

— Де саме?

— Поруч із тобою.

— Де саме — поруч?

— Зовсім близько від тебе. Точніше — довкола тебе, скрізь тут.

Я мовчав і в своїй напівдрімоті-напівзабутті гарячково міркував, що це: чи справді я бачу Шеванті і чую її голос, чи це мені ввижається? Я хотів піднести руку і торкнутися нею Шеванті, але руку було годі підняти, годі було навіть ворухнути нею. А голос дівчини доходив до мене, наче з якоїсь безмежної далини, наче з якогось виру, круговерті, але в тому голосі я вчував для себе незбагненну насолоду, невимовну втіху. Здавалося, все, що я зараз бачу — це дійсність, що Шеванті справді стоїть переді мною і що її голос — теж правда. А ще мені здавалося, ніби здійснюється моя давня, довго виношувана мрія і саме тому я і впав у цей напівнепритомний стан, з якого ніяк не можу вирватись, хоч намагаюся щосили. То невже ж таке можливо, щоб я оце почув голос своєї мрії, розмовляв з нею, розумів її слова? Невже й справді Шеванті розмовляє зі мною? Чи це тільки відлуння того, що відбувається в моїй душі?

— Шеванті, чого ти прийшла до мене?

— Щоб ти звільнив мене.

— Від чого?

— Від оцих стін, серед яких я задихаюсь. Випусти мене звідси...

Випусти мене... Випусти...

Вона почала нахилитися до мене нижче й нижче. Її вуста, її чоло, гарний рівний ніс, бездонні карі очі наблизилися до мого обличчя майже впритул, тоді раптом почулося тяжке зітхання, тужний схлип, її обличчя почало наче розпливатися, розчинятися в п'їтмі довкола, поки й зникло зовсім. Я вже нічого не бачив перед собою, а ще поринав і поринав у солодке, невимовно солодке, забуття все глибше й глибше.

Не скажу, чи довго тривало те забуття, схоже на непритомність, але коли я пробудився, в кімнаті панувала непроглядна темрява. Лампа вже не горіла.

Я мерщій підхопився з ліжка, гарячково засвітив лампу і став уважно роздивлятися по кімнаті. Заглянув і в ванну — ніде нікого: всі двері й вікна позачинювані, як і доти. Проте в кімнаті, що мене безмежно вразило, справді стояв запах, що трохи нагадував запах камфори, проте різкіший.

Якусь хвилину я стояв, донюхуючись до того запаху, щоб пересвідчитися, чи не здається мені. Ні, запах той був відчутний у кімнаті, я виразно вловлював його. Запах незвичний і дивний, ніби з домішкою камфори. Я відімкнув двері і з ліхтариком у руці виглянув за поріг — там нікого не було. На дверях сусідньої кімнати так само висів замок: я відімкнув його і зайшов у кімнату. Двері у ванну теж були зачинені аж на дві защіпки. Я кинувся в коридор — і там нікого. Спустився вниз, у залу — двері замкнені, на челядницькій теж висів замок. Хоч би де натяк на те, що хтось зовсім недавно побував тут. Та й нізвідки йому було пробратись у фортецю. Не інакше, як усе приверзлося. Проте мені чомусь значно легше було повірити в те, що тут хтось був, аніж у те, що нікого не було. Мене не полишала певність, що Шеванті справді приходила до мене. Приходила й пішла. І щойно вона прийшла, у кімнаті поширився той специфічний, незрозумілий запах. А напрочуд мелодійний і чарівливий голос Шеванті й досі бринів у моїх вухах, немов я справді його чув.

Не знаючи, що й думати, я знову повернувся в свою кімнату. Поглянув на годинника: стрілки показували четверту ночі. Переповнений і натомлений щойно пережитим, я похилився головою на подушку і відразу ж поринув у благодатний, рятівний, цілющий сон.

Коли вранці я прокинувся, то найперше спробував виловити той пам'ятний мені з ночі запах, той особливий, дивний запах, що, здавалося, його заніс хтось на землю із зовсім іншої планети. Але зараз він не відчувався зовсім, вивітрився, розтанув, зник. Нічні чари розвіялись.

Цілий день я займався своїми справами, та моя душа вже не лежала так до роботи, як у попередні дні. Я ніби й намагався захопитися роботою, поринути в неї до самозабуття, але щось відвертало мою увагу, мої думки, заважало зосередитись. Те, що я малював, час від часу починало повиватися наче якоюсь імлою, невиразною і тьмяною і перед моїми очима натомість поставало засмучене й зболіле обличчя Шеванті. І щойно сонце почало хилитися до обрію, я зібрав своє художницьке начиння й заквапився до фортеці. Равідас, котрий супроводжував мене ці дні, тільки здивовано подивився на мене, проте нічого не сказав. Цього разу, проходячи повз Річардс-котедж, я тільки кинув на нього побіжний погляд. Фортеця ближчала, і в міру цього довколишній світ втрачав для мене свою значимість. Гори, печери, долина, пагорби, пшеничні поля, лісові пахощі, пастуші пісні — все наче зникало для мене, відходило кудись, ставало неправдивим, несправжнім, недійсним. Для мене існувала тільки одна реальність — фортеця, і все, що було в ній, мене вабило, непереборно кликало до себе.

Неабияк здивувався й Шанкар, коли побачив, що я прийшов так рано. Певно, він відчував, що зі мною щось відбувається, проте не став розпитувати. Я хутенько вмився, так само хутенько повечеряв і раніше, ніж звичайно, випровадивши додому Шанкара, полегшено зітхнув. Бо лише коли пішов Шанкар, я відчув, що фортеця по-справжньому належить тільки мені.

Де й поділися відчуженість і неприязнь фортеці до мене, та гнітючість, яку я відчував у перші дні. Я вже не боявся моторошної фортечної темряви. Тепер я відчував у її мороці навіть якусь прихильність до себе, за кожним рогом, за кожними дверима на мене наче хтось чекав. Тепер і сама зала, і зачинені кімнати, і коридор, і пустельність, і тиша мовби приглушували чийсь кроки, що таїлися в ній. Я повільно ступав коридором, походжав залю, зупинявся на сходах, мовби дожидаючись когось, повертався то в один, то в другий бік, намагаючись вловити ніздрями незабутній запах, що його, здається, могли порушити, розвіяти найлегші кроки. І мені здавалося, ніби хтось звертається до мене, вибачається, що отак просто зараз не може прийти до мене, бо приходять не з цього реального, земного світу; бо той, кого ти чекаєш і кого хочеш зустріти й щиро привітати, не земна істота. Але якщо то безтілесна істота, вона крізь зачинені вікна та двері може проникнути глибоко в душу. Тож швидше повертайся в свою кімнату, лягай на постіль і дожидайся.

Я так і зробив — пішов у свою кімнату, зачинився, як завжди, і ліг на своє ліжко. Якийсь час лежав, читаючи книжку, потім прикрутив гніт у лампі і ліг горілиць, втупившись очима в темряву перед собою, намагаючись викликати в уяві образ Шеванті. Та даремно: переді мною була тільки непроглядна стіна темряви, що дедалі гуснула, а разом з тим пришвидшувалося і стугоніння мого серця. Мені почало здаватися, ніби я молочу руками й ногами серед цього океану темряви, якому не видно кінця-краю, що я по ньому пливу й пливу, поки не відчув, що стомлююсь. Всі мої відчуття, що досі аж тремтіли від напруження і марного чекання, стомлені розпачем, помалу почали слабшати, і непомітно для самого себе я став потопати в тому океані темряви. А тоді зненацька у хмільній, п'яній глибині, ніби з товщі води, що тиснула на мене, залунав якийсь тьохкаючий голос дзвону, який вибивав щось схоже на мелодію. І нарешті, звідкись здалеку-здалеку, почала наблизитися до мене довгождана постать.

Дзвін забамкав гучніше, і йшов він не з навколишньої порожнечі. Ні, він чувся десь ізгори, від стелі. Мало-помалу той дзвін, та мелодія заповнили мене всього. Неймовірним зусиллям я змусив себе пробуди-

тись, але у вухах все одно бриніла та музика-дзвін. Здавалося, наді мною, поверхом вище, у великій круглій кімнаті хтось танцює цієї пізньої пори. Але хто? Може, грішна душа якогось танцівника чи танцівниці, котра ще з часів раджпутських правителів і досі танцює без перепочинку в тій залі, а сам високородний володар, оточений царедворцями й гостями, у військовому спорядженні, з інкрустованим кинджалом за поясом попиває хмільний трунок і зачаровано стежить за танком.

Зненацька ті голоси, ті звуки почали вщухати, тихшати. А тоді почувися знову, але вже наче трохи збоку, вони мовби спускалися сходами вниз. Ось кроки опинилися вже в коридорі, моє серце несамовито закалатало в грудях, немов от-от мало вискочити з них, а весь я зросився рясним холодним потом. Я спробував підвестися з постелі, та раптом кроки почувися зовсім поруч, біля мене, і в ніздрі мені вдарив знайомий різкий запах з домішкою ніби камфори. Я почав провалюватися у якусь безодню.

Очі мої були розплющені, сам я мовби витягнувся увесь, як та стрічка. А постать, виступаючи з темряви, повільно наближалася до мене. В тому самому сніжно-білому сарі; в темряві біліло мармурове обличчя, прекрасне і любе, воно ніби пливло в повітрі. Її величезні, бездонні, чарівливі очі некліпно дивилися на мене. То були напрочуд величезні очі і, здавалося, вони навіть більші за саме обличчя, за саму постать і за всього мене. В нічній тиші й темряві ті її сумовиті, зболілі очі були чисті й прозорі, мов два джерельця, по вінця повні водою. Її уста ледь розтулилися, і я почув шепіт-стогін:

— Чу-уєш?..

— Зви мене Лалі.

— Лалі, вирятуй мене звідси.— Вона схлипнула.— Я ж тут задихаюсь.

— Иди до мене, Шеванті. Я хочу торкнутися твоїх вуст, впевнитися, що ти справді тут.

— Я ж тут, біля тебе. Невже ти не бачиш мене?

— Бачу, але не можу доторкнутися до тебе.

— І не думай торкатися! Бо я відразу розтану, зникну.

— Що ж тобі загрожує? Чого ти боїшся?

— Я задихаюся в цих стінах!

— А чого не вийдеш надвір?

— Не можу.

— Чому? Ось подай мені лишень свою руку! І я тебе виведу з цієї фортеці.

З її грудей вихопилося болісне й довге зітхання.

— Не так воно просто, як тобі здається. Коли вже душа розлучилася з тілом, як же ти знову стулиш їх до купи?

— То дай доторкнутися хоч краєчка твого сарі.

— Хоч і доторкнешся, все одно нічого не відчуєш, крім порожнечі, Лалі. Я нежива.

— А якщо нежива, чого тоді приходиш до мене?

— Он який ти! — розпачливо зітхнула вона.— Ну що ж, нехай буде по-твоєму. Завтра я вже не прийду до тебе.

Та тільки-но її обличчя почало віддалятися й розтавати в темряві, я закричав, не тямлячись від розпачу:

— Благаю тебе, не йди!.. Не йди!..

Шеванті знову наблизилась до мене, і між глибокими, важкими зітханнями, що вихоплювалися з її грудей, я знову почув уривчастий шепіт:

— Лалі... Я задихаюсь... Тут... Задихаюсь... Ла-алі...

— Шеванті, то ти жива чи нежива, скажи мені до пуття?

— І те і друге.

— Як це може бути?

— А от може...

— Ну гаразд, тоді розкажи мені, як ти вмерла? Чи сама, може, наклала на себе руки? Чи хтось інший занастив тебе? Чи, може, нещасливий випадок?

— Ци-ить! — приклала вона до вуст тонюсінкий, як олівчик, палець. — Цього я тобі не можу сказати.

— Але ти можеш сказати, хто занастив тебе?

Її сумовиті уста порушила легенька посмішка:

— Ти, я бачу, хитрун. Але все одно поки що я нічого не можу розповісти тобі про свою смерть.

— А коли зможеш?

— Як прийде час.

— Ну гаразд. Сядь коло мене, чого стоїш?

— А ти мене не торкатимешся?

— Присягаюся, що не торкнуся!

Легесенько дзенькнули браслети, і вона обережно примостилася край ліжка, насторожена й пильна.

— Обіцяй мені, що приходитимеш до мене кожної ночі.

— А що я тут щоночі робитиму? — тихо спитала вона.

— Ні про що більше не запитуй, тільки приходь до мене щоночі й сідай поруч. Я лише дивитимусь на тебе.

— Навіщо тобі дивитися на мене?

— Щоб іще більше любити.

— Та хто ж любить померлу, де ти таке бачив? Та й що користі з такої любові, — з дивним розпачем промовила Шеванті.

— Але ж ти розмовляєш зі мною як жива.

— Бо ти живий, от я і мушу так розмовляти.

— Може, ти хочеш, щоб і я помер?

— Цить, Лалі, ніколи більше не кажи такого. Куди судилося піти бідолашній Шеванті, туди вона й пішла. А твій час іще не настав, хоч і ти свого часу підеш туди. Але перш ніж це станеться, багато чого відбудеться в твоєму житті. Ти покохаєш і одружишся, в тебе будуть діти, в радощах і щасті ти проживеш довге життя, а вже потім залишиш земний світ. І залишиш не так, як залишила Шеванті.

Вона тихо заплакала. А я сказав їй:

— Ти навіть не здогадуєшся, Шеванті, відколи я шукаю тебе. Бо на цьому світі я не здатен покохати жодної дівчини, покохати посправжньому. В моїй уяві чомусь завжди поставала тільки ти. І того дня, вірніше, ночі, коли я вперше побачив тебе перед собою так близько, моя душа стрепенулася від безмежної радості, бо я відразу впізнав твою ходу. Може, ти й не повіриш мені, але це справді так.

— Якщо навіть і правда, то все одно це жахливо, Лалі. Я вмерла, а ти живий, яке ж може бути між нами кохання? Де ми візьмемо сили, щоб подолати безодню, яка пролягла між нами?

— А може, мені вдасться перестрибнути ту безодню?..

— Ні-ні! — злякано заперечила Шеванті. — Нізащо не роби цього! Навіть не намагайся!

Вона раптом замовкла, а тоді застигла, напружила слух, мовби намагаючись вловити в нічній тиші якісь тільки їй відомі звуки. Тоді рвучко підхопилася й квапливо мовила:

— Я мушу йти... Вже час... Мене кличуть...

— Хто тебе кличе? — розгублено спитав я.

Але вона не відповіла, повільно почала відходити, віддалятися від мене. Я спробував підвестися з ліжка, але вона застережливо мовила:

— Не пробуй вставати! Навіть не пробуй!

Проте я не послухав її, та хоч як намагався, так і не спромігся підвестися з ліжка. А Шеванті тим часом віддалялася, немов плинучи в повітрі, і зникла в дверях ванної. Неймовірним зусиллям я, нарешті, підвівся з ліжка, хоча відчував, що голова якась неймовірно важка, а

кожна моя жилочка, кожна клітинка аж тремтить від напруження. На превелику силу я добувся до ванної і неабияким зусиллям відчинив двері.

Ванна була порожня, хоч у ній теж витав знайомий, своєрідний запах. Я впав як підкошений і вже нічого більше не пам'ятав. А вранці на підлозі у ванній мене знайшов Шанкар: гукнувши односельців, він мусив виламати спершу двері челядницької, а тоді й до моєї кімнати, бо ніяк не міг достукатися до мене. Спершу він навіть подумав, що вже по мені, але виявилось, що я просто спав, міцно і безпробудно.

І Шанкар, і Равідас, і інші селяни довго й нудно втовкмачували мені, щоб я більше не ночував у фортеці. Але Шеванті вже дістала наді мною безмежну владу, і я, навіть якби хотів, все одно не зумів би вирватися з фортеці.

Відтепер для мене дні стали не днями, а якоюсь суцільною чарівною і довгою миттю. Тепер тільки одне гризло мені голову, тільки одне обходило мене, тільки одне було мені єдиною мрією і метою — коли ж настане вечір, коли западе ніч, коли я, нарешті, побачу її знову. Тільки це одне цікавило мене, тільки цей світ був для мене реальний і справжній і навпаки — ця долина, це село, ці хижки, люди, дерева — все довкола було для мене лиш тіннями, недолугими відбитками, відображеннями, чимось оманливим і несправжнім. Мені хотілося вирватися з цього денного марення у свою непроглядну, глупу темряву, бо саме там, оповита неземними пахощами, чекала мене моя Шеванті.

Голова моя тепер була весь час важка, очі палахкотіли вогнем. Я перестав і голитися, і вмиватися, і перевдягатися. Що мені подавав Шанкар, те я так-сяк з'їдав, без охоти й смаку, а з вечором взагалі не міг узяти в рот хоча б ріску чого. Чим ближче надходила ніч, тим неспокійнішим я ставав; тільки те й робив, що позирав на годинника. Тільки ніч для мене означала просвіток, лише тоді для мене сходило сонце краси, лише тоді повнився океан щастя і насолоди. А рибалка готувався закинути сіть, щоб спіймати чарівну рибину. Та ніхто до пуття не знав, хто тут рибалка, а хто — рибина. Коли я зачиняв і замикав на ніч вікна й двері, то ніби був рибалкою, що розгортав свою сіть, аби закинути її. Часом у грудях зроджувався такий безмежний розпач, який буває хіба що в зятятого рибалки, коли спіймана рибина, яку він щойно тримав у руках, вислизнула і плюхнулась у воду. І де знаття, що з того буде, коли ти сам і рибалка, сам і рибина.

Цілісінькі ночі я не спав, очікуючи Шеванті, цілісінькі ночі не стуляв очей, а вона не приходила. Широкорозплющеними очима я вдивлявся в темряву, гукав її, потім заплющував очі, і намагався силою уяви викликати її образ. Я лягав і горілиць, і долілиць, і на один бік, і на другий, простягав у темряву руки, підхоплювався відчиняти двері — а раптом щось не пускає, щось заважає, щось перешкоджає їй увійти до мене? Сходив униз, блукав залою, коридором, обмацував руками стіни і розпачливо кликав: «Де ти, Шеванті? Чому ти не приходиш? Адже ніч минає, скоро світатиме, а тебе й досі немає, Шеванті!»

Я відчиняв навіть віконця в коридорі, виглядав у них, дослухався до лагідного жебоніння річечок унизу. Здавалося, навіть вони жебонять не так, як звичайно, а якимось сумовито, наче схлипуючи і скрушно зітхаючи. Навіть повіви вітерцю, що залітали в розчинені віконця, і ті ніби тужливо зітхали. Невже всі вони щось знають? Невже вони певні, що Шеванті сьогодні не прийде? А якщо вона не прийде сьогодні, то коли ж прийде? А може, вона вже й не прийде ніколи? Де я тоді шукатиму тебе, Шеванті? Я ж навіть не знаю, де тебе шукати, не знаю, де ти живеш, де твоє село, твоя оселя. У інших дівчат є хоч якісь оселі, якесь село, вони приходять на берег якоїсь річки, на ріг якоїсь вулиці або на вузьку гірську стежину. А де я маю шукати тебе, Шеванті? Якщо ти сама не прийдеши до мене, то чи здумають мої помисли прикликати тебе сюди?

Так минула перша ніч, за нею друга, третя... Шеванті не з'являлася, а моє бажання побачити її ставало просто нестерпним. День я проводив у печерах, а вночі, без сну і відпочинку, гатив кулаками у фортечні мури, блукав серед високих стін і волав у порожнечу: «Де ти, Шеванті? Прийди до мене ще хоч раз. Бодай один раз дай мені ще побачити твоє обличчя».

На четвертий день тієї гарячки, коли я поглянув на себе у дзеркало, то аж відсахнувся: із дзеркала на мене глянуло чиєсь чуже, бліде й змарніле, зовсім незнайоме обличчя, на якому гарячково пломенілі червоні, невиспані очі. Мене аж трусило, аж тіпало від напруження і кволості. Селяни, певно, мали мене за божевільного, бо сторонилися і боялися заговорювати зі мною. На що вже Равідас — і той не прийшов супроводжувати мене до печер. Ну та нічого, обійдуся й без нього; дорогу я знайду і сам, не заблукаю.

Проте працювати на повну силу я зміг тільки до обіду, а потім не наважився, бо в голові паморочилось, я увесь трусився, а світ плив перед очима. На превелику силу, вже й не пам'ятаю, як дістався перед самим вечором до фортеці і відразу пластом упав на ліжко. Шанкар, побачивши мене такого, кинувся до мене, обхопив мої коліна і заблагав тремтячим голосом:

— Паночку, та чого ж ви так не шкодуєте самі себе, так переводите себе ні на що?! Хоч тепер послухайте моєї поради й переберіться в поштовий заїзд.

Знетямлений від люті, я схопив рушницю і кинувся за ним. А бідолашний Шанкар чимдуж дременув з фортеці. Я ж мерщій позачиняв усі двері і знову впав на ліжко. Я відчув, що зі мною щось робиться, робиться негаразд, душу мені мов спопеляла немилосердна пожежа. Я вже не усвідомлював ні де я, ні що зі мною.

Доки, скільки днів я перебував у такому стані, напевно й не скажу. Наче в тумані, пригадую, що в цій солодкій знемозі, викликаній жаром, мого розпашілого тіла торкнулися чиєсь холодні, ніжні пальці. Я розплющив палаючі очі й побачив її, Шеванті, задумливо й сумовито схилену наді мною. Вона легенько проводила пальцями по моему чолу. А може, те все мені примарилося, може, привиділося, бо я так хотів її бачити? А може, до цього спричинилася лихоманка, бо я весь палав. Так чи інакше, але мені здалося, що наді мною схилилася Шеванті і гладить моє чоло своїми ніжними пальцями.

— Шеванті! — вихопилося з моїх вуст.

Вона мерщій приклала свій тоненький пальчик до губів, наче забороняючи говорити.

— Де ти досі була? Чому так довго не приходила?

— Тс-с, цить! Ти хворий, тобі не можна багато розмовляти.

З невимовною ласкою вона гладила мені чоло, і я виразно відчував її холодні пальці, що наче втишували жар. Цього разу вона вже сама, без мого запрошення, сіла на ліжко й схилилася наді мною, а її рука не переставала гладити мені чоло. Я легесенько торкнувся її зап'ястка й побачив, що після мого дотику Шеванті нікуди не зникла, не розтанула в повітрі, а так само сиділа біля мене край ліжка і гладила мене по голові.

— Де ж ти була так довго, Шеванті?

— Ніде. Я весь час була поруч, біля тебе.

— Чого ж тоді я тебе не бачив?

— Бо ти намагався торкнутися мене.

— А ось же щойно я торкнувся тебе — і нічого.

— Зараз ти недужий. Але мовчи, досить уже тобі розмовляти.

— Та я помру, якщо не говоритиму з тобою!

— Не треба згадувати про смерть. Тобі ще довго жити. Це тільки я вмерла. — Шеванті тяжко зітхнула, а тоді додала: — Лалі, спробуй заснути, дуже прошу тебе. Спробуй заснути.

— Заснути?! Після такої розлуки з тобою?! Та я б і не захворів, якби ти так довго не ховалася від мене.

— А якби я не прийшла зовсім, що б тоді було з тобою? Ти жив би чи вмер?

— Жив би! Але тільки для того, щоб шукати і знайти тебе.

— От бачиш, як воно вийшло: ти знайшов мене лише тоді, як я вмерла. Проте навіть не мрій про кохання зі мною, Лалі. Бо де ти бачив, щоб хтось міг кохатися з тінню, примарою, привидом? Тебе і мене розділяє безодня смерті.

— Я подолаю ту безодню, перескочу, перестрибну її, хоч яка широка вона є. Я неодмінно переберуся через неї, аби тільки знаття, що ти завжди будеш зі мною.

Я взяв у свої долоні її ніжну руку і почав безтямно цілувати довгі, тонкі, ніжні пальці. А дівчина часто задихала, очі її заплюшилися, але вже наступної миті вона рвучко висмикнула руку і злякано заговорила:

— Якби ж то ти знав, чого мені коштувало оце прийти до тебе! Якби знав, чим мені доводиться платити, щоб зараз трохи побути з тобою! Я б і не прийшла, якби ти не занедужав. Тож я і не витримала довше, мусила прийти до тебе, бо не зробити цього було понад мої сили. Навіщо ти весь час говориш про кохання і смерть? Ти мусиш врятувати Шеванті, вивести її з цих задушливих, гнітючих мурованих стін.

— Та ти скажи мені хоч одне слово, і я на руках винесу тебе з цієї фортеці,— пообіцяв я їй.

Вона ледь осміхнулася:

— Коли так, то зараз я велю тобі заснути. І негайно. Заплющ очі і спробуй заснути. Ти весь аж пашиш, у тебе жар. Просто заплющся і спробуй заснути.

— А як же я тоді бачитиму тебе, якщо засну? Адже я так довго тебе не бачив!

— Але ж ти відчуватимеш, що я тут,— заспокійливо мовила вона.— Заплющ очі й спробуй заснути. Спробуй...

Я слухняно заплющив очі, а тоді раптом відчув, що мої ніздрі вловлюють зовсім інший запах: здавалося, ледь чутно пахне трояндовою водичкою. А ще здавалося, ніби Шеванті перемишує крижану гірську воду з тією трояндовою водичкою, відриває від свого сарі білі смужки, змочує їх у тому розчині і прикладає до мого розпашілого чола. І водночас наспівує пісню, мелодію, слів якої я зараз достеменно не пригадую, проте відгомін тієї пісні усе ж лишився в моїй душі. Вона наспівувала приблизно так:

— Ой не течи, Ганго, вночі...
Бо одна ніч — це чоловік,
А друга ніч — жінка.
А день — то жорстокий суперник,
Що ніч розлучає з ніччю.
Ой не течи, Ганго, вночі...

Ганга тече тільки вдень. А вночі, вбрана у чорне, виходить поблукати далеко від свого річища. Іде лісами, горами, долами, проходить через жіночі душі і скрізь запитує: а чи не бачив хто Сатъявана?

Савітрі тільки одну ніч шукала свого коханого Сатъявана¹, а Ганга щоночі мусить шукати чийось розлучену з коханим душу, щоб з'єднати їх. І щоночі вона проходить через поріг смерті, а вдень знову стає річкою, огортається водяним покривалом і тече собі, біжить далі, далі...

— Бо день — для роботи,
А ніч — для кохання.
Ой не течи, Ганго, вночі...
Уночі хай кохання плине рікою.

¹ Савітрі та Сатъяван — царівна і царевич. У «Махабхараті» розповідається, як юна і прекрасна Савітрі самовідданим коханням і мудрістю врятувала свого коханого Сатъявана від бога смерті Ями, котрий прийшов по нього.

Я й не помітив, як слухаючи її ніжний, мелодійний, чарівливий голос, заснув. То була і коліскова, то була і любов, то були і жаль, і біль, і смуток за несправдженими, нездійсненими мріями. Заколисаний піснею, лагідними дотиками прохолодних і ніжних пальців до чола, я непомітно для себе поринув у сон. Пам'ятаю, коли я прокидався зненацька, на моєму чолі лежала прохолодна, мокра хусточка, а Шеванті, поклавши мою голову собі на коліна, гладила її, перебирала волосся, змочувала мені пошерхлі губи водою або ложку по ложці терпляче вливала мені в рот ріденьку юшку. Поки я хворів, вона мала для мене тисячу і одну подобу, і всі вони назавжди закарбувалися в моїй пам'яті. Однієї ночі, коли мені було особливо погано і я вже думав, що мені край, я навіть побачив на її очах сльози. Вражений і розчулений, я спробував заспокоїти її:

— Чого ж ти плачеш, Шеванті? Адже скоро я назавжди прийду до тебе.

Вона скрикнула й припала до моїх грудей, здригаючись від нестримних ридань, і на кілька митей опинилася в моїх обіймах. Не знаю, навіть якщо все те сон, то її у своїх обіймах я пам'ятаю найвиразніше, наче зараз.

А ще пригадую, що тієї ночі вона й на хвилю не залишала мене самого. Хоч коли б я прокинувся, бачив її: вона або схилялася наді мною, або пригорталась до мене. Наче з далекої далини, імлістої і розпливчатої, невиразної й туманної, до мене приходять спогади: як я притискався щокою до її щоки, як знетямлено цілував її вуста, пригортав її до своїх грудей, як вона огорнула мене ніччю свого волосся. Чи то все мені примарилось, чи наснилося, чи приверзлося, чи то сталося від надміру мрій і бажань, але воно виразно відкладалося в моїй пам'яті і то так, наче досі в моєму житті не було нічого справді вартісного, такого, що можна було б, варто було б закарбувати, запам'ятати, не забути. Очі мають усі, але не кожен здатен помічати ними те, що довкола. Отак і події тієї пам'ятної ночі відклалися лініями на моїх долонях, коли я пригортав ними до себе її невидиме, невагоме тіло, легше, ніж саме зітхання; коли цілував вуста, яких не було, коли пестив дівчину, що жила в далекому безмежжі, в царстві смерті, безтілесну, зіткану з нічної темряви чи створену грою уяви. Я це вам кажу, бо певен, що душі померлих нікуди не зникають, вони весь час супроводжують живих.

А ще я виразно пам'ятаю, що мені ставало набагато легше тільки від того, що я дивився на неї. Не знаю, може, іноді до мене навідувався і Шанкар. Може, але не пригадую. А Равідас? Теж не пригадую. Коли минала ніч і наставав день, коли він кінчався, скільки відтоді минуло днів, ночей чи й місяців, років чи століть — цього я неспроможний сказати. Що я пам'ятаю, то це її обличчя, її задумливу, сумовиту усмішку, схожу на запашну гілочку жасмину, що час від часу розпускала на її біломармуровому личку. Що я пам'ятаю, то це її пальці, її руки, її всю. Воно закарбувалося мені в пам'яті між тими хвилинами, коли я втрачав свідомість або занурювався в круговерть гарячки. Тоді увесь світ для мене робився малесеньким, скуленим, як дитячий кулачок. Тоді наставала довга-довжелезна ніч, непроглядна темрява, і для мене вже нічого не існувало.

Коли я опритомнів, то з подивом відзначив, що лежу у зовсім незнайомому для себе місці. Не у фортеці, а в світлій, просторій кімнаті. На стільці поруч сиділа Насіма, дивилася на мене і всміхалась.

Я лежав у поштовому заїзді, а Шанкар, вмостившись біля мене, розтирав мені ноги м'якушем гарбуза, від чого по тілу розливалася незвична, приємна прохолода. Я почував себе так, наче оце щойно відбув довгу, виснажливу подорож пустелею — тіло було охляле й розбите, губи пошерхлі, а в горлі дерло.

Помітивши, що я опритомнів, Насіма знову всміхнулася:

— Ну от, дякувати богові, нарешті виборсався. А то б фортечні привиди затягли тебе у могилу.

— Ти тут?!— несамохить вихопилося в мене.

— Шановна пані вже три дні тут,— докинув Шанкар, розтираючи мені ноги.— Це вона забрала вас із фортеці і перевезла сюди.

— Навіщо?

— Невже я мала тільки дивитися, як ота відьма Шеванті виймає твою душу!— спалахнула Насіма. І кивнула на Шанкара:— Він у тебе неабиякий телепень. Десять днів ти лежав у фортеці непритомний, а в нього не стало глузду навіть на те, щоб забрати тебе звідти. Усе одне торочить: мовляв, ти гніватимешся. То я йому прямо й відрубала: «Нехай спершу видужає, а тоді вже й гнівається! А зараз треба рятувати його від пазурів тієї відьми, поки не пізно».

Помітивши, що останні слова мені не зовсім сподобалися і я скривився, Насіма розпалилася ще дужче:

— А-а, не до смаку, бачу! То, може, було б краще, якби я дала тобі попрощатися з цим світом?

Я спробував зобразити на обличчі вдячну усмішку, але те мені не зовсім вдалося.

Насіма глянула на ручний годинник.

— Вже пора. Неси йому бульйон!— звеліла вона Шанкарові.

Шанкар підвівся і вийшов, а Насіма заговорила:

— Якби Равідас не дав мені вчасно знати, то досі вже було б і по тобі. Та й мій Махмуд пошкодував тебе, а з ним таке буває нечасто. Сам привів мене сюди і посадовив, щоб не відходила, доглядала за тобою. Та й від цього гірського зілля хіба ти оклигав би! Дякуй богові, що в мене була напхвату аптечка, для якої я регулярно замовляю з Алокпура свіжі ліки. Сьогодні вже три дні, як я не відходжу від тебе. Навіть ночую тут.

Я простежив за її поглядом і побачив у кутку кімнати ще одну постіль.

— Ти врятувала мені життя...— затинаючись, через силу мовив я і спробував підвестись. Але Насіма не дала договорити:

— Тільки не складай своїх долонь на грудях, щоб дякувати! Що не подобається мені в цих індусах, то це їхня звичка — чи треба, чи не треба, а все норовлять скласти на грудях долоні та без кінця дякувати.

Вона голосно засміялась, а тоді зненацька урвала сміх:

— Невже ти собі не можеш знайти живої дівчини, що заморочив голову неживою? Та ще такою, від якої давно вже й кісток не лишилося.

— А ти звідки знаєш?— слабким голосом запитав я, безмірно вражений.

— Та що я, усе село знає. Ти ж там у гарячці гасав по фортеці та все кликав свою Шеванті. Гатив ногами і кулаками по стінах, певно, хотів розвалити їх. Та й тут, коли тебе перевезли, марив і все повторював її ім'я. Якби ж ти тільки знав, як воно мені впеклося за ці три дні! Якби ж то була жива дівчина, то вже не так і кривдно було б, а то ж мрець. Ні, таки бозна-що робиться на білому світі!

Надвечір вона почала збиратися додому. Але перед тим попередила мене:

— Щоб ти мені і носа більше не потикав до тієї фортеці, чуєш? Інакше відразу дам знати твоему батькові, нехай приїжджає і забирає. А всі твої папери в мене, щоб знав. До речі, виявляється, твій батько і мій колись навіть приятелювали. Отож я тепер повністю несу за тебе відповідальність. Надто ти вже вразливий, сприймаєш, що треба і чого не треба, близько до серця, віриш усіляким дурницям. Тому за тобою треба пильне око. І якщо ти іще хоч раз, під час хвороби чи коли видужаєш, поткнешся до фортеці, то начувайся. Відразу даю телеграму, нехай забирають тебе додому. Я знаю, ти в батьків єдиний син, отож приїдуть швидко, не забаряться.

Вона обернулася до Шанкара:

— А ти, якщо йому спаде на думку зірватися гуди знову, негайно

дай мені знати! Хоча навряд, щоб ці кілька днів він зумів підвестися з ліжка. Але все може бути. Коли спробує, то прив'яжи його до ліжка. Я так велю тобі, зрозумів.

— Зрозумів, пані,— покірливо мовив Шанкар.

— Я пішла,— мовила Насіма.— А то вже три дні й не потикалася додому. Треба й там дати якийсь лад. Певно, мені на роду написано скрізь метушитися та давати всьому раду.

Наостанок вона ще раз кинула на мене погляд і пішла.

Коли наступного ранку я прокинувся, Шанкар саме ставив у вазу довгостеблі нарциси. Серце моє зайшлося: чомусь ті квіти відразу нагадали мені очі Шеванті.

— Де ти нарвав квітів? — спитав я його.

Він заперечливо похитав головою:

— Це не я. Це Ратна принесла.

— Яка ще Ратна?

— Сестра Шеванті.

Я зненацька згадав: та це ж та сама дівчина, що як дві краплі води схожа на Шеванті!

— А чого вона сама не зайшла сюди?

— Вона уникає зустрічатися з людьми. Надто соромлива.

— Шанкаре, а чому вона не може говорити?

— Певно, від переживань після всього того. Або дуже перелякала-ся.— Шанкар на мить умовк, ніби роздумуючи.— Адже тоді їй, бідолашній, було років вісім чи дев'ять. Відтоді й не говорить. І людей стала уникати. Тільки сидить, знай, над своїми священними книгами та молиться.

Шанкар поставив вазу з квітами на триніжок біля мене. А мене не полишало моторошне відчуття: здавалося, на мене некліпно й пильно дивляться очі Шеванті.

— Забери звідси ці квіти!— звелів я Шанкарові.

Той вражено витріщився на мене.

— Вони мені не подобаються,— додав я.

Шанкар прибрав вазу з квітами, проте наступного ранку я знову побачив біля себе нарциси.

— А це звідки знову вони взялися?

— Та Ратна ж і принесла,— відповів Шанкар.— На мигах пояснила мені, що вони для хворого, тобто для вас.

— А ти б їй пояснив, що я не люблю цих квітів.

— Та чого ж, я їй так і пояснив. А вона знову показала на мигах, мовляв, то нічого, що вони хворому не подобаються. Зате їй подобаються.

— Вона, видно, несповна розуму, та дівчина,— подумав я, а коли прийшла Насіма, розповів їй про Ратнине дивацтво.

— Я теж гадаю, що після того лиха вона трохи схибнула. Жінок боїться, чоловіків, тільки побачить, обходить десятою дорогою. Одне слово, наче відгородилася від усього світу. Та хоч як там є, особливих злигоднів вона не знає: тієї землі, що при храмі, цілком досить їй на життя.

Мало-помалу я одужував. Насіма щодня провідувала мене, проводила зі мною все своє дозвілля. На диво балакуча, вона, проте, на противагу іншим жінкам, була й не менш діяльна та заповзятлива. За мною вона доглядала так суворо, що я без її згоди не смів ворухнути й пальцем. Але ніде правди діти, своє діло вона знала чудово. Якби вона так не ходила біля мене, так не доглядала, навіть не знаю, чи став би я швидко на ноги; та й взагалі чи зостався б жити на цьому світі.

— Ти не мені, а моему Махмудові дякуй,— відмахувалась вона, коли я часом починав висловлювати свою вдячність.— Це він звелів мені сидіти біля тебе.

— От тільки стану на ноги, відразу ж сходжу до нього,— пообіцяв я.— І щиро подякую. До речі, як там він?

— Та все так само. Вдача як була важка, така і лишилась. Сам посилає мене до тебе, а коли повертаюсь додому, то сидить набурмосений, похмурий, увесь як натягнута струна, от-от, здається, вибухне, накинеться на мене й розірве на шматки. А потім починає гримати, наговорювати бозна-що. Я коли мовчу, а коли й мені терпець уривається. Тоді цілий вечір гиркаємось, сваримось, гриземось, навіть б'ємося. А вранці, коли відмовляюся йти до тебе, починає вибачатися, заводить мову про людяність, гуманність, наводить приклади із священних книг, закликає мене всім святим. Ну що ти скажеш! Чим більше долає його та недуга, тим більше псується його вдача.

— А про Акрама нічого не чути?

Насіма, сторопівши, хвилю дивилася на мене, а тоді запитала й собі:

— А ти звідки знаєш?

— Що саме?

— Та про нього, про Акрама. Я ж ніби нікому не розповідала про нього, навіть чоловікові. То звідки ж ти знаєш?

— Нічого я не знаю. Так, чув краєчком вуха...

Вона оглянулась і, пересвідчившись, що в кімнаті ми самі, стишила голос і змовницьки мовила:

— Від Акрама я одержала кілька листів, хоч ніяк не второпаю, звідки він міг роздобути мою адресу. Він і досі кохає мене, і досі не одружився, пише, що все чекає мене.— В голосі Насіми вчувалися неприховані гордості.— Я ті листи позаховувала, щоб не потрапили на очі Махмудові.

Вона ще більше споважніла і ще більше стишила голос:

— Бо нічого доброго не буде, якщо Махмуд їх побачить. Він і так наговорює на мене, що тільки може. А то починає бити посуд і роздривати собі обличчя. Не людина, а справжній звір став!— Насіма на мить умовкла, а тоді обурено додала:— І здоров'я, і вдача — вже нікуди не годяться! І сам мучиться, і не заспокоїться, поки й мені завдасть удвоє більших мук. Отож і кажу, що зараз це не Махмуд, а хижий звір. Подоба тільки в нього людська.

— Чого ж ти хочеш, хвора людина!— став я на захист Махмуда.— Все-таки не забувай, у нього ще добре серце, незважаючи на тривалу важку і гнітючу недугу. Он до зовсім незнайомої, чужої людини послав свою дружину, щоб доглянула.

— А того, що він після цього наговорює на мене, ти, звичайно, не знаєш і знати не хочеш? Певно, що так. Бо й справді, навіщо воно тобі. Тому так і кажеш.— Насіму, видно, не на жарт обурили мої слова.— Та цей мій чоловічок ладен мене живцем загнати в могилу!

Насіма вмовкла, втираючи сльози на очах, а я обережно перевів розмову на інше. Невдовзі вона повеселішала, навіть заусміхалася, і я розповів їй кілька анекдотів про скнар-швейцарців. Вона слухала і аж заходилася сміхом — як я помітив, вона полюбляла анекдоти, особливо про скнар.

Цілий день ми пробули разом, так само разом пообідали, потім я навіть прогулявся до річки. Після прогулянки я почував себе непогано, тож вирішив сьогодні ж, щоб довго не зволікати, сходити з Насімою до Махмуда й подякувати йому за все, що він для мене зробив.

Коли я сказав про це Насімі, вона невимовно зраділа; чи не вперше за останні кілька днів обличчя її засвітилося широю радістю. Сміх її так і розсипався довкола, дзвінкий і заливчастий, наче в молоденької дівчини. Слухаючи анекдоти, що їх я без кінця розповідав, вона раз у раз знеможено хапала мене за руку і благала:

— Ой ради бога, перестань, прошу тебе! Досить уже смішити мене! Я більше не можу!

Дорогою до їхнього дому я нарвав букетик пролісків, що виглядали з трави то тут то там, а кілька квіточок встромив і в волосся Насіми. Вона скоса зиркнула на мене й ніби сердито кинула:

— Це ти так виявляєш мені свою прихильність?

— Це я так дякую тобі,— сумирно промовив я.

— Ах ти клятий, боягузливий індусе!— раптом визвірилася на мене Насіма.

Але то в неї був удаваний гнів. Невдовзі вона знову весело сміялася і решту дороги йшла, міцно тримаючи мене за руку. Нарешті попередю завиднів Річардс-котедж.

— А тепер зупинися на хвильку!— звеліла мені Насіма, коли ми наблизилися до хвіртки.— Зроби сумне обличчя, ніби от-от заплачеш.

— Навіщо?— запротестував я.

— Знаєш,— мовила вона, раптом споважнівши й наче не чуючи мене.— Мені страшенно хочеться пустити за димом оцю мою оселю.

І аж скрипнула зубами. Потім відчинила хвіртку, і я рушив за нею по доріжці, всипаній чорною жорствою: під ногами чувся звук, наче ми йшли по битому склу.

На веранді нікого не було: слуги, певно, сиділи в своїй кімнаті. Махмудове крісло теж стояло порожнє; поруч, на триніжку, лежали його люлька й кісет з тютюном.

— Махмуде!— радісно погукала Насіма, заходячи всередину. Я не відставав від неї. А вона вже простувала до вітальні.

Те, що ми там побачили, приголомшило нас обох: Махмуд висів у зашморгу, і тіло його ще навіть злегка погойдувалося. Очевидно, у нападі ревнощів і розпачу він наклав на себе руки. У записці, яку ми знайшли, він безпідставно звинувачував Насіму у подружній зраді. Мовляв, злигалася з індусом (цебто, зі мною), а якщо не з ним, то з Акрамом. А якщо не з одним і не з другим, то все одно вона його не любить, бо вона нікчемна, безсоромна й підступна, бо це її жорстоке й немилосердне серце призвело його до самогубства, штовхнуло на такий жахливий крок. Бо йому вже несила було зносити через неї такі муки.

— Якби ми нагодилися на кілька хвилин раніше, то, може, і врятували б його,— сказав я, коли ми трохи отямилися.

— Раніше! Раніше!— розпачливо вигукнула Насіма.— Скільки я тебе просила не розповідати своїх дурнувятих анекдотів, та де там, тебе не можна було зупинити! Через твої анекдоти ми й запізналися. А тим часом мій бідолашний чоловік...

Насіма не договорила й захлипала.

— Заспокойся! Заспокойся,— став я її втішати.— Ти ж сама знаєш, що він уже не був жильцем на цьому світі. І ти самовіддано несла цей тяжкий тягар.

— Той тягар був на моїй шиї, а не на твоїй! Для тебе він не був тягарем, тож краще помовч.

Вона дивилася на мене так люто, немов хотіла спопелити на місці. А тоді голосом, що бринів сльозами, заговорила:

— І завжди через вас, індусів, на нас, мусульман, падає якесь лихо. Якби тебе недобра година не принесла сюди, то і мій чоловік ще жив би. Але ж і я, дурна, мусила б знати, що нічого доброго від таких, як ти, не дочекаєшся. Тож треба було пильнувати, остерігатись.— Вона схлипнула знову.— День і ніч я не відходила від тебе — і от маю дяку! Через тебе занастила свого чоловіка.

— Смерть приходиться сама, вона не питає мого чи твого дозволу...

— Я не хочу і розмовляти з тобою, чуєш!— перебила мене Насіма.— Іди з мого дому!

— Це ти вже вдруге виганяєш мене. Ну що ж, я піду, але спершу дозволь запитати одне. Можна?

— Питай, тільки швидше! І забирайся звідси! Щоб очі мої тебе більше не бачили!..— Насіма дістала носовичок і гучно висякалася.

— Що ти збираєшся робити далі? Свободу, якої ти так прагнула і якої не сподівалася, ти вже маєш. Гадаю, тепер слід подумати про те, щоб якомога швидше виїхати звідси в рідні краї...

— Нізачо в світі!— знетямлено затрусила головою Насіма:— Я залишуся тут і коли відживу своє, то земля, яка прийняла до себе мого чоловіка, стане і моєю смертною постелею.

— Але ж ти майже ненавиділа свого чоловіка!

— Що?! Хто тобі сказав?! Якщо хочеш знати, то я нестямно кохала його. Невже ж, якби я його не любила, то прожила б із ним у цій глушині стільки років, віддано слугуючи йому?! Я ж була тоді ще зовсім юною дівчиною, з заможного дому, і, якби захотіла, залюбки могла б із ним розлучитися. Навіть задовго до того, як у нього виявили недугу.

— Ти й зараз молода і вродлива, і з багатого дому. Ще й багата вдова, з чималою спадщиною по чоловікові.

— І багата! Але ти з тієї спадщини не побачиш навіть щербатої пайси!! І не сподівайся!

— А мені твоєї спадщини і не треба. Я не про себе думаю, а про тебе. Чим швидше ти звідси виїдеш, тим буде для тебе краще. Удома, серед рідні та друзів, ти зможеш жити так, як схочеш, як мріяла здавна. І можливо, ще зустрінеш людину, котра сподобається тобі і з котрою пов'яжеш своє життя. Та й Акрам, сама ж казала, досі чекає тебе, сподівається...

— Нікуди я звідси не поїду! — аж тупнула спересердя ногою Насіма. — Я залишуся тут і доживатиму свого віку, скільки його мені відведено, в цьому котеджі, в цілковитій самотині, і ця оселя стане мені й могилою. А ту ганьбу, ті звинувачення, свого чоловіка, хоч вони й не справедливі, я спокутую, змию.

— Та зрозумій, у цій дикій, забутій богом місцині жити самій, без чоловіка, вкрай небезпечно.

— А я нікого не боюся! Зі мною будуть мої двоє слуг — вони понад двадцять років служили моїй родині. Буде моя нянька, що, мов рідна мати, змалку була зі мною і виростила мене. Тож ніякого страху, щоб ти знав, я не відчуваю. Та й кого чи чого мені тут боятися?! Всі тут поважають мене, шанують, тут немає таких дворушників та лицемірів, як ти.

Насіма розійшлася не на жарт.

— Що я тобі зробив поганого, змилуйся! — заблагав я.

— А як же інакше назвати те, що в душі ти ніби любиш мене, а насправді обливаєш брудом? Наче нічого іншого ти й не почуваш до мене. Якщо до мене нічого не маєш, то чого лізти з тими пролісками та тичцями їх у волосся? Що, неправду кажу?

— Та я тільки хотів виявити свою повагу до тебе, хотів висловити вдячність тій, котра врятувала мені життя! А ти навіть у цьому шукаєш прихованого змісту.

— Так-так, бачу, що грамотний, вмієш складно балакати. А я проста мусульманка, словесних вивертів не вмю. Але слухай, і це я тобі у вічі кажу; щоб більше ноги твоєї не було в цьому домі! Ти звів зі світу мого чоловіка! Я не можу помститися тобі за це, бо я слабка жінка, не можу покарати. Але те, що мені по силі, я зроблю: більше нога твоя не ступить на мій поріг! А тепер геть з-перед моїх очей!

Насіма гнівно і трохи театральньо випростала руку в бік дверей:

— Геть!

Вона ще й підскочила до мене і люто помахала пальцем перед моїм носом:

— І дивися мені, коли іще хоч раз здумаєш ночувати в тій клятій фортеці, то я сама піду і задушю тебе там, як погане курча. Зрозумів? Житимеш у заїзді і навіть близько не підійдеш до фортеці. Зрозумів? Ось так!

— А тобі яке діло, де я ночуватиму? І, зрештою, яке тобі взагалі тепер діло до мене? — мовив я, рушаючи до дверей. — Схочу, то навіть сьогоднішньої ночі заночую у фортеці. І ніхто мені цього не заборонить.

Вона зірвалася з місця й підскочила до мене, загородивши мені шлях.

— Тільки спробуй!— залементувала вона.— Тільки спробуй! Як на те пішло, то я тебе звідси нікуди й не випущу! Гукну ось слуг, нехай посадять у челядницьку і замкнуть!

— Щойно виганяла мене, а тепер уже й випускати не хочеш?

— Дім мій!— гримнула вона.— А в ньому я що хочу, те й роблю! Ти що, чоловік мені, що будеш тут вказувати? Сама знаю, що робити, а що ні.

— Якщо тобі навіть твій чоловік не міг вказувати, то де вже вказувати мені!

— Геть звідси!— знесамовитіла Насіма.

Я вийшов надвір.

За хвірткою озирнувся: Насіма стояла на порозі. Невдовзі я озирнувся іще раз, і вона, помітивши це, бо дивилася мені вслід, люто помала своїм кулачком. Я пришвидшив кроки. Справжнісінька тигриця!

Того вечора я знову подався до фортеці. Не тому, що хотів допекти Насімі, а виключно через те, що фортеця непереборно кликала мене до себе. Здавалося, фортечні мури, кожна башточка, сторожова чи бойова, кожен камінчик там простягав до мене невидимі руки і настійно вабив до себе. Фортеця ніби була засмучена, що я не в ній, що я не з нею, і з якимось ніби благанням дивилася на мене, прохаючи зайти до неї, побути хоч трохи з нею.

Коли фортечні двері зачинилися за мною, відрізавши мене від зовнішнього світу, мене охопило відчуття, немов не тільки я, а й уся фортеця полегшено зітхнула після довгого, болісного і напруженого чекання. Здавалося, все — стіни, підлога, стеля — не приховують своєї втіхи і радісно вітають мене з поверненням. Здавалося, порожні досі коридори наповнилися служниками і служницями, що аж сміялися і підстрибували на radoсах; всі, як могли, виказували свою радість і втіху. Навіть танцівниці вихилялися, поводили стегнами, видзенькували браслетами й дзвіночками на руках і ногах, пускали очима любовні стріли. Фортеця наче знову відродилася до життя.

У цій фортеці мені завжди вбачалося ніби два нашарування, два одмінні світи: один світ колишньої раджпутської слави, світ могольський і раджпутський, а другий — дивовижний світ самотини й безмежної тиші, в якому, окрім туги й печалі Шеванті, окрім її змарнілого біломармурового личка, я нічого більше не бачив, нічого більше не помічав. Я міг, аби тільки захотів, власною волею викликати перед собою будь-який із цих двох світів, викликати своєю уявою. Признаюся щиро, я надто мало уваги приділяв першому світові, усім його рабіням і рабам, танцівникам і розважальницям, які повнили його. Можливо, якби найперше переді мною постав саме цей світ, а не другий, то я і захопився б ним. Але так не сталося, і тепер, щойно починає сутеніти, я кваплюся в свою кімнату від того товпища слуг і рабів, воїнів і вельмож. Мені ж бо не хочеться розмовляти з ними, бачити їх. Я шукаю самотини і безмежної тиші. І ось чому той перший невидимий світ зникає за першим же моїм знаком і вся фортеця відразу порожніє, безлюдніє, затихає, а я затамовую подих і починаю чекати. Починаю чекати Шеванті.

І вона прийшла до мене, прийшла далеко за північ.

Тепер-то я добре знаю, коли вона приходить: раніше півночі чекати її даремно. Доки повіки не почне долати сон і вони не заплющатся, доти вона не прийде, хоч би як ти її ждав. Вона нізащо не прийде, перш ніж уява не замре, втомившись від напруження і чекання. Тільки коли тебе полонить напівдрімота, ніжна й тендітна, як бульбашка, тільки тоді вона прийде. А доки тіло й душа, свідомість і розум не розчиняться в порожнечі, чекати її марно.

Але сьогодні я заздалегідь приготувався до її приходу, погасив лампу, напівлежачи, вмотився в постелі і розслабився. Очі, стомлені

чеканням, почали злипатися, і мене почав затягувати, закручувати дедалі несамовитіший вир.

І коли вона з'явилася, то найперше на мене війнуло пахощами, тими самими ніби камфорними пахощами. І мені здалося, ніби моя постіль зависла в повітрі. Я напівлежав на тій постелі, а Шеванті схилилася до мене і стала пильно-пильно вдивлятися в моє обличчя.

— Ти ще не забув мене, любий?

— Ні, Шеванті, не забув.

— Ти кохаєш Насіму, так?

— Ні, Шеванті, я її не кохаю.

— То чого ж так довго не приходив до мене?

— Не міг прийти.

— А я щоночі чекала тебе тут...

— Я був дуже хворий, Шеванті. Майже при смерті.

— Так, ти був при смерті, непритомний. Але я була при тямі. І весь час не спускала з тебе ока, щоб, бува, ти десь не зник. Я весь час була біля тебе. Ти, певно, й не здогадуєшся, але однієї ночі я навіть торкалася тебе, твого тіла, щоб увібрати в себе трохи твого жару. Але ж я безтілесна, тож і не могла забрати в тебе ту гарячку. Як же легко тим жінкам, як ото Насіма, кохати! Бо вони живі.

— Ні вона мене не кохає, ні я її.

— Я знаю, але все одно мені тривожно.

— Чому?

— Навіть померлій жінці важко позбутися ревнощів. Мені здається, що ти справді не кохаєш Насіми. І все ж у моєму серці, певно, існує іще якесь інше серце, і воно ревнує тебе до неї. І саме до нього я чомусь найперше дослухаюся, саме воно найбільше знесилює мене. Але тепер я вже не зможу довго бути з тобою.

— Що ти кажеш? Чому не зможеш?

— Настає пора мені відходити...

— Куди відходити?

— Цього я не можу тобі сказати.

— І коли ж тобі треба відходити?

— Того дня, коли ти звільниш мене від оцих стін.

— Тоді я ніколи не звільнятиму тебе!

— Невже ти хочеш, щоб я звікувала самотою вік у цій напізруйнованій, занедбаній і безлюдній фортеці? Щоб я задихалася тут, занапашувала свою душу? Ні, коханий мій, скоріше звільни мене, випусти на волю!

— Але як я тебе звільню?

— Спали мене, перетвори на попіл.

Її голос став віддалятися, чувся вже з коридора. Я підхопився й кинувся за нею навздогін, а вона, наче пливучи в повітрі, все віддалялася й віддалялася. Я біг за нею, а у вухах бринів її голос: «Спали мене, перетвори на попіл! Спали мене, перетвори на попіл! І розвій за вітром! Коханий, благаю тебе, спали мене! Звільни мене, випусти на волю!»

Вона відходила все далі й далі довгим, темним коридором. У мерехтливому невиразному сяєві, немов від тьмяного світильника, вона пройшла повз засклені вікна фортеці, що виходили на річку, плюскотливу й стрімку. Потім плавно спустилася трьома сходинками вниз і несподівано, метрів за двадцять від мене, зникла з очей.

Простягнувши руки, я кинувся за нею, але пальці ловили тільки темряву і порожнечу. Переді мною лежали тільки фортечні руїни, порослі бур'яном та чагарями.

— Шеванті! Шеванті!— розпачливо гукав я.

Голос мій, відлунюючи, розтавав у долині. Я метнувся назад у кімнату, схопив кишеньковий ліхтарик і знову побіг до того місця, де зникла Шеванті. Але там були тільки купи каміння, обсипана штукатурка, шматки вапна. Я заходився відчиняти вікна в коридорі. Знадвору увір-

валося свіже повітря, плюскотіння річки й шумотіння дерев. І я загукав у ще більшому сум'ятті:

— Шеванті! Шеванті, де ти?

Мій божевільний крик розносився на крилах свіжого вітерцю, метався в повітрі, кружляв, немов стривожений, наляканий кажан. Мені здавалося, що навколо безліч тих кажанів, а може, то зовсім і не кажани, а тисячі нещасних закоханих.

Та ось у коридорі замиготіло світло. Воно наближалося до мене; то йшов Шанкар з ліхтарем. Без жодного слова він схопив мене за руку, поволік до моєї кімнати й силоміць вклав мене у постіль.

Вранці в моїй голові прояснилося. Я зрозумів, що досі йшов хибним шляхом. Таємницю Шеванті треба розгадувати зовсім інакше. Насамперед слід дізнатися, як її занапали, хто її вбивці.

І коли я так подумав, то найперше вирішив побачити Ратну, сестру Шеванті. Я знайшов її за храмом, на березі річки, майже непомітної серед розбуялого зела. Перед Ратною на підносику лежали троянди й нагідки, з яких вона плела гірлянду, певно, храмовому божеству. Її пальці, довгі й тонкі, якісь аж наче шовковисті, а очі були загадкові та глибокі.

Я підійшов і став обривати для неї квіти з найближчих кущів.

— Ти справді не можеш говорити?— запитав я.

Вона заперечливо хитнула головою: ні, мовляв.

— А може, ти тільки вдаєш?

Вона знову, вже сердито, заперечливо труснула головою.

А я вражено дивився на її ніжки: рожеві, маленькі, що не могли не захопити своєю красою.

Таких гарних ніжок бачити мені ще не доводилось.

А вона, відчувши мій погляд, занурила їх у воду. Проте у воді вони здавалися ще прекраснішими, і Ратна квапливо підігала їх під біле сарі.

— Ратно, скажи мені, хто вбив твою сестру? Джеферсон?

Ратна скрушно і водночас занепокоєно похитала головою: мовляв, не знаю.

Пильно дивлячись їй в очі, я мовив:

— Мені здається, ти щось приховуєш від мене. Ти щось знаєш. Скажи мені, хто вбив твою сестру?

Вона злякалася мого різкого, рішучого запитання, на очах зблиснули сльози. Біде обличчя зблідло ще більше, губи побіліли, стали без кровинки і вся вона наче скулилась.

Я взяв її за руку:

— Ти мусиш сказати мені! Бо це питання мого життя або смерті!

Вона некліпно дивилася на мене зляканими очима, а тоді вирвала руку, метнулася і зникла за дверима храму. Коли я підбіг до дверей, вони вже були зачинені зсередини. Я обійшов храм і сіпнув за передні двері: вони теж були зацеплені.

Я повернув назад, до річки, де Ратна залишила свій підносики із квітами, і почав задумливо доплітати гірлянду.

Я вже майже докінчив її, коли хтось торкнувся мого плеча. Я підвів голову: біля мене стояла Ратна. Вона квапливо взяла з моїх рук гірлянду, натомість тицьнувши мені клаптик паперу. Я розгорнув його.

На клаптику санскритськими літерами було написано: «Гокульдас», Гокульдас?!

Я ще раз поглянув на папірець. Хто такий Гокульдас? Скільки живу тут, а такого імені чути не доводилось. Хто ж він?

Я озирнувся, щоб спитати про це Ратну, але її вже не було. Я довго стукав у храмові двері, але даремно: дівчина не відчинила мені. Я обережно згорнув папірець, поклав у кишеню і подався додому.

Того вечора, перш ніж лягти спати, я спитав Шанкара:

— А хто такий Гокульдас?

Шанкар саме приніс у мою кімнату тачу з графином і двома склян-

ками. Почувши моє запитання, він зачепився за триніжок, на який хотів поставити тацю, і мало не впав. Графин і склянки полетіли на підлогу і розбилися.

— Вибачте,— розгублено промимрив Шанкар і вийшов з кімнати. Повернувся він з віником, ретельно змів скалки, зібрав їх у кошик для сміття і поніс надвір. Невдовзі повернувся з мокрою ганчіркою й заходився витирати підлогу. Коли він закінчив цю роботу, я знову спитав його:

— Хто ж такий Гокульдас?

Він на мить застиг, а тоді відповів:

— Не знаю, пане! У нашому селі ніби немає чоловіка з таким іменем. Тож ніякого Гокульдаса я не знаю. Але ви спитайте сільського старосту, може, він знає.

І Шанкар заходився робити своє діло із ще більшою ретельністю і заповзятливістю, ніж звичайно. За те, що він доглядав мене під час хвороби, я дав йому винагороду — двадцять рупій. Взявши гроші, Шанкар тричі вклонився мені, подякував. Очі його задоволено блищали. Сказати правду, він мені подобався дедалі більше: по-перше, не любив багато говорити, по-друге, був надійний і щирий, а по-третє, з півслова розумів, що мені потрібно. Вдруге про щось нагадувати йому не доводилось: він умів попередити будь-яке моє бажання.

Шанкар віддав мені в'язку ключів від кімнат, вклонившись, попрощався і пішов додому.

Як і завжди, я замкнув фортецю зсередини, тоді повернувся в свою кімнату, ліг і почав читати. Спати мені чомусь не хотілося. І ще дивина: цього вечора я чи не вперше за весь час не хотів зустрітися з Шеванті. Я молив бога, аби вона не прийшла, бо мою душу тепер обсідав зовсім інший клопіт. Мені хотілося лиш одного: щоб якомога швидше розвиднилось і я міг взятися за те, що задумав. Я все обміркував, і треба було діяти не зволікаючи.

Але Шеванті прийшла до мене і цієї ночі. Я звернувся до неї:

— Що це за неповторний, незвичайний запах ти приносиш із собою? Від нього по моїх жилах розливається слабість, а тіло наче розбите.

— То запах часу,— поважно відповіла Шеванті.— Без нього я не можу прийти до тебе. Так пахне час, що минув. Якщо хтось хоче повернутися до свого минулого, прийти до когось, як оце я до тебе, він укорочує своє майбутнє.

— То, виходить, задля мене ти жертвуєш своїм майбутнім? І скільки ж ти його вже витратила?

— Зосталася тільки ця остання ніч,— сумно відповіла Шеванті.— Одна така ніч коштує мені сім років життя, отож я вже майже все його витратила. І тепер можу побути з тобою тільки цю останню ніч.

Своїми пальцями, ніжнішими від повівів вітерцю, вона торкнулася мого обличчя і поцілувала мене в очі свіжішими від сніжинки вустами. Мені здалося, що я лежу на трояндових пелюстках. Потім на моє чоло скотилася сльоза, і я почув сумне зітхання.

— Шеванті,— почав я, але вона затулила долонею мої губи.

— Ні-ні, сьогодні ти мовчатимеш! Сьогодні говоритиму тільки я! Мені вони не дали кохати, вони відібрали мою честь, не знаючи того, що честь для жінки — ніщо. Для жінки все — це кохання, і якщо вона не може кохати або їй не дають кохати, то життя її марне. І тому я, щоб моє життя не було таким марним, приходжу до тебе.

— Отже, ти хочеш наповнити змістом своє життя? Кохаючи мене?

— Не тільки. Мені ще треба звільнитися від оцих стін, що тиснуть на мене, гнітять. Я тут — немов в'язень у темниці. То як же я в ній можу когось покохати? Щоб кохати, треба бути вільним.

— А якщо я тебе випущу на волю, як і обіцяв, то ти, певно, до мене не прийдеш? Це ж страшенне безглуздя: заради останньої зустрічі жертвувати всім своїм життям.

— Тоді ти зовсім не знаєш жіночого серця, жіночої душі!— Шеванті потерлася щокою об мою щоку, і мене обпекла гаряча сльоза.

— Я хочу тебе звільнити і задля цього докладу всіх зусиль. Але на-взамін я проситиму, щоб ти іще хоч раз до мене прийшла. Хоч душа, яка звільняється, вже не повертається назад. Це я добре знаю.

— Я прийду!— пообіцяла Шеванті.— Неодмінно прийду! Хоч на хвилинку, хоч на мить, але прийду до тебе! Обіцяю!

Вона притулилася вустами до моєї руки і почала повільно віддаля-тися. Мало-помалу розвіювалися і пахощі, що їх вона принесла з со-бою. Сьогодні я навіть не намагався затримати її. А невдовзі заснув міцним сном.

Прокинувся я зранку, а Шанкара ніде нема. Час уже снідати, а він наче в землю запав. Занепокоєний, я вийшов з фортеці. Та тільки-но на-близився до дерев'яного містка, як відразу ж побачив Шанкара: він квапливо простував до фортеці від села.

Ще не дійшовши до мене, він почав виправдуватись:

— Яйця скінчилися, пане, а я зовсім забув. Вранці зайшов на кух-ню, глянув — хоч би тобі одне. Отож мусив збігати в село, поки ви ще не прокинулись.

Шанкар справді тримав у руці повну торбу яєць.

Вмившись та поснідавши, я вирушив до села, де насамперед вирі-шив навідатися до Равідаса, сільського старости. Його я застав удо-ма — він порався в себе на подвір'ї.

— Скажи-но мені, є у селі чоловік, якого звати Гокульдас?— щойно привітавшись, запитав я.

Запитання моє, певно, застало його зненацька, бо він розгубився, не можучи приховати свого збентеження: зблід, губи його затремтіли, бу-ло помітно, що він силкується опанувати себе. І я вирішив напосісти на нього ще рішучіше і не дати йому опам'ятатися.

— Хто він такий, цей Гокульдас?

— Гокульдас?!— пробелькотів староста.

— Так, саме Гокульдас!— різко кинув я.— І не викручуйся, бо по тобі видно, що ти його знаєш!

Та Равідас, певно, вже отямився, бо досить спокійно, статечно по-хитав головою:

— Ні, пане, ніякого Гокульдаса я тут не знаю. Такого в нашому селі немає.

Хоч горяни на перший погляд здаються наївними і простодушними, та насправді вони неабияк розважливі та хитрі. Отож і Равідас доволі переконливо удавав із себе дурника — навіть розтулив рота. Я відчував, навіть більше, був певен, що він щось знає про Гокульдаса, щось утаює, але так нічого і не домігся. Довелося повернутися і піти геть.

Я вирішив поговорити з селянами, що працювали на полях. Я почав розпитувати в них, чи не знають вони чоловіка на ім'я Гокульдас. Але вони заперечливо хитали головами, не заходячи зі мною в довгі розмо-ви: ні, вони про такого навіть не чули. Щоправда, в їхньому селі є чоло-вік, якого звати Гопальдас. Але ж не Гокульдас! В душу мені закрала-ся підозра: а чи не підманула мене часом Ратна, чи не штовхає умисне на хибний шлях? Але навіщо це їй? Що це могло їй дати, яку користь? Навряд, щоб дівчина мене підманювала. Значить, тут щось інше. А мо-же, і справді Гокульдаса немає в цьому селі? Тоді де ж він?

Так нічого і не придумавши, я вирішив сходити до Насіми. Спитаю у неї, тим більше, що звідти, де я стояв, до її котеджу рукою подати.

Вона сиділа в садку, під розлогою вишнею, гілля якої було рясно всипане спілими ягодами, і щось читала. На триніжку поряд стояла чашка з чаєм. Насіма раз по раз, мов сита кішечка, ніби знехотя, від-кушувала крихітний шматочок печива і так само, ніби знехотя, його жувала. Зачувши мої кроки, вона підвела голову.

— Ні, ви бачили такого!— вигукнула вона.— Та як ти посмів сюди поткнутися! Твоєму нахабству немає меж.

— Знаєш, я прийшов зовсім не сваритися до тебе. І не для того, щоб правити теревені.

— То, може, залицятись? А цього капця бачиш!

— Залицятися до розлюченої пантери втіха мала.— Я жартівливо склав на грудях долоні.— Мадам, я прийшов до вас виключно для того, щоб спитати: чи не знаєте ви часом людини на ім'я Гокульдас?

— Ні, не знаю!— сердито відрубала вона. Але вже наступної миті, ніби згладжуючи різкість, додала:— Так, так, знаю! Гокульдас був колись служником у власника тутешнього заїзду, ще за англійців. А зараз він тут не живе. Вже багато років ніхто не бачив його в цьому селі. Адже так, Джанмухаммаде?— звернулася вона до слуги, що приніс мені чаю і печива.

— Атож, господине! Після того випадку з містером Джеферсоном його в селі більше не бачили.

Джанмухаммад поставив тацю на триніжок і пішов, а Насіма заходилася заварювати мені чай.

— То скільки тобі сипнути отрути?— спитала вона і кивнула на блюдечко з цукром.

— Це залежить від того, наскільки та отрута сильнодіюча,— в тон їй відказав я.

Насіма не втрималася від посмішки:

— Що-що, а розмовляти з мусульманами індуси таки добре навчилися.

— Не бійся, навчимося і ще дечому, чого поки не вміємо,— заспокоїв я її.

Вона простягла мені піалу з чаєм і запитала:

— А навіщо тобі здався той Гокульдас?

— Та хочу з'ясувати в нього деякі подробиці щодо смерті Шеванті,— признався я.

— О господи!— сердито вигукнула Насіма.— Та відьма й досі не дає тобі спокою?

Я дивився на неї мовчки.

— От згадаєш моє слово: коли-небудь ця відьма доведе тебе до напасті. Ти таки занаститиш себе через неї.

Попивши з Насімою чаю, я вийшов з котеджу. За дерев'яною решіткою, увитою плющем, неподалік від хвіртки, сидів навпочіпки Джанмухаммад. Побачивши мене, він підвівся і ступив назустріч:

— Пане, я можу дещо розповісти про Гокульдаса.

Я дав йому десять рупій, які він квапливо сховав у кишеню.

— Зараз він тут не живе,— неголосно заговорив він, нахилившись до мене майже впритул.— Оселився ген за тією долиною!— показав він рукою.— Мешкає самотою, відлюдьком і уникає зустрічей з людьми.

— А чим же він займається?

— От цього напевно не знаю. Але в спадок йому дістався невеличкий млин, досить далеко звідси, аж на останній долині. Хоча навряд, щоб він мірошникував, бо млин той надто далеко від нашого села. Півдня треба йти. Хто схоче тягтися в такий світ!

— Певно, в землі порпається?

— Може, і так, бо в нього є клопоть землі, сіє на ній кукурудзу. Але щоб він жив з того клаптя, то навряд, бо врожаю йому вистачить на місяць-другий, не довше.

— А сім'я, діти в нього є?

— Здається, ні. Живе самотою, одинаком.

— А ти звідки його знаєш?

— Два роки тому в нашій долині була повінь, і нашого млина знесло водою. А в мене на той час якраз скінчилося борошно, то я і поділився з нашим старостою Равідасом своєю бідою. От він і порадив мені з'їздити на той дальній млин і змолоти зерно.

— А Равідас казав тобі, чий то млин?

— Відразу сказав. Ідь, мовляв, і змели на Гокульдасовому млині.

Але попередив, що Гокульдас не любить зустрічатися з людьми. Я поїхав, але той негідник не схотів молоти, відмовив. Так я і повернувся ні з чим. Чого мені і запам'яталось те меління і той клятий Гокульдас.

— То, значить, саме Равідас сказав тобі про Гокульдаса?

— Так, саме від нього я почув про Гокульдаса.

Я подякував Джанмухаммадові і подався вниз, до села. А голову мені обсідали думки: навіщо Равідас збрехав, що не знає ніякого Гокульдаса? Навіщо приховував?

Стежина, якою я спускався, була вузька й губилася серед густих кущів та високої трави. Зненацька мені здалося, ніби за мною по п'ятах хтось іде. Причулося шурхотіння, привиділася тінь, що метнулася вбік, коли я стишив кроки. Я кинувся до густого, розлогого куща, де, як мені здалося, щось зашамотіло. З-під куща вискочив білий заєць і великими стрибками кинувся тікати. Я полегшено зітхнув. Але подумки вирішив, що на зустріч з Гокульдасом піду, прихопивши зброю.

Шанкарові я сказав, що іду на полювання. Спорядившись у мисливське вбрання, я прихопив вінчестер і вирушив у той бік, де за словами Джанмухаммада мав бути старий водяний млин Гокульдаса.

Я трохи походив по довколишньому лісі, щоб люди бачили: я таки справді зібрався полювати. А тоді спустився в ущелину і пішов понад річечкою. Ішов довгенько, поки переді мною постав майже трикутний невеличкий пагорб — тут річка глибшала і над нею справді стояв досить ветхий водяний млин. До млина збоку тулилася хижка; за нею далі виднів клопоть кукурудзяного поля, тяглися кущі тамаринду з шорстким, сіруватим листям. З усіх боків пагорб оточували соняшники й густа, висока стіна з кущів. У повітрі стояв різкий запах вологи, який чомусь викликав у мене неприємне відчуття.

З рушницею наготові я проліз крізь живопліт на город. Розсуваючи високу, густу траву й чіпкі кущі, дістався млина і заглянув усередину — там було порожньо. Двоє масивних кам'яних жорен лежали одне на одному, а внизу з оглушливим ревом вирувала й пінилася вода.

Здавалося, що млин занедбаний і вже давно не працює. Я обійшов довкола жорен, повернувся до них спиною, роззираючись по млину.

І зненацька здригнувся від несподіванки: жорна раптом закрутілися, загуркотіли. Я злякано обернувся і зустрівся з поглядом глибоко запалих очей під густими бровами. Переді мною стояв опецькуватий чоловік у драній сорочці, поверх якої був накинутий заяложений піджак. На плечах його була ще й ковдра. Чоловік дивився на мене, шкірячи в посмішці великі жовті зуби.

— Молодий пан, певно, прийшов сюди на полювання?— густим басом спитав він.

Я спрямував на нього рушницю:

— Це ти Гокульдас?

— Я,— незворушно відказав він. — А що?

— Це ти убив Шеванті?

Незворушність Гокульдаса де й поділася. Нижня щелепа його одвисла, в маленьких запалих очах майнув страх, вони спершу забігали туди-сюди, а тоді знерухоміли. А наступної миті він повільно посунув на мене.

— Рушниця заряджена!— попередив я його.— Отже, зважай! З нею я ходжу на ведмедів. Якщо не хочеш розпрощатися з життям, то...

Гокульдас спершу застиг, потім знесилено опустився на землю і уткнувся обличчям в долоні.

— Так я і знав! Так і знав, що колись цей день настане,— глухо бурмотів він.— Так і знав, що мій грик колись таки знайде мене. Таки знайде...

— Перше ніж порішити тебе, я хочу знати одне: хто ще був з тобою? Хоч я і так уже знаю досить, проте хочу, щоб ти розповів сам. Якщо розповіси щиросердо, без утайки, може, я ще й помилую тебе, і не пробуй ступити хоч крок, інакше тобі кінець!

Проте він усе ж спробував кинутись на мене, та я був насторожі і зупинив його окриком. Чолов'яга збагнув, що з ним не жартують, що я готовий до всього. Він був чи не втричі ширший у плечах і дужчий за мене, тож я пильнувався, не спускав з нього очей, бо розумів, що він здатний на все.

Він понурив голову і напрочуд лагідно й покійно заговорив:

— Пане, прости і пощади мене! Не я справжній винуватець того, що сталось, я не вбивав її. Тож не бери даремного гріха на свою душу. Я не позбавляв Шеванті життя. Я тільки... Я тільки... викрав її з дому.

— Хто ще був з тобою?— швидко кинув я.

— Равідас.

— Хто?!— Я не повірив своїм вухам.

— Равідас, сільський староста, брат храмового жерця Харідаса. Ми обоє вночі вийшли з фортеці. Перед цим Джеферсон дуже лайв Равідаса, погрожував, що не бути йому старостою, якщо ослухається його. Але потім почав задобрювати його, спокушати винагородою, обіцяв зробити окружним старостою. Крім того, дав йому готівкою чотириста рупій.

— А ти що мав з цього?

— Всього тридцять рупій. Пане, мені доручили одне: привести Шеванті у фортецю. Староста Равідас теж ходив зі мною.

— Що потім? Розповідай усе по порядку!

— Коли ми прийшли, Харідас уже спав. Постукали в двері, а він спитав: «Хто там?» Равідас відповів, я, мовляв, твій брат, відчини, нагальна справа. Тільки той відчинив двері, я затулив йому рота долонею, повалив на землю, зв'язав, забив кляпом рот і відтягнув у куток. Я так швидко все те зробив, що Равідас не встиг і опам'ятатись. Тоді він каже мені: «Біжи всередину і хапай Шеванті!» А сам відразу зник, наче крізь землю провалився. Я заскочив усередину: Шеванті і її сестра спали на циновці, міцно обнявшись. Коли я спробував підняти сонну Шеванті, Ратна прокинулася і закричала. Я затулив Шеванті рота долонею, але вона пручалася, дряпалася. Я хотів винести її надвір, але тут і Ратна вчепилася в мене. Сутужно довелось. Тоді, тримаючи однією рукою Шеванті, я другою штурхонував Ратну від себе, що вона снопом повалилася на підлогу. Їй тоді було років вісім, зовсім іще дитинча. Від мого штурхана вона, певно, знепритомніла, а я підхопив Шеванті на руки й бігцем кинувся до фортеці. Містер Джеферсон уже чекав мене, неабияк задоволений, на радощах дав мені ще тридцять рупій. А тоді сказав, щоб я почекав трохи десь поблизу, бо треба буде відвести дівчину додому.

— А далі?

Гокульдас мовчав. Обличчя його зненацька напружилось, насторожилось, він перехилив голову трохи набік, мовби дослухаючись. І справді, від кукурудзяного поля чувся шурхіт, наче хтось ішов.

Гокульдас сплотнів, подав мені рукою знак мовчати, а сам, звівшись на ноги, навшпиньки вийшов з млина.

Шурхіт стих. Не знаю, що то було: чи справді йшла людина, чи продирався лісовий звір, чи, може, просто шелестіло листя. Але тепер запала повна тиша.

Минуло хвилин десять, потім іще десять. Гокульдас не повертався. Тоді мене осяяло — та він же мене піддурих! Обвів довкола пальця, як найостаннішого телепня,— удав ніби хоче подивитися, що там таке. От і вір після цього тим, хто намагається переконати нас, ніби селяни простакуваті. Та вони залюбки заткнуть за пояс городянина!

Я спересердя стукнув себе кулаком по лобі.

Але що я тепер міг вдіяти? Бідкаючись і кленучи себе, я вийшов з млина надвір. Поруч була хижка Гокульдаса. Я обережно прочинив двері; вони з легким скрипом відчинилися. В хижці була лиш одна кімната. В одному кутку її стояла піч-чульха, в другому — плетене ліжко.

В іншому кутку був глек і якась кухонне начиння, все глиняне. На гвіздку, вбитому в стіну, висів страшенно заяложений піджак.

Але в хижці нікого не було.

Так само обережно я причинив двері. Тримаючи наготові рушницю, рушив у город. Обнишпорив високу траву, густі, чіпкі зарості — ніде ані сліду Гокульдаса. Огледівши все поблизу, я рушив туди, де берег круто обривався, а вода з шумом падала згори на млинове колесо. І там побачив Гокульдаса.

Він лежав на березі, лежав непорушно. Ноги його ховалися в прибережній траві, а голова звисала у воду.

Я підбіг до нього й підвів йому голову — хтось, очевидно, ззаду, вдарив його чимось важким: голова була проломлена і смерть настала відразу. В річковій течії і досі зміїлася кров, що текла з голови.

Опустивши голову назад у воду, я випростався, глянув на обрій перед собою — чорні грозові хмари збиралися, скупчувалися над долиною. Я зрозумів: треба швидше додому.

Сторожко озираючись на всі боки і пильнуючись, я рушив назад до села. Мене не полишало відчуття, що хтось невідступно йде слідом за мною, і то не сам, а удвох чи й утрьох. Не полишала мене і певність, що зараз вирішується питання життя і смерті, моєї чи моїх переслідувачів. Я здогадувався, що в моїх переслідувачів немає зброї, вони з голими руками, інакше б уже поквиталися зі мною. А нагода зробити це була. Стежинка в'юнилася між високих валунів, і переслідувачі легко могли скинути мені на голову каменюку. Такі місця я намагався обходити.

У мене було кілька ворогів, і кожного треба було остерігатись. І найпершим був той, що так жорстоко розправився з Гокульдасом, а тепер, певно, переслідував мене. Так, Гокульдас уже не міг свідчити проти свого вбивці, нічого не міг мені сказати. Другим моїм ворогом, не менш небезпечним, був Равідас, що за нікчемні гроші пішов на злочин, дав занапастити братову дочку, свою племінницю, і якому я несамохіть обмовився, що цікавлюся Гокульдасом. Не виключено, що саме Равідас випередив мене і розправився із зайвим свідком. А може, хтось інший. Уже те, як Шанкар та його односельці злякано затуляли вуха, шойно чули про Гокульдаса, свідчило: вони добре знають, на що він здатен, як, до речі, і Равідас. Селяни чогось боялися або вони прибічники старости і не хочуть підводити його під удар. Та все одно, хоч скільки тих моїх ворогів, сьогодні я мав викрити їх усіх, вивести на чисту воду.

Тим часом хмари згущувались, сутеніло. Здалеку вже докочувався грім, у клубовищі хмар спалахували блискавиці, зрідка падали великі дощові краплі, дужчали пориви вітру. А невдовзі дощ полив як з відра. Я щодуху припустив до фортеці, біг, не зупиняючись, поки не відчув, що задихаюсь. Збігши з пагорба, я заскочив під якусь дерево, а наступної миті повз мене з гуркотом пролетів валун і плюхнув у річку, здійнявши стіну бризок. Якби мої напасники зробили це трохи раніше, вони домоглися б свого — від мене лишилося б тільки мокре місце.

Я зірвався з місця і побіг далі. Десь за півгодини, мокрий як хлющ, я був біля дерев'яного містка, де мене чекав стривожений Шанкар, сам вимоклий до нитки, у довгому військовому плащі і з ліхтарем, якого затуляв від дощу та вітру. Він, певно, вже давно мене виглядав.

У фортеці Шанкар забрав у мене мокрий одяг, розвісив його сушитися, нагрів води, щоб я помився, дав випити добрячий ковток бренді, потім другий і поставив переді мною розкішну вечерю. Тоді збігав у поштовий заїзд і приніс теплу ковдру, бо в мене після всього не потрапляв зуб на зуб. До того ж пішов сніг, відразу похолодніло, отож навіть дві ковдри не завадило б. А наостанок Шанкар мовив мені:

— Ви собі лягайте і спокійно спіть, а я вже побуду з вами цю ніч. А то, бачу, вам нездужається, аж трусить.

Та я відмовився від його послуг, адже ця ніч мала стати вирішальною, останньою ніччю помсти. Бо саме вночі мусив з'явитися той, хто

хотів поквитатися зі мною через Шеванті. І тепер у того, хто прагнув це зробити, було обмаль часу, а життя його висіло на волосинці.

Ось чому я відіслав Шанкара. А сам позачиняв вікна й двері, окрім челядницької. Але потім замкнув і челядницьку: адже злочинець, якщо йому допече, знайде можливість пробратися у фортецю.

Насамкінець я замкнув і свою кімнату. Ліг на ліжку, досить довго читав, а тоді погасив світло. Сон не йшов, та, власне, я і не збирався спати. Проте згодом у мене почали злипатися повіки, певно, давалися ознаки кілька ковтків бренді та денні враження. Я подумки вилаяв себе: навіщо було пити те бренді! Хоча й іншої ради не було — я так промок і промерз, що треба було якось трохи зігрітися.

Зрештою я задрімав, навіть незчувся коли. Скільки я спав, не знаю, але якоїсь хвилини раптом прокинувся від того, що наче всім тілом відчув небезпеку. Надворі несамовито гуркотів грім, долинав шум зливи. Але я дослухався до зовсім іншого. До тих звуків долучався іще один, наче хтось щодуху біг, а тоді зненацька зупинився, не можучи ніяк віддихатись. І хоч звук той був найслабший з усіх, він, проте, вчувався мені найвиразніше. Я здогадався, що в кімнаті, окрім мене, є ще хтось.

Проїшли перші хвилини сторопіння. Що робити? Довкола непроглядна темрява, не чути ані шереху, навіть того притлумленого подиху. Але мозок підказує мені, що незваний гість повільно й обережно наближається до мого ліжка.

Теж вкрай обережно, намагаючись, щоб не скригнуло ліжку, я почав перевертатися на бік, прикидаючи потемки відстань до можливого ворога. Потім повільно став опускати на підлогу ноги. Чоло мое зросив рясний піт. І ось, коли мої ноги, нарешті, торкнулися підлоги, я почав обережно сповзати на підлогу — вбік.

І от я вже на підлозі, а чужак — біля мого узголів'я — навіть у непроглядній темряві я виразно побачив цю картину. Нападник, як міг, тлумив подих, але я чув його. Я повільно звівся на ноги, випростався і підступив до ворога ззаду.

Наступної миті всією своєю вагою нападник упав на ліжку, а я — на нього: від несподіванки він тільки приглушено зойкнув. Намацавши його горло, я щосили почав його стискати, але виявилось, що мій супротивник має неабияку силу. Різким рухом він вивільнив шию і собі спробував схопити мене в смертельні обійми. Та раптом він намацав мою рушницю, облишив мене і схопився за неї. Гарячково прикинувши, де зараз може бути мій ворог, я заплющив очі і щосили вгатив кулаком прямо перед собою. Удар досяг мети, рушниця з брязкотом відлетіла в куток, а ми обоє покотилися по підлозі.

Ми зчепилися не на життя, а на смерть. Нагорі опинявся то я, то він. Але я відчував, що мій невидимий ворог і дужчий, і спритніший за мене. Приловчившись, він обхопив мене своїми ручиськами, як обценьками, а тоді почав товкти головою об край ліжка: раз, другий, третій. З очей у мене посипались іскри, в голові запаморочилось. Я відчував, ще трохи, і моя голова розколеться, як горіх. Зібравши всі сили, які тільки міг, я вирвав руку, що її він тримав мертвою хваткою, і затопив йому кулаком під підборіддя, та так, що він аж похитнувся. А я встиг вивільнити ще й ногу і, не даючи йому опам'ятатись, щосили вгатив нею йому в живіт; він, зігнувшись навпіл, повалився на моє ліжку, а я — зверху на нього. Ліжка переломилося, і я схопив один кінець його і накрив ним свого супротивника, налягаючи всім тілом. Другою рукою я гарячково мацав довкола, шукаючи ліхтарика, що, певно, злетів з триніжка і кудись закотився. Я таки намацав його, але треба було ще знайти й рушницю, мій єдиний порятунок. Досить швидко я намацав і її, але тим часом мій напасник встиг вибратися з-під уламків ліжка і заскочити у ванну. Я ввімкнув ліхтарик, спрямував туди пучок світла і побачив його постать, що з ванної метнулася в сусідню кімнату.

Я кинувся за ворогом, тримаючи в руках рушницю. Він вискочив з

кімнати в коридор. Я кинувся навздогін і мало не налетів на нього за поворотом коридора. Мій супротивник метнувся туди, де різнобарвні віконця виходили на урвище, під яким текла річка.

— Стій! Стій, кажу тобі! А то стрілятиму!

Але він не слухав мого крику. Відчайдушним стрибком вискочив на підвіконня і висадив шибку: очевидно, думав врятуватися, кинувшись у глибоку тут річкову течію.

Я вистрілив. Тієї ж миті зловмисник стрибнув з підвіконня і завис: зачепився піджаком за край розбитої рами. Однією рукою він намагався відчепитися, а друга безвільно звисала, прострелена моєю кулею.

Сяйнула блискавка, заливши все навколо синюватим світлом, і я встиг розгледіти обличчя свого напасника, свого ворога.

То був Шанкар.

— Пане, помилуйте, не губіть мене!— тремтячим голосом благав він.

— Де закопана Шеванті?— несамовито крикнув я.

— У тій кімнаті, де ви спите. Там є невеличка комірчина. В ній вона і закопана.

— Хто закопував?

— Я. Але за наказом Джеферсона. Пане, змилюйтеся, зніміть мене звідси. Я вам усе розкажу, пане!

Він розхитувався над урвищем на дощі, на вітрі; з руки цебеніла кров.

— Паночку, перев'яжіть мені руку,— скиглив Шанкар.— Пропаде ж рука, і я помру.— Він з жахом дивився униз, в темінь, де чулося вирування потоку.

— Я не вб'ю тебе, обіцяю, але ти розповіси мені все, нічого не втаюючи. То хто ж убив Шеванті?

— Я вбив, пане! Сам, своїми руками задушив її.

— Навіщо?

— Вона дуже кричала. Коли містер Джеферсон затягнув її у свою кімнату, а потім вона вийшла від нього, подряпана й покусана, в порваному сарі, то не переставала кричати, що підніме на ноги все село. Вона була сама не своя, не знала, що говорила. Отоді містер Джеферсон і звелів мені прикінчити Шеванті, а труп закопати тут же, у фортеці.

Я без жалю штовхнув його. Розпачливий зойк прорізав довколишню тишу, і злочинець каменем полетів униз, у провалля. Але впав не в річку, а зовсім неподалік від неї жвакнувся мішком на великий валун.

Знову спалахнула блискавка, і відразу оглушливо гримнуло, ніби одночасно вистрелила тисяча гармат. Фортеця аж задвигтіла, наче від землетрусу. А темрява, здавалося, стала ще непрогляднішою. Спалахували блискавиці, гримотів грім, періщив дощ по даху і по фортечних стінах. В селі блискавкою запалило чиюсь оселю, і полум'я шугало високо вгору, заливаючи все довкола червоним, моторошним світлом.

У найближчі дні таємниця, ця загадкова історія, що тяжіла над селом і над фортецею, дістала своє належне завершення. Наступного ж ранку після пам'ятної ночі я послав у Тірах одного селянина із запискою поліцейському інспектору. Поліція прибула і на очах у всього села зірвала в комірчині підлогу — там справді лежав кістяк. І того ж дня на березі річки запалало погребальне багаття: останки Шеванті були віддані всеочищувальному вогню, як і велить звичай.

Поліція прихопила з собою для розслідування труп Шанкара, попередньо взявши у мене та у всіх інших свідків необхідні свідчення. Але найбільше мешканців села вразило навіть не це. Найбільше їх здивувало те, що саме небо покарало Равідаса за його страшний злочин: блискавка вдарила не в чию-небудь, а саме в його оселю, і якраз тоді, коли він солодко спав на своєму мотузяному ліжку. Блискавка влучила тільки в нього, а дружину і дітей не зачепило, хоч вони теж спали з Равідасом в одній кімнаті; їх тільки оглушило і неабияк злякало.

Звичайно, то була чиста випадковість, проте для побожних селян вона промовляла багато про що. А моя розповідь про роль Равідаса у цій ганебній і злочинній справі тільки ще більше впевнила їх у думці про справедливу і невідворотну кару небесну.

Гроза, що пронеслася над гірською долиною тієї ночі, завдала селянам чималої шкоди, побила врожай. А разом і забрала з собою двох доти найповажніших у селі людей — Шанкара і Равідаса. Та попри відчутні збитки селяни не так переживали, як полегшено зітхнули, бо з плечей їх нарешті спав тяжкий тягар, що гнітив кожному душу.

А таємниця, загадка, яка досі витала над долиною, над фортецею і яка не давала людям дивитися в очі один одному, тепер була розкрита. І все довкола відразу стало простим і чистим, легким і зрозумілим, немов нарешті вдалося спокутувати гріх, що здавна тяжів над людьми.

Тільки я один, мабуть, відчув, що неспізнанно змінилася і фортеця. Я не міг збагнути, що саме в ній змінилося, а проте здавалося — після цих подій і фортечні стіни полегшено зітхнули, портрети в круглій залі нагорі теж ніби повеселішали. Навіть обидві річки, що з чотирьох боків омивали фортецю, заплюскотіли, зажебоніли ніби вмиротворено й супокійно. Горе й сум, що досі висіли над фортецею, отруювали повітря, гнітили душу, наче розтанули, розвіялись, розчинились, а сама фортеця наче випросталася урочисто і велично під просторим, неосяжним небом.

Все ставало на свої місця, як тому і належало бути. Але, дивна річ, сам я не знаходив спокою, щось мене непокоїло, муляло. Щойно останки Шеванті були віддані погребальному вогнищу, як вона перестала до мене приходити. Я й досі не знаю, що то все таки було, сон чи ява, але вона більше не приходила в мою кімнату. Я вирішив, що тепер, коли її тіло поховали з усіма належними обрядами, як велить звичай, її душа випурхнула на волю, наче звільнена пташка, і полинула в далеку далину.

Але я добре пам'ятав, що вона обіцяла мені прийти. Хоч раз, хоч ненадовго. Шеванті, Шеванті! Тепер ти на волі, твоя душа може вільно ширяти в просторі, тож хіба ти думаєш про земну людину, про її біль і розпач. Ти пішла назавжди, а разом з тобою і ті неповторні, чарівні, неземні пахощі. Вже не відчую я, як твої ніжні, прохолодні, чутливі пальці торкаються мого чола. І ти вже не нахилишся до мене з тихим зітханням. Як мені побачити твої очі, в яких я волів би потонути навіть? Ну навіть ти обіцяла мені, що прийдеш? На цьому грішному світі так легковажно можуть обіцяти лише ті, для кого не існує нічого святого. Невже й неземні жінки здатні так поводитися з тими, хто їх безмежно кохає, неville і вони можуть завдати людині таких страждань?

Дні минали, і моя душа повнилася дедалі більшою тривогою і неспокоєм. У тиші безсонних ночей я благав Шеванті прийти до мене. Навіщо ж вона обіцяла, що ми з нею побачимося бодай один останній раз? А може, я збожеволів, може, вона зовсім нічого не обіцяла мені, може, то все вигадки хворобливої уяви? Або, може, ніякої її вини нема, може, вона опинилася там, звідки ніяк не може вирватися, хоч би й хотіла? Може, тепер, випурхнувши на волю, вона безповоротно порвала із земним життям? Бо й справді, чого їй іше шукати в цьому жорстокому, заплутаному і несправедливому світі!

Та серце моє нізащо не хотіло миритися з думкою про те, що Шеванті здатна порушити своє слово, отож я і далі щоночі чекав її. Минуло вже півмісяця після тих бурхливих подій. В серці моєму оселявся розпач, воно почало кам'яніти. Всі мої відчуття повилися ніби пеленою, поволокою, сплетеною з безнадії, розпачу і смутку. У мене не лежала душа ні до роботи, ні до їжі, ні до розмов. Я знову перестав голитися, очі мої горіли гарячковим блиском, а свідомість час від часу наче кудись провалювалась. А в душі дедалі вище здіймалася хвиля розпачу й розпуки. І цьому не було видно кінця-краю. Я вже був не я, а хтось

зовсім інший. Так, це вже не я, Шеванті, не я! Що нас тепер може ріднити, що може єднати? Ти не дотримала слова, тож і я назавжди піду звідси, з цієї долини, з цієї фортеці. І навіщо клята доля занесла мене сюди, в цю, таку тепер ненависну, долину!

Я вирішив виїхати. І не тому, що скінчив тут свою роботу. Сказати чесно, по-справжньому вона ще й не починалась. Але довше я залишатися не міг, жодної години, жодної хвилини. Інакше, я відчував, добром для мене це все не скінчиться.

Невдовзі я підготувався до від'їзду. Домовився з провідником, наїняв носіїв і погоничів з мулами. Наступного ранку всі вони зібралися у фортеці і почали пакуватися, в'ючити вантаж на мулів. Перш ніж попрощатися з селянами,— а в мене залишалось ще години дві,— я вирішив прогулятися, походити по тих місцях, де й досі мені ввижалася присутність Шеванті. По кімнаті, де я спав, по ванній, в якій вона зникала, по коридорах, якими вона не раз проходила, по круглій залі нагорі, де вона, як мені здалося, танцювала однієї ночі. Я торкався рукою стін, торкався пальцями каміння, бо всього того торкалася її рука, її пальці, бо все те було просякнуте нею.

Потім я вийшов із фортеці надвір. Проминув сільце, рушив угору звивистою гірською стежинкою. Мене прийняв у свої обійми густий ліс. І коли я отак повільно підіймався на крутий пагорб, зненацька згори долинув голос, лагідний, ніжний, мелодійний, що наспівував напрочуд знайому мені пісню:

— Ой, не течі, Ганго, вночі...

Я вражено застиг, непорозуміло роззираючись довкола. І в білястому світлі світанку помітив постать у сніжно-білому сарі, чарівну і любу, таку знайому постать.

— Шеванті! — не тямлячись від безмежного щастя, скрикнув я.

Вона наблизилася до мене й зупинилася, соромливо опустивши вії. А тоді неголосно, з якимось розпачливим сумом мовила:

— Я не Шеванті, я — Ратна.

— Ти — Ратна! Але ж ти розмовляєш! — вражено вихопилося в мене.

— Так, розмовляю, — так само неголосно відповіла вона. — Вже розмовляю. Досі не розмовляла, бо поклялася не розмовляти, доки не розкриється цей жахливий злочин із моєю сестрою. Але вашою ласкою злочин розкрито, убивць покарано і я хочу вам щиро за це подякувати.

Вона взяла мої руки в свої, що ледь тремтіли. За хвилю я лагідно їх вивільнив:

— Спасибі за добре слово, Ратно! А я вже їду звідси. Назавжди.

Я повернувся і рушив стежкою назад, до фортеці. Та й що іще я міг сказати Ратні? Але вона кинулася за мною навздогін, кинулася щодуху, відчайдушно. А догнавши, схопила за рукав:

— Куди ж ти?

— Додому. А що таке?

— Ні! — рішуче труснула вона головою. — Ні! Ти не можеш отак просто піти!

— Це ж чому? — здивувався я.

Ратна потупила погляд і прошепотіла:

— Бо я тебе кохаю.

— Схаменися, що ти говориш? — прикрикнув я на неї. — Що це за вигадки!

— Не вигадки, — глянула мені у вічі Ратна. — А свята правда. То я ночами під виглядом Шеванті приходила до тебе, приходила в твої обійми. Це я доглядала тебе, коли ти тяжко занедужав. І тепер у кожній моїй жилочці, кожній моїй часточці живеш ти.

Обличчя її сором'язливо порожевіло, і вона вмовкла.

Мовчав і я.

— Лалі, — схлипнула вона, а в очах її застиг біль.

— Навіщо ти це робила, Ратно? — майже прошепотів я.

— Бо хотіла замінити тобі Шеванті, свою старшу сестру. Це на моїх очах Гокульдас забирає Шеванті. Я його впізнала і могла виказати поліції. Та коли мій батько наклав на себе руки, і я лишилася сама на цілому світі, а безчестя і ганьба, безневинна кров моєї сестри лежали на совісті мого дядька Равідаса, сільського старости, то я зціпила уста, прикусила язика і стала вдавати напівбожевільну. Інакше вони б і мене прибрали з цього світу. Отак я і жила, мовчала, і в цьому мовчанні минали роки. А я все чекала людини, яка прийшла б у це клятуше село й помстилася за мою сестру, за мого батька. Якби цього не сталося, я б за все життя так і не заговорила б ні з ким, не перемовилася б і словом. Звікувала б німою. Так я собі присяглася.

— Але чому ти приходила до мене як Шеванті? Чому не могла прийти просто як Ратна?

— Бо у фортеці жила душа Шеванті, вона блукала по кімнатах і коридорах, то були її володіння. Там її занапали, там металася її душа, рвалася на волю. Але без належного похоронного обряду вона ніяк не могла визволитися зі своєї в'язниці. Вона являлася, певно, й Шанкарові, лякала його, страхала, як лякала і страхала кожного, хто наважувався ночувати у фортеці. Але подорожні були тут випадково, та й траплялося їх тут нечасто. От Шанкар і не хотів, щоб хтось ночував у фортеці, бо даремно побоювався, що може знайтися чесна, порядна і смілива людина, котра зацікавиться цією давньою історією і захоче розгадати таємницю. Шанкар добре усвідомлював, що коли злочин розкриється, то і йому буде непереливки. Ось чому, коли ти вперше завітав у храм, побачив там мене і сказав Шанкарові, що це ж, мовляв, та сама дівчина, що приходила до тебе уві сні, я вирішила спробувати під виглядом Шеванті прийти до тебе...

— А навіщо?— запитав я її.

Вона відповіла не відразу. Її очі, що досі дивилися прямо в мої, раптом потупились. Видимим зусиллям притлумлюючи зітхання, вона мовила:

— Я гадала, що коли ти покохаєш Шеванті, то запрагнеш розшукати її вбивць. І покарати їх...

— Досить розважливо,— погодився я і всміхнувся.— А тепер скажи мені ось що; як же ти забиралася у фортецю? Адже всі ходи-виходи я власноручно перевіряв і брав на замок.

В Ратниних очах затанцювали пустотливі вогники:

— А он бачиш ту купу каміння?— показала вона.— Звідти. Там за давніх часів містилася жіноча половина фортеці — навіть три сходинки ще збереглися. Ото там і є потаємний підземний хід, що веде прямісінько до храму — ним колись ходили молитися в храм жінки, які мешкали тут. Згодом про той потайний хід забули, тільки храмові жерці знали. Про нього незадовго до смерті мені розповів батько.

— А ти не можеш мені пояснити, що то був за особливий запах? Чи, може, він мені причується?

Ратна мовчки розв'язала краєчок свого сарі і дістала маленький вузлик. Розв'язала і вузлик: у ньому лежало кілька засушених корінців. Ратна взяла один із них, поклала собі на долоню і почала розтирати. Потім піднесла мені до носа. Я вдихнув і аж злякався: так, то був той самий запах. Він ударив мені в ніздрі, і в голові відразу почало паморочитись.

— Коли людина вдихне цей запах,— стала пояснювати Ратна,— то ніби втрачає свідомість, непритомніє. І не може ворухнути ні рукою, ні ногою — її мовби паралізує. В такому стані вона і бачить кепсько, мовби в тумані, і чує ледь-ледь, і розмовляє погано.

Справді, голос її долинав до мене, наче з глибокого колодязя.

— Але в мене є й інший корінь,— засміялася Ратна.— І він відразу ж знімає запаморочення, якщо шматочок його покласти в рот.

— Тепер я розумію: коли ти приходила до мене, то один корінець клала собі в рот, а іншим частувала мене,— здогадався я.

Вона хитнула головою на знак згоди і ніяково всміхнулась.

А голова моя, хоч я тільки раз вдихнув того запаху, вже йшла обертом, і все довкола почало повиватися наче імлою, туманом. І по-стать Ратни переді мною почала розпливатися. Її вуста раптом затрем-тіли, ніби від якогось внутрішнього болю, з очей закапотіли сльози і вона напрочуд нагадала мені Шеванті.

— Шеванті! — не стримав я вигуку. Але відразу ж опам'ятався: — Ратно, а можна я називатиму тебе Шеванті?

Вона задумливо відповіла:

— Ратна лишалася Ратною доти, доки по світу ходили убивці її сестри. А тепер, коли я прийшла до тебе, стала твоєю, я вже могу бути Шеванті. Твоєю Шеванті!

Вона закинула мені на шию руки, і я нахилився до її вуст. Але то вже були не ті вуста, які я знав з нічних марень. То були справжні вуста і, палко цілуючи їх, пригортаючи міцно свою Шеванті, я відчу-вав: те, що зараз відбувається, стократ дійсніше від самої дійсності, справжнє, непідробне, щире. І через те прекрасне.

Е П І Л О Г

Настало свято васант-панчами — свято весни.

Вони втрюх сиділи край стежини, що в'юнилася з долини угору, до котеджу, де жила Насіма. Звідси було видно не весь котедж, а тільки ліву його частину; права ховалася в садку.

Поруч з Мотілалом сиділа Шеванті. Сьогодні було свято весни, вся долина була усипана жовтими квітами, і сама Шеванті була у святковому жовтому сарі. На руках вона тримала немовля.

— І що ж далі?— всміхнено запитав Акрам.

— Та що далі,— мовив йому Мотілал.— Вона що не день ставала все дратівливішою і норовистішою. Не хотіла зустрічатися з людь-ми, говорити з ними. А ми з Шеванті стали для неї мало не найлюті-шими ворогами. Тільки побачить нас удвох, як починає лаятись. От ми й перестали до неї ходити.

— А що ж вона хоч каже?— збліднувши, напруженим голосом спи-тав Акрам.

— Одне каже. Мовляв, залишуся вірною тому, з ким прожила по-над десять років. Решту життя присвячу йому. Хочу, каже, щоб і мене поховали в цій долині.

— Ну, це ми ще побачимо!— Акрам рішуче підхопився на ноги.

— А я гадаю, що тобі не варто до неї і потикатися.

Акрам глянув на Мотілала і всміхнувся:

— І все ж я мушу навідатись!

І рішуче пішов стежиною вгору, до котеджу Насіми. Мотілал і Ше-ванті рушили за ним. Мотілал гукнув йому навздогін:

— Он дивись, вона на веранді, сидить у кріслі. Якщо хочеш, далі йди сам. Заходити ми не наважуємось.

Акрам відчинив хвіртку і попрямував до котеджу.

Зачувши кроки, Насіма здригнулася і підвела погляд. І вже не зводила його весь час, поки до неї повільно, але рішуче наближався чоловік. А тоді, наче підкинута пружиною, підхопилася і кинулась на-зустріч Акрамові:

— Акраме!.. Акраме!..

Мотілал і собі обійняв Шеванті за стан.

— Ходімо додому і ми. Тепер уже Насіма не забариться прибігти до нас: «Люди добрі, благословіть нас. Благословіть на довге і щасли-ве подружнє життя».

З хінді переклав
Степан НАЛИВАЙКО